

Ігор Козлик

**МЕТОДОЛОГІЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА
НА ТЛІ ДИНАМІКИ СУЧАСНОЇ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ СФЕРИ
МИСЛЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ**

Навчальний посібник

ІГОР КОЗЛИК

МЕТОДОЛОГІЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА
НА ТЛІ ДИНАМІКИ СУЧАСНОЇ
МЕТОДОЛОГІЧНОЇ СФЕРИ
МИСЛЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Івано-Франківськ
«Симфонія форте»
2025

УДК 82.0:001.82
К 59

*Друкується за ухвалою Вченої ради
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол № 07 від 26 травня 2025 року)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор філологічних наук, професор **Петро Рихло** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича);

доктор філологічних наук, професор **Олександр Кеба** (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка);

доктор філологічних наук, доцент **Олександр Солецький** (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника).

Козлик І. В.

К 59 Методологія літературознавства на тлі динаміки сучасної методологічної сфери мислення і діяльності : навч. посібник / Ігор Козлик.
– Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2025. – 188 с.: іл.

ISBN 978-966-286-315-4

У навчальному посібнику висвітлено питання переінтерпретації методологічної сфери науки про літературу у зв'язку з докорінними змінами в соціокультурній ситуації, які відбулися у 2-й половині ХХ ст. і залишаються актуальними для поточного моменту розвитку гуманітарної науки як культуротворчої діяльності.

Для магістрантів, аспірантів, докторантів, літературознавців, викладачів філологічних дисциплін методологічного спрямування та всіх, хто цікавиться сучасною наукою про літературу та загалом сферою гуманітарного знання.

УДК 82.0:001.82

ISBN 978-966-286-315-4

© Козлик І. В., 2025

ЗМІСТ

Замість вступу	5
----------------------	---

МЕТОДОЛОГІЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Загальна постановка питання у контексті актуальної соціокультурної ситуації Постмодерну	16
Проблема академізму в науці про літературу	21
Методологія літературознавства та філософія	28
Загальна методологія (проблематика, принципи й основні категорії)	35
Проблематизація у площині структури наукового предмета	59
Методологія науки та проблеми статусу, обґрунтування специфіки та методологічної складової науки про літературу	66

ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ (ВАРІАНТ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ Й АКТУАЛЬНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ)

Методологічні характеристики літературознавства як гуманітарної науки	90
Теоретико-літературна складова у структурі літературознавчого дослідження	113
Методологічні застереження до основних проблемно-тематичних рівнів теоретичної концепції літератури	122
Категорія «відображення» в аналізі літератури	123
Категорія «буття» в аналізі літератури	131

Додаток

Філософи, методологи та філологи, які займалися розробкою епістемологічної проблематики гуманітарних наук	
Українські вчені	166
Зарубіжні вчені	170
Показчик імен	183

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

Культура як винятково штучне утворення існує з оперттям на закон спадкоємності, дія якого неминуче пов'язана зі здатністю бачити та розуміти розмаїтий природний і людський світ, зі здатністю до діалогічних стосунків з ним. І це особливо гостро відчутно у так звані перехідні епохи (часи між великими наративами) до яких належить актуальне цивілізаційне сьогодення. Тому не втрачають, а тільки нарощують значущість міркування початку 1990-х років одного з творців філософської герменевтики Ганса-Георга Гадамера:

«Ми стоїмо зараз біля початку гігантського вселюдського процесу, до якого ми всі прилучені. Ми ніколи не досягнемо ідеалу Просвітництва XVIII сторіччя про вічний мир у всьому світі, якщо нам... не вдасться досягти справжнього обміну між чужоземною й нашою європейською культурою»¹. У соціокультурній ситуації Постмодерну «ми опинилися перед новим завданням: не прагнути упорядкувати розмаїтість мов шляхом раціоналізації чи формалізації, а домогтися, щоб кожен учився зводити мости через прірви нерозуміння й суперечностей, а отже, ...нам треба шанувати, берегти та доглядати інших, по-новому слухати один одного. ...Плуралістичний світ, у якому ми нині перебуваємо, ...містить у собі й завдання, які полягають... у визначенні вільного простору, необхідного для людського спілкування, включаючи і простір інших комунікантів. ...Головна мета полягає в тому, щоб *перебувати в розмові*»².

Усе це має безпосереднє відношення до сфери освіти, яка, за Георгом Геґелем, є не що інше, як «вміння дивитись на речі з позиції когось іншого», і саме з такої позиції виходить Г.-Г. Гадамер у вище цитованих міркуваннях³. Тут йдеться про той модус існування у світі, який німецько-американський філософ-неофрейдист Еріх Фромм у своїй роботі 1976 року «Мати

¹ Гадамер Г.-Г. Батьківщина і мова (1992). *Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика: вибрані твори*: пер. з нім. Київ: Юніверс, 2001. С. 193.

² Гадамер Г.-Г. Різноманітність мов у розумінні світу (доповідь-дослідження) (1990). *Там само*. С. 172, 173, 174.

³ Див.: Гадамер Г.-Г. Різноманітність мов у розумінні світу (доповідь-дослідження). С. 175.

чи бути?» назвав *модусом буття*, де важить не підпорядкована правилам «чистої» логіки розмова-суперечка з метою заволодіти іншим, а навпаки, вільна, позбавлена страху та небезпеки самоцінна розмова-діалог. В умовах діалогічних взаємостосунків комуніканти залишаються самі собою, бо тут «вже неважливо, хто правий», а важлива лише радість спілкування, відкриття нового та продуктивного подолання власного егоцентризму⁴. Саме для цього і потрібне, власне кажучи, удосконалення соціальних якостей (зокрема формування естетичної сприйнятливості) людини, про що свого часу писав також академік Дмитро Лихачов у зв'язку з питанням про виховне значення науки про літературу⁵.

Естетична сприйнятливість людини попри все інше пов'язана з проблемою розуміння-себе, розгляд якої входить, на думку французького філософа і літературознавця Поля Рікера, у коло завдань сучасної науки про літературу (у П. Рікера – літературної герменевтики), бо це розуміння-себе можливе тільки опосередковано, тобто через культурні (включаючи художні) тексти, зокрема через мову перекладу:

«Мова, – відзначає П. Рікер, – відкриває свою універсальність тільки в акті перекладу. Переклад є формою взаєморозуміння, якого можна досягнути більшою чи меншою мірою. Я вважаю, що будь-яку мову можна перекласти на іншу, і переклад – це духовний акт, який полягає у тому, щоб увійти до оселі мови когось іншого, щоб потім привести його до себе як запрошеного гостя. І в такому значенні я говоритиму про гостинність, яка здійснюється через мову. Це перший спосіб того, як можна відчутти обов'язок перед мовою у ситуації розламування мов. І ця модель закладає фундамент іншої моделі, схованої у її глибинах. Йдеться про те, щоб зруйнувати основи замкнутості, яка завжди може підірвати те, що я називаю наративною тотожністю. Завжди важливо пам'ятати, що ми

⁴ Фромм Е. Мати чи бути?: пер. з англ. Київ: Укр. письменник, 2010. С. 47.

⁵ Лихачёв Д.С. Об общественной ответственности литературоведения (1976). *Лихачёв Д.С. Избр. работы*: в 3 т. Ленинград: Худож. лит., 1987. Т. 3. С. 450.

втягнені в історію інших, історію, яка розповідає про них самих і через них про нас»⁶.

При цьому феномен перекладу є провідним чинником функціонування мистецтва слова, на що звернув увагу Г.-Г. Гадамер, коли писав:

«...зовсім не випадково, що саме поняття „світова література“, яке невіддільне від перекладів, постало водночас із ростом популярності роману (а також художньої драми). Літературу зробило „літературою“ якраз поширення культури читання. Практично сьогодні можна стверджувати, що „література“ вимагає перекладу, якраз тому що переклад – це аспект культури читання. Таємниця читання полягає в тому, що вибудовується великий міст між мовами. На зовсім різних рівнях переклад і читання видаються аналогічним процесом. Так, читання поетичних текстів навіть рідною мовою схоже на переклад – майже як переклад іноземною мовою. Адже таке читання – це перетворення непорушних знаків на стрімкий потік думок і образів. Саме лиш читання оригінальних чи перекладних текстів – це фактично інтерпретація через використання тону й темпу мовлення, модуляції та артикуляції звуку. Це все зосереджене у „внутрішньому голоді“ й зорієнтоване на „внутрішнє вухо“ читача. Читання і переклад – уже „інтерпретація“. І один, і другий процес створюють нову цілісність тексту із значення і звуку. Обидва вимагають трансформації, що межує з творчістю. Насмілилось проголосити парадоксальне твердження: кожен читач – наполовину перекладач»⁷.

Звідси вагомого статусу набуває висловлювання Марії Зубрицької:

«естетичне виховання людини засновується на понятті індивідуальності, на здатності людини вступати в діалог з минулим, щоб

⁶ Ricoeur P. *Filozofia osoby*. Kraków: Wyd. PAT, 1992. S. 53. (Див. також: Зубрицька М. Передмова. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* 2-е вид., доп. Львів: Літопис, 2002. С. 30).

Про переклад і його роль дуже точно, як на мене, ще на початку 1940-х років висловився в одному зі своїх листів київський російськомовний поет і перекладач Еміль Люмкіс (1921–1943): «...чужа мова створює відстань і перспективу...» [цит. за: Лазицкая И. «...Право на настоящую жизнь...». *Радуга*. Киев, 2006. № 12. С. 157].

⁷ Гадамер Г.-Г. Читання і перекладання (1989). *Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика*: вибрані твори: пер. з нім. Київ: Юніверс, 2001. С. 150.

осмислити себе в теперішньому і відчинити двері майбутньому. Відкритість суспільства, його чутливість до інших культурних світів відкриває шлях до глибинного осмислення рідної культури та її специфіки. Література та її теорія виконують особливу роль у формуванні та розвитку естетичного досвіду людини, сприяють її розумінню світу та розумінню себе»⁸.

Сьогодні, на посттрадиціоналістському макроетапі в історичній еволюції красного письменства, митець перебуває у ситуації, коли, здавалося б, усе можна: нема канонів і загальнообов'язкових правил творчості, не важить нічого, крім індивідуальної творчої свободи автора, яка не залежить ні від чого, крім його суб'єктивної волі. На будь-яке зауваження на адресу чергового тексту (що, звісно, претендує на шедевр) автор цілком спокійно може відповісти найпростішим чином: «А що, коли мені так хочеться? Я так бачу!». Як наслідок, – сила-силенна текстів, серед яких стає неможливим роздивитися твір, з одного боку, а з іншого – розмивання уявлень про критерії мистецтва, наявність (чи визнання присутності) яких немає нічого спільного з регламентацією, канонами і скочуванням творчої ініціативи. При цьому масове вміння так чи інакше письмово висловлюватися, складати тексти супроводжується, як правило, втратою конкретності думки: надто часто після прочитання книги чи статті неможливо відповісти на цілком природне питання: «Так про що ж, власне кажучи, йшлося? Чого від мене, читача, хотів автор?». І за всім цим знаходиться здебільшого одне – втрата авторської відповідальності за висловлене слово, відсутність розуміння глибини думки, втіленої у відомих поетичних рядках:

Не передбачить, не вгадать,
Як слово наше відізнеться...⁹

Сьогодні з очевидністю актуалізувалася потреба у справжньому, здійсненому у людській особистості взаємопроникненні

⁸ Зубрицька М. Передмова. С. 17.

⁹ Тютчев Ф. І. Не передбачить, не вгадать... *Козлик І. В. Поетичні інтерпретації / ориг. тексти, переклади, примітки. Івано-Франківськ: Глай, 1996. С. 27.*

науки, мистецтва і життя, на необхідність чого вказував ще 1919 року Михайло Бахтін у своєму найбільш ранньому (з відомих) виступі у пресі.

Зв'язок елементів особистості, писав тоді ще молодий учений, гарантує «тільки єдність відповідальності. За те, що я пережив і зрозумів у мистецтві, я повинен відповідати своїм життям, щоб усе пережите і осягнуте не залишилося бездіяльним у ньому». При цьому поет «повинен пам'ятати, що у паскудній прозі життя винна і його поезія, а людина життя хай знає, що в марності мистецтва винна її невимогливість і несерйозність її життєвих запитів». Звідси – єдність вини і відповідальності. Звідси ж і висновок: «Мистецтво і життя не одне, та повинні стати в мені єдиним, у єдності моєї відповідальності»¹⁰.

Розгортання сучасного літературного процесу з його шквалом оприлюднених у різний спосіб текстів викликає враження, що не тільки письменник, а й сучасний читач нагально потребує літературної освіченості, знання історії та теорії літератури минулих епох й інших країн. Для читача таке знання важливе в першу чергу, тому що саме реципієнт, його внутрішній світ і зовнішня суспільна поведінка зазнають і усвідомленого, і несвідомого впливу мистецької продукції. Нерозуміння з боку читача сутності тієї гри, яку у творі з ним веде автор тексту, невміння дати оцінку цій грі роблять читача беззахисним перед текстом, що здатне виховувати маріонеткову свідомість і, в цілому, не збагачує, а збіднює, примітивізує людину. Досвід історичного функціонування художніх творів переконує в тому, що мистецтво не може гарантувати адекватне своїй природі сприймання реципієнтами, і коли Арістотель писав про катарсичний вплив трагедії на глядачів (катарсис як духовно-психологічне очищення, погашення у процесі переживання твору існуючої у людині агресивності), то визначив усе ж більше ідеальну (бажану) схему рецепції

¹⁰ Бахтин М. М. Искусство и ответственность. *Бахтин М. М. Литературно-критические статьи* / сост. С. Г. Бочаров и В. В. Кожин. Москва: Худож. лит., 1986. С. 3, 4.

мистецтва, ніж ту, що реалізується насправді¹¹. За таких умов про жодне рівноправне спілкування з мистецтвом йтися не може, а режиму нерівноправних стосунків з реципієнтом справжнє мистецтво не передбачає, адже воно не знімає проблемності світу, а дає можливість її індивідуально відчутти, не позбавляючи при цьому людину права на особистий вибір.

Одним із шляхів підвищення рівня літературної освіченості в суспільстві є актуалізація в науці методологічних і теоретичних досліджень, яку можна продуктивно здійснювати, щонайменше, у двох напрямках:

1) у напрямі реконструкції національного досвіду розвитку наукової думки (за всієї її генетичної інтернаціональності), взятого у всій його можливій повноті;

2) у напрямі зміни пріоритетів в аспекті живого, творчого засвоєння того, що вже було зроблено світовою наукою, у розмаїтті тих наукових тенденцій, які активно функціонували в ХХ ст.

При цьому особливі ваги набуває врахування внутрішніх чинників, які обумовлюють сучасний стан літературознавства загалом, його методологічної сфери та його теоретико-літературної галузі зокрема, попри усю критику, яка останні декілька десятиліть найчастіше спрямована на академічну науку про літературу. Не можна сказати, що така критика зовсім безпідставна, адже у літературознавчих публікаціях або просто пасивно репродукують минулі теоретико-літературні концепції, знову і знову переказуючи їхню логіку і ще раз доводячи їхню істинність (тут спрацьовує чинник авторитетності), або – і це стосується як історико-літературних, так і теоретико-літературних студій¹² – ілюструють певні теоретичні постулати чи дефі-

¹¹ Див. про це докл.: Козлик І.В. Коли і кому шкодить мистецтво. *Галицько-буковинський хронограф: Гуманітарний альманах* / засн. і вид. І.Я. Третяк. Івано-Франківськ, 1996. Вип. 1. С. 90–96. (Або: Козлик І. В. Споры об искусстве сегодня (субъективные заметки). *Зарубіж. літ. в навч. закл.* Київ, 2004. № 12. С. 6–8.

¹² Див.: Сивокінь Г. Теорія літератури: паспорт спеціальності. *Слово і Час*. 2002. № 11. С. 3, 4.

ніції на конкретному історико-літературному матеріалі, без усвідомлення проблемності теоретико-літературних концепцій (я вже не кажу про потребу у новій постановці теоретико-літературних питань у зв'язку з динамікою історико-літературного об'єктного матеріалу). У будь-якому разі теоретичне підґрунтя часто береться ніби готовим і лише «застосовується» до конкретної емпіричної бази. Як наслідок, неминуче отримуємо такий дискурс про літературний твір чи певне літературно-художнє явище, в якому вони постають не як прояви духовного життя *тут-і-тепер*, а перетворюються на щось подібне до музейного експонату, пам'ятки, яку можна пасивно споглядати й інформацію про яку треба просто знов ж таки пасивно прочитати, запам'ятати, а за потреби відтворити. Але тоді важко говорити про власне науковість змісту таких літературознавчих робіт, бо інформація, яка в них викладена, може бути ідентифікована у кращому разі як суто постнаукова¹³.

Одним із негативних наслідків цього є «сповзання» маси новітніх теоретичних досліджень «із суто теоретичних позицій» і виникнення дедалі стійкішого «враження, що теорія літератури в серйозному й глибокому її розумінні начебто вичерпала себе»¹⁴. Тобто маємо небезпеку повної дискредитації цілої галузі літературознавства, яка не так давно вважалася однією з провідних галузей науки про літературу, а тепер «вимушена ставати в оборону своєї специфіки», змушена підтвердити свою ідентифікованість як необхідної гносеологічної діяльності, довести свою значущість (для цього потрібна саморефлексія і «рішуче оновлення» теоретичного дискурсу «на тлі глобального літературного процесу»¹⁵).

¹³ Про розрізнення доннаукового, наукового та постнаукового знання (за Ю. Лотманом) див.: Козлик І. Літературознавчий аналіз художнього тексту/твору в умовах сучасної міжнаукової та міжгалузевої взаємодії. Брно, 2020. С. 97–98. (URL: <https://drive.google.com/file/d/1NNDEs5RaH7HZf1bf9jKMRIwSO5362Ujr/view?usp=sharing>).

¹⁴ Сивокінь Г. Теорія літератури: паспорт спеціальності. С. 4.

¹⁵ Там само. С. 5, 8.

У ХХ ст. у царині культури і мистецтва відбулися посутні зміни, які, починаючи з його 2-ї половини, звернули на себе увагу філософів, поставши предметом їхніх аналітичних зусиль. Так, ще 1967 року Г.-Г. Гадамер, безпосередньо відштовхуючись від досвіду функціонування так званого безпредметного мистецтва, писав:

«Чи діють ще взагалі естетичні поняття, в яких ми звикли усвідомлювати суть мистецтва? Сучасне мистецтво в багатьох своїх представниках з особливою виразністю відкидає те очікування зображень, з яким ми звикли до нього підступатися. Таке мистецтво зазвичай має шокуючу дію. Що сталося? Яка нова позиція художника, що ламає всі попередні очікування і традиції, яка вимога до всіх нас ставиться тут?»¹⁶.

Увесь досвід філософської рефлексії другої половини ХХ ст. стосовно стану справ у сфері пізнавальних можливостей гуманітарних наук і їхнього гносеологічного статусу з точки зору сучасних уявлень про науковість як таку яскраво свідчить про те, що далі треба щось суттєво змінювати, що просто, автоматично чи за звичним порядком, вже нічого використовувати не можна. У галузі науки про літературу відбулася та непродуктивна тотальна автоматизація думки, яка призвела до засилля інертності, риторичності, до стереотипізації, шаблонування літературознавчих студій, які через усе це різко втрачають свою вагомість і значущість.

Змінити цю ситуацію можна тільки:

- а) визнавши її актуальну наявність;
- б) осмисливши її у контексті зі станом у гуманітарних науках і в аспекті постановки тих проблем, які торкаються специфіки науки про літературу.

І тут не можна обійтися внесенням часткових коректив у вже існуючі концептуальні розробки, просто доповнюючи їх тим, чим нехтували в недавньому минулому, чи лише розширюючи зони емпіричного фактажу. Потрібна постановка і

¹⁶ Гадамер Г.-Г. Мистецтво і наслідування (1967). *Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика*: вибрані твори: пер. з нім. Київ: Юніверс, 2001. С. 16.

системний розгляд усієї сукупності ключових фундаментальних питань, від яких безпосередньо залежать еволюційні перспективи літературознавчої думки, включаючи й актуалізацію внутрішньогалузевої наукової тематики. А це в науці про літературу пріоритетна сфера передовсім методології літературознавства і загальної теорії літератури. Саме дані галузі покликані задовольнити у цій сфері спільну для всіх гуманітарних наук потребу у виробленні „онтологічної картини” того, що є їхнім ґносеологічним об’єктом. Одним із засобів тут виступить нове упорядкування і концептуалізація наявних літературознавчих категорій. Кожна з традиційних літературознавчих категоріальних площин повинна бути ідентифікована щодо своєї автентичності, доцільності та потенціалу можливостей з урахуванням усього попереднього досвіду її тлумачення і специфіки ситуації у сучасних гуманітарних науках.

До таких ключових актуальних фундаментальних питань належить перегляд літературознавчої епістемології у проєкції на площину організації дослідницької діяльності у науці про літературу з урахуванням фундаментальних змін у методологічній сфері сучасного ґносеологічного мислення та діяльності. Це і є предметом розгляду у запропонованому посібнику.

МЕТОДОЛОГІЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА
ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА

ЗАГАЛЬНА ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ У КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНОЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СИТУАЦІЇ ПОСТМОДЕРНУ

Початковим пунктом у власне науковому розгляді будь-якої літературознавчої проблеми більш-менш узагальнюючого плану є самовизначення дослідника в сфері методології як зосередження ключових засад пізнавальної наукової діяльності, тобто у тій сфері, яка сама стала нині досить проблематичною. У ситуації, коли панує тенденція загальної неуваги до власне теоретичних проблем¹, чинними залишаються такі висновки Олексія Бушміна півстолітньої давності:

1) питання методології літературознавства так і не стали об'єктом систематичної уваги наукових колективів, через що вони виявилися з плином часу досить призабутими, а це заважає інтенсифікації подальшого розвитку науки про літературу;

2) коло основних методологічних питань сучасного літературознавства та порядок їхнього органічного взаємозв'язку залишилися до кінця не з'ясованими².

У книзі Анатолія Ткаченка «Мистецтво слова (Вступ до літературознавства)» про методологію взагалі не згадується³, а в підручнику «Теорія літератури», який створений за науковою редакцією Олександра Галича, методологічна база літературознавства відсутня у відповідній схемі, яка наочно ілюструє уявлення авторів підручника

¹ Див. про це: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. Івано-Франківськ: Поліскан; Гостинець, 2007. С. 20–21. URL: <https://kslipl.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/108/2020/02/Теоретичне-вивчення-філософської-лірики-і.pdf> або: <https://mega.nz/#!UDRjyBiD!1kC-kFxFoAQfQLtOQRbvxPSluQBo56tRif6AxQeGr3M>

² Див.: Бушмин А.С. Наука о литературе: Проблемы. Суждения. Споры. Москва: Современник, 1980. С. 8, 9, 12; Липовецкий М.Н. «Память жанра» как теоретическая проблема. *Липовецкий М. Н. Поэтика литературной сказки*. Свердловск, 1992. С. 220 та ін.

³ Див.: Ткаченко А.О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): Підручник для студ. Київ: Правда Ярославичів, 1997. С. 9, 442.

про структуру літературознавчої науки⁴, натомість увага переноситься на розгляд питання про зв'язок літературознавства з іншими науками.

Таке ставлення до літературознавчої методології – це негативний наслідок попередньої традиції, коли питання літературознавчої методології розглядалися виключно у предметному колі завдань теорії літератури, зводились до встановлення принципів ідейно-художнього аналізу літературних творів і найважливіших закономірностей розвитку літератури⁵, причому принципи ці подавалися як готові безсумнівні. І якщо Геннадій Поспелов та Олена Руднєва все ж виокремлюють у своєму підручнику окремий параграф «Літературознавство та його методологія», то лише для того, щоб завершити його декларативним висновком: «...літературознавство потребує саме такої методології, яка допомогла б літературознавцям зрозуміти *закономірності* історичного розвитку художньої літератури різних народів світу»⁶. При цьому йдеться не про методи, а про один метод літературознавства, під яким розуміється *„певне розуміння тих зв'язків, які існують між розвитком літератури та загальним розвитком життя народів і усього людства“*⁷.

Подібні судження в нинішній ситуації втратили свою чинність хоча б тому, що, по-перше, наука як пізнавальна діяльність не може зводитися до якогось одного-єдиного методу⁸, по-друге, саме розуміння історичності літературної еволюції не залишилося незмінним, по-третє, подібне вищенаведеному

⁴ Див.: Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: підручн. / за наук. ред. О. Галича. Вид. 1, 2, 3 (стереотипне). Київ: Либідь, 2001–2006. С. 7–8, 462 (схема 1).

⁵ Див.: Там само. С. 10; Лесик В.В. Введение в марксистско-ленинскую методологию литературоведения: учеб. пос. Львов: Выща шк., 1984. С. 15; Faryno J. Wstęp do literaturoznawstwa. Katowice, 1978. Cz. I. S. 30.

⁶ Введение в литературоведение: учеб. для филол. спец. ун-тов / Г.Н. Поспелов, П.А. Николаев, И.Ф. Волков и др.; под ред. Г.Н. Поспелова. Изд. 3-е, испр. и доп. Москва: Высш. шк., 1988. С. 22.

⁷ Там само. С. 14. Подібне див.: Лесик В. В. Введение в марксистско-ленинскую методологию литературоведения. С. 3.

⁸ Див. про це: Козлик І. В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 22, покликання 6.

розуміння літературознавчої методології стосується насамперед предмета науки про літературу, а не самої цієї науки⁹, по-четверте, самі філософи та методологи акцентують на тому, що донині ніде в світі нема чинного поняття методу, поняття про те, що таке методологія як методологія чи «логія» методу (а значить, таке поняття все ще треба виробляти)¹⁰.

Проте у минулому знаходимо й інше ставлення до питань методології літературознавства. Втілення такої позиції можна знайти у статті Георгія Фрідлендера «Методологія літературознавства», надрукованій у 9-му (додатковому) томі «Короткої літературної енциклопедії» (1978), де читаємо:

«Методологія літературознавства – теоретична наукова дисципліна, завдання якої – розробка принципів побудови науки про літературу... й окремих її розділів, вивчення доступних їм шляхів і методів дослідження, оцінка порівняної ефективності та меж застосування цих методів. ...Деякі радянські і зарубіжні вчені розглядають методологію літературознавства як частину теорії літератури. Проте зростання у 20 ст. ролі питань методології наукового пізнання взагалі, особливо методології суспільних (гуманітарних) наук дає підставу сьогодні розглядати методологію літературознавства як особливу галузь літературознавства, яка, спираючись на принципи загальної методології наукового знання, розробляє їх стосовно своїх особливих проблем, завдань та структури»¹¹.

Характеристика методології літературознавства як відокремленої від власне теорії літератури галузі в структурі літературознавства, з одного боку, а з другого – розуміння того, що в методологічній сфері науки про літературу треба розрізняти загальну методологію і спеціальну методологію¹², – відпові-

⁹ Див.: Бушмин А.С. Наука о литературе: Проблемы. Суждения. Споры. С. 17, 8, 9, 12.

¹⁰ Див. про це: Щедровицкий Г. П. Перспективы и программы развития СМД-методологии. *Щедровицкий Г. П. Философия. Наука. Методология*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1997. С. 591.

¹¹ Фридлендер Г.М. Методология литературоведения. *Краткая литературная энциклопедия*. в 9 т. Москва: Сов. энциклопедия, 1978. Т. 9. Стлб. 526.

¹² Див.: там само. Стлб. 527.

дають перспективним тенденціям у розвитку логіко-епістемологічної думки ХХ ст., наслідки розгортання яких потребують детального осмислення.

У подібному перцептивному руслі до питання про методологію літературознавства звернулися автори довідкового видання «Літературознавчий словник-довідник» Роман Гром'як та Юрій Ковалів, включивши до нього спеціальну статтю «Літературознавча методологія». Спираючись на геґелівське визначення методу як теорії, поверненої до практики, цю статтю вони побудували на ідеях практичної орієнтації методології, її динамічного характеру та (з посиланням на Івана Фізера), методологічного плюралізму як чинника продуктивного розвитку науки про літературу та методологічної ролі теорії літератури¹³. Саме суто методологічна робота та задані нею простір і вектори діяльності по-справжньому інтегрують літературознавство у сферу сучасних проблем існування та функціонування науки як такої¹⁴.

На такому тлі звертають на себе особливу увагу спорадичні спроби представників різних поколінь українських літературознавців (Івана Дзюби, Романа Гром'яка, Григорія Сивоконя, Михайла Наєнка, Соломії Павличко, Тамари Гундорової, Стефанії Андрусів, Олександра Домашенка й ін.¹⁵) звернутися

¹³ Див.: Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. Друге вид, випр., доп. Київ: ВЦ «Академія», 2007. С. 418–419.

¹⁴ Див. про це докл.: Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Сучасний науковий дискурс. Оновлення методологічної культури Київ, 2000; Світоглядно-методологічні інновації в західноєвропейській філософії. Київ: Укр. Центр духовної культури, 2001.

¹⁵ Див.: Дзюба І. Метод – це насамперед розуміння. *Літ. Україна*. Київ, 2001. Ч. 3. С. 3; Гром'як Р. Теорія літератури: підходи і дефініції (2000). *Гром'як Р. Орієнтації. Розмісли. Дискурси. 1997–2007*. Тернопіль: Джура, 2007. С. 26–38; Сивокінь Г.М. Теорія літератури: паспорт спеціальності. *Сивокінь Г.М. У вимірах сприймання. Теоретичні проблеми художньої літератури, її історії та функцій*. Київ: Фенікс, 2006. С. 9–18; Павличко С. Методологічна ситуація в сучасному українському літературознавстві. *Павличко С. Теорія літератури / передм. М. Зубрицької*. Київ: Основи, 2002. С. 483–489; Наєнко М. Дискурс

до розгляду методологічного стану українського літературознавства.

У порівнянні із західною критикою і літературознавством українську науку про літературу, на думку Т. Гундорової, характеризує «відсутність... значних теоретичних шкіл»¹⁶, які б створили сталі традиції і на їхній основі розвивали в Україні різні літературознавчі методології. У такій ситуації продуктивні колізії розвитку світового літературознавства явно змінюють на теренах українського літературознавства свій проблемний регістр, змістовно та функціонально переходячи з актуальної сфери культурного розвитку на здебільшого реанімаційну ділянку¹⁷.

Звідси – критична увага до питання про академізм у літературознавстві, загальна тенденція у розгляді якого полягає в тому, щоб списати на академічне літературознавство (з його орієнтацією на принципи об'єктивності й історизму) всі гріхи й негативи¹⁸. Під потік іронії потрапили й традиційні для академічного літературознавства принципи об'єктивності та історизму.

Щоправда, не все у цій критиці позбавлене сенсу¹⁹. Якщо дійсно мати на меті входження у світове культурно-діалогічне поле для повноцінного спілкування *у світі і зі світом*, то мусимо таки зважити на те, «що західна методологія дає зразки не лише нових теорій, але також і саморефлексії, критику літератури як інституції, що триває в американському суспільстві,

сучасної науки про літературу (огляд досліджень з літературознавства 90-х років). *Слово і час*. Київ, 2001. № 8. С. 22–33; Його ж Методологічні візії, дискурси і перспективи на межі століть. *Літ. Україна*. Київ, 2001. Ч. 5. С. 3; Андрусів С. Сучасне українське літературознавство: тексти і контексти. *Слово і час*. Київ, 2004. №. 5. С. 48–53.

¹⁶ Гундорова Т. Методологічний тиск. *Критика*. Київ, 2002. Ч. 12(62). С. 15.

¹⁷ Див. про це: там само.

¹⁸ Див.: там само. С. 14. Пор.: Дмитриев А., Устинов Д. «Академизм» как проблема отечественного литературоведения XX века (историко-филологические беседы). *Новое лит. обозрение*. Москва, 2002. № 53. С. 217.

¹⁹ Див. про це докл.: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 26–31.

починаючи від 1980-х років»²⁰. А значить, треба відмовитися від постійних спроб утримати саму інституцію «літератури» на якомусь одному, раз і назавжди прийнятому інтерпретаційному та функціональному місці. Проте проблема академізму є, як на мене, значно складнішою і вимагає більшої уваги та гнучкого диференційованого підходу.

Проблема академізму в науці про літературу

Намагаючись «більш чітко визначитися у тому, що ми розуміємо під „академізмом“, „академічністю“ та „академічною традицією“»²¹, варто замислитися над своєрідною діалектикою терміна «академізм»: «чи існує добре без поганого, академічність (добродісна, ґрунтовна і така, яку часто справедливо вимагають, шукають)?»²². І тут увагу привертає таке.

1. Не слід ототожнювати феномен академізму як явище кризи сукупності певних методологічних настанов чи явище інертності у розвитку наукової думки на конкретному історичному етапі її еволюції з академічною наукою як такою. Наука про літературу виникла і заявила про себе як власне про науку, тобто про діяльність, яка має продумані засади і на результати якої варто зважати, в академічному лоні. Так само літературознавча класика з'явилася у сфері академічного літературознавства і не є суто музейною пам'яткою, маючи в собі перспективний потенціал²³. Справа полягає в тому, щоб бути здатним віднайти цей потенціал і належним чином задіяти його для правильної постановки та вирішення актуальних культуротворчих і соціокультурних завдань на теренах сучасної України.

²⁰ Гундорова Т. Методологічний тиск. С. 16.

²¹ Там само. С. 222.

²² Дмитриев А., Устинов Д. «Академизм» как проблема отечественного литературоведения XX века (историко-филологические беседы). С. 217.

²³ Пор.: там само. С. 222, 232.

2. У сприйнятті феномена академічної науки необхідно змінити вектор мислення і перейти з пасивно-ретроспективного, суто констатуючого підходу на активно-перспективний, моделюючий, і в такий спосіб на своєму національно-культурному ґрунті пройти той шлях, необхідність якого свого часу усвідомили на Заході і звернення до якого засвідчило те, що «академізм має глибокі корені й можливості для утримання й розгортання гуманітарної концепції».

До вироблення нових академічних принципів у літературній критиці ХХ ст., наводить приклад Т. Гундорова, на Заході спричинилася «нова критика»:

«Приміром, англо-американська „нова критика“ 30–50-х років започаткувала традиції свідомого раціонального оновлення і творення нової гуманітарної парадигми, центральними елементами якої стали елементи культурної критики, зокрема іронізм, інтелектуалізм, естетично-рецептивна концепція художньої творчості. Водночас „нова критика“ мала і культурно-соціальні цілі... Іншими словами, „нова критика“ була для Джона К. Ренсома, Клінта Брукса, Алена Тейта, Блекмура і... Томаса С. Еліота *засобом утвердження органічності англійської культури у загальносвітовій*. Постструктуральна „нова критика“, яка розгорнулася у Франції, запропонувала нові методи читання літератури, в яких імпліцитно була присутня і критика культури»²⁴.

Отже, справа полягає в тому, щоб свідомо сформувати продуктивне уявлення про академічну науку – таке, яке враховує принципові зміни не тільки у розвитку науки про літературу, а й у самому розумінні науки як такої та її місця у системі пізнавальних діяльностей в умовах постсцієнтичної доби. Таке уявлення про академічну науку передбачає переосмислення літературознавством своєї природи, фахових цілей і завдань, своєї специфіки та місця у всьому розмаїтті сучасних соціокультурних практик, – тобто стосується сфери суто епістемологічно-методологічної, покликаної розробити стратегічні питання конкретної професійної діяльності, включаючи питання страте-

²⁴ Гундорова Т. Методологічний тиск. С. 14, 15. (Курсив мій. – І. К.).

гії інтерпретації української літературно-художньої спадщини, «себто вписування <її> у новий культурний контекст сучасності»²⁵, на чому наголошує Т. Гундорова.

3. Варто більш детально розібратися з питанням про офіційний канон, існування якого повинна забезпечити нормативна ідеологічна функція універсальних академічних видань. «В традиції класичного академізму, – зазначає Т. Гундорова, – це, зрештою, закономірно й престижно – створювати універсальні речі, проте варто з'ясувати, що підтримує такий універсалізм»²⁶.

Оце останнє – «що підтримує» – для мене найважливіше. Якщо йдеться про нормативну ідеологічну функцію у звичному розумінні цього поняття, то це явище негативне. Але якщо йдеться про те, що в наших соціокультурних умовах (+ культурні традиції) академічне літературознавство повинно займатися розробкою сукупності новітніх евристичних стандартів власної науково-гуманітарної роботи (а кожен з них так чи інакше має свою методологічну орієнтованість), то це справа потрібна і корисна, тому що будь-яка діяльність мусить мати низку стандартів, у полі яких вона актуально реалізується і які містять у собі також параметри її сприймання й трансляції. Адже –

«базова, академічна філологічна виучка („позитивний академізм“) сама по собі зовсім не передбачає опору методологічним інноваціям. Це речі різного порядку, які не суперечать одна одній; і поява других, швидше, передбачає наявність першої (що не завжди ми спостерігаємо на практиці). ...„Антиакадемізм“, не підкріплений академічною добросовісністю, навряд чи здатен призвести до якихось серйозних і плідних методологічних інновацій»²⁷.

Та й загалом не слід абсолютизувати опозицію *академізм* / *інновації* в сенсі однозначності альтернативи і протистояння.

²⁵ Там само. С. 14.

²⁶ Там само.

²⁷ Дмитриев А., Устинов Д. «Академизм» как проблема отечественного литературоведения XX века (историко-филологические беседы). С. 233.

За словами Дениса Устинова, нормальний розвиток науки «в тому й полягає, що стабільний (навіть методологічно аморфний) стан періодично змінюється „революційними проривами” і „бурхливою” теоретичною роботою, і навпаки. Нові напрями, активно і, як правило, голосно заявляючи про себе, протиставляють себе попереднім, потім інституціоналізуються, обростають власними послідовниками і підручниками, аксіомами і традиціями і, зрештою, набирають цілком „академічного” вигляду: потім з’являються нові напрями і так далі. При цьому з’ясовується, що „старі” напрями нікуди не зникли, а залишилися у вигляді тих чи інших наукових принципів чи методів, необхідних при тому чи іншому підході до матеріалу в даній сфері науки... <Так, у літературознавстві> Жирмунський вважав, що не слід абсолютизувати досягнення „нової науки” <мається на увазі формалізм>, не треба кардинальний теоретичний „прорив” поєднувати з пафосом історичного нігілізму» на зразок того, як бурхливий розвиток квантової механіки в ХХ ст. не відмінив значення ньютонівських законів і як творці першої найменше були заклопотані «розвінчуванням» класичних законів Ньютона, а «зосередилися на теоретичному і практичному обґрунтуванні своєї науки»²⁸.

4. Зберігають свою чинність традиційні наукові категорії *об’єктивність* та *історизм*, які часто дискредитували з огляду на практику їхнього вживання у масовій літературознавчій продукції тоталітарних часів СРСР. Якщо уважно придивитися до тверджень на зразок: «Методологічною засадою „радянського літературознавства” було посилення на „об’єктивність” та „історизм”. Автономність і самоцінність мистецького твору заперечувалися так само, як і його амбівалентність і неоднозначність», – то стане очевидним, що вони базуються на певному непорозумінні, викликаючи низку очевидних запитань:

1) що таке «радянське літературознавство» і чи це ідеологічне поняття здатне охопити реальне розмаїття літературознавчих студій радянських часів, тим паче постаті визначних учених-літературознавців, яких за формальними ознаками (місце і країна проживання, членство в партії тощо) можна назвати «радянськими»?

²⁸ Там само. С. 229.

2) чи доречно ототожнювати такі поняття, як «академічне літературознавство» і «радянське літературознавство» (інакше кажучи, чи є колишнє радянське офіційне літературознавство власне «академічним» в історико-науковому, а не політико-ідеологічному сенсі)? Адже коли пишуть про «так звану наукову об'єктивність» радянського літературознавства, то забувають чи не враховують тієї принципової обставини, на яку колись звернув увагу ще Андрій Синявський, даючи аналітику відомого визначення соціалістичного реалізму, прийнятого на 1-му Всесоюзному з'їзді радянських письменників (1934)²⁹.

Те саме стосується вживання в офіційному радянському літературознавстві понять «об'єктивність» та «історизм», які нетотожні однойменним поняттям, концептуально обґрунтованим у методологічних вимогах світового академічного літературознавства часів панування сцієнтизму (тут «об'єктивність» та «історизм» аж ніяк не пов'язані із запереченням автономності та самоцінності мистецького твору, його амбівалентності й багатозначності). Я вже не кажу про те, що коли у XX ст. у філософії, за якою традиційно закріплювали методологічну функцію, розгорнулися тенденції антисцієнтичного спрямування, то, скажімо, у герменевтиці (у того ж Г.-Г. Гадамера) йшлося не про відкидання об'єктивності як такої, а про необхідність переосмислення змісту цього поняття як критерію науковості з урахуванням специфіки гуманітарних наук та їхньої принципової відмінності від природничих і точних наук, котрі за доби сцієнтизму мали ранг чи не абсолютних зразків (еталонів) науковості.

²⁹ Див.: Терц А. (Синявский А.). Что такое социалистический реализма. *Лит. обозрение*. Москва, 1989. № 8. С. 89–100. Зокрема, А. Синявський помітив, що у радянській офіційній ідеологічно заангажованій парадигмі мислення традиційні поняття втрачають свій прямий термінологічний сенс і отримують зовсім інше значення, яке не має нічого спільного з їх первісним концептуальним значенням (див. хоча б аналіз А. Синявським суперечливості самої категорії «соціалістичний реалізм» з її неминучою, з точки зору термінологічної чіткості, дилемою: одне з двох – або «соціалістичний», або «реалізм»).

Поняття історизму, яке розробляли у минулому як один із провідних методологічних принципів науки про літературу, і сьогодні не втрачає у сфері історії літератури своєї методологічної важливості, так само як негативне ставлення Ролана Барта до французької університетської критики позитивістського ґатунку не передбачало заперечення «ерудиції, необхідності історичної точності і цінності ретельного аналізу „обставин”»³⁰. Бартівська делегітимізація у сфері літературознавства ідеології позитивістського детермінізму, в межах якого «твір – «продукт» певної «причини», а зовнішні причини «причинніші за всі інші»³¹, зовсім не означала заперечення студіювання усього спектру полімотивованості літературно-художніх явищ.

Попри всю можливу критику та переоцінку навряд чи втратять у сфері історико-літературної науки свою вагомість ті складові «історизму» при вивченні літератури, на яких наголошував ще Дмитро Лихачов, коли писав про необхідність постійно забезпечувати належні освітньо-інформаційні умови для сприйняття словесного мистецтва (= перманентна активізація «культурної пам'яті»), про «паралакс» (розрив, відхилення), який неминуче виникає між твором і реципієнтом не тільки через історичну віддаленість твору від читача, а й через різницю в освіченості письменника і читача, через відмінності життєвих вражень, національність традицій тощо.

«Правильне визначення цього „паралакса” й усунення його шляхом повідомлення необхідних відомостей та аналізу, – зазначав Д. Лихачов, – найважливіше завдання літературознавства. Звідси зрозуміло, що літературознавство і в цьому відношенні одним з основних повинно мати принцип історизму»³².

³⁰ Барт Р. Две критики. *Барт Р. Избр. работы: Семиотика; Поэтика*. пер. с фр. / сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.К. Косикова. Москва: Прогресс, 1989. С. 263.

³¹ Там само. С. 268.

³² Лихачёв Д.С. Принцип историзма в изучении единства содержания и формы литературного произведения. *Лихачёв Д.С. О филологии*. Москва: Высш. шк., 1989. С. 58, 59, 56–57, 53–54.

Не відкидає поняття «історизму» й Г.-Г. Гадамер, адже без цього поняття втрачає сенс одна із провідних у його вжитку категорій – категорія «дієво-історичної свідомості».

Нарешті, стосовно науки про літературу є сенс зважити також на поняття *іншонауковості*, яким оперує Сергій Аверинцев у характеристиці симвології³³ і на яке, за словами Олександра Домашенка, «прихильно відгукнувся М. Бахтін»³⁴. Адже це поняття суттєво відрізняється від поняття ненауковості, бо «ненауковим, більше того, антинауковим є тільки безвідповідальне змішування різних аспектів тексту і відповідних цим аспектам видів аналітичної роботи...»³⁵.

Поняття «іншонауковості» належить до площини ідеї Вільгельма Дільтея та герменевтів про особливий характер науковості в гуманітарній сфері, і через це сприйняття «іншонауковості» як «ледь не напівлайливого слова» і як свідчення другосортності діяльності³⁶, можна вважати неправомірним і таким, що пахне грубим сцієнтизмом.

Висновок: є сенс пам'ятати, що активне цькування академізму й окремих його методологічних принципів може призвести до протилежного результату – до виникнення нового варіанта несвободи, регламентування, до нового за ідеологічним змістом та старого за структурою ідеологічного логоцентризму.

³³ Див.: Аверинцев С. Софія-Логос. Словник. 2-е вид. Київ: Дух і Літера, 2004. С. 180–181.

³⁴ Домашенко А. В. О трёх направлениях современной академической теории литературы. *Литературоведческий сб.* Донецк, 2004. Вып. 17–18. С. 9.

³⁵ Аверинцев С. Софія-Логос. Словник. С. 180.

³⁶ Див.: Домашенко А.В. О трёх направлениях современной академической теории литературы. С. 8–9.

Методологія літературознавства та філософія

Ще 1980 р. Олексій Бушмін виступив проти позиції, згідно з якою всі методологічні питання конкретних наук є філософсько-логічними питаннями, і тому ними повинні займатися виключно філософи³⁷.

Саме в методологічному просторі загальних засад радянського літературознавства й отримувало свою певну чинність зведення літературознавчої методології до конкретизації філософських теорій у сфері вивчення художньої літератури, яке свого часу репрезентував і Василь Лесик³⁸. Але в актуальній дійсності сьогодення, що базується на знятті колишніх обмежень, твердження про те, що «методологічною базою для літературознавства є філософія, в річищі якої воно розвивалося впродовж багатьох століть»³⁹ потребує перегляду, тому що відразу виникає питання: яка саме філософія сьогодні може бути, тим паче, є методологічною базою для літературознавства?

Зведення методологічної бази літературознавства до філософії абсолютно не враховує актуального досвіду саморефлексії філософії у ХХ ст., а також нехтує тими змінами в інтенсивному розвитку самої науки, які відбулися у минулому столітті й рішуче проблематизували колишню ієрархічну єдність її власної внутрішньої структури.

Сутність цих кардинальних змін полягає у тому, що філософія, яка завжди намагалася виконувати функцію об'єднання та синтезу знань і діяльності і яка завжди прагнула побудувати єдину картину світу, так і не впоралася з цим завданням⁴⁰.

³⁷ Див.: Бушмин А.С. Наука о литературе: Проблемы. Суждения. Споры. С. 13.

³⁸ Див.: Лесик В. В. Введение в марксистско-ленинскую методологию литературоведения. С. 21.

³⁹ Див.: Галич О., Назарець В., Васильев Є. Теорія літератури. С. 7–8.

⁴⁰ Див. про це: Щедровицкий Г.П. Об одном направлении в современной методологии. *Щедровицкий Г.П. Философия. Наука. Методология*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1997. С. 391, 403–404.

Через це вона перестала виконувати інтегруючу функцію стосовно науки, що призвело до виникнення розриву між ними, через який філософське рішення не вирішує сучасних парадоксів⁴¹. Якщо ж філософія не забезпечує подальшого розвитку, то кожна конкретна наука створює свою власну «філософію», що і призвело до розгортання різних форм неопозитивізму й «сцієнтизму»⁴². У наявній соціокультурній ситуації філософія *не може бути і тим паче не може проголошуватися методологічною базою науки загалом і літературознавства зокрема, а лінійне й однозначне підпорядкування методології літературознавства філософії, навіть якщо воно здійснюється суто декларативно і без пояснень, виглядає за таких умов як нонсенс*⁴³.

Розвиток науки у статусі провідного соціокультурного чинника призвів до виникнення принципово нових цивілізаційних обставин, парадоксів і проблем, які вже не можуть бути вирішені традиційними науковими засобами, традиційною методологією науки. Спираючись на досвід розвитку філософської думки ХХ ст., щодо цього можна вказати на таке:

1. На початок ХХ ст. наукове мислення втратило єдність і цілісність.

⁴¹ Див.: Беседа сотрудников журнала «Шпигель» Р. Аугштайна и Г. Вольфа с Мартином Хайдеггером 23 сентября 1966 г. *Философия Мартина Хайдеггера и современность*. Москва: Наука, 1991. С. 249.

⁴² Див. про це докл.: Щедровицкий Г.П. Об одном направлении в современной методологии. С. 404–405; пор.: Беседа сотрудников журнала «Шпигель» Р. Аугштайна и Г. Вольфа с Мартином Хайдеггером 23 сентября 1966 г. С. 244; Heidegger M. Holzwege. Frankfurt am Main: Klostermann, 1977. S. 87, 88, 89 f, 107; Молчанов В.И. Философия М. Хайдеггера и проблемы сознания. *Философия Мартина Хайдеггера и современность*. Москва: Наука, 1991. С. 159–160; Хёсле В. Философия техники М. Хайдеггера. *Философия Мартина Хайдеггера и современность*. Москва: Наука, 1991. С. 140–145; Рікьор П. Про інтерпретацію. *Після філософії: кінець чи трансформація?* пер. з англ. / упоряд.: К. Байнес та ін. Київ: Четверта хвиля, 2000. С. 297; Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 40–42.

⁴³ Див. про це: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 42–44.

Воно «розбилося на цілу низку автономних та ізольованих наукових предметів, чи „наук“, ...зв'язки між цими предметами, чи „науками“, виявилися, по суті, розірваними, ...вся армія учених розбита на ряд загонів, кожен з яких просувається в своєму особливому коридорі і, як правило, не знає..., куди рухаються решта і як вони рухаються, – ...не може і не вміє використати результати і досягнення інших. У підсумку, досить розгалужена і диференційована наука не може сьогодні забезпечити те, що ...звикли називати єдністю наукової картини світу чи просто єдиною науковою картиною світу»⁴⁴.

Тотальна диференціація і спеціалізація наукової сфери, за якої «наука вже не виконує функції, яка задає цілісність самого мислення, не організує це мислення і діяльність, не створює світогляду»⁴⁵, призвела врешті-решт до того, що, як писав Георгій Щедровицький,

«в середині ХХ століття людство знову підійшло до питання, як йому жити й існувати далі: чи буде воно розвиватися таким чином, щоб зберегти одне і єдине людство, чи ми виберемо принципово інший шлях, і людство розіб'ється на безліч підсистем, кожна з яких буде розвиватися в своїй особливій екологічній ніші?»⁴⁶.

2. Створення за зразком механіки інших природничих наук та ототожнення з ними самого епістемологічного поняття науки та наукової діяльності, протиставлення у такий спосіб трактованого наукового мислення всім іншим (включаючи й гносеологічне в більш широкому розумінні цього слова) видам і типам мислення не тільки позбавило мислення єдності і загальності, не тільки породило довготривалі дискусії про взаємостосунки між наукою й історією, математикою і наукою, між

⁴⁴ Щедровицький Г.П. Об одном направлении в современной методологии. С. 382–383; його ж. Стратегия научного поиска. *Щедровицький Г.П. Філософія. Наука. Методологія*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1997. С. 482.

⁴⁵ Щедровицький Г. П. Перспективы и программы развития СМД-методологии. С. 549.

⁴⁶ Щедровицький Г.П. Об одном направлении в современной методологии. С. 396; див. про це також: Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л. В. Сучасний науковий дискурс. Оновлення методологічної культури. С. 4, 6–7, 32–41, 70–77, 105–106, 125–128, 138–141 й ін.

природничими та гуманітарними науками (включаючи заперечення наукового статусу останніх), а й призвело до так званого «розділу типів існування і до парадоксів існування». Як наслідок, зазначає Г. Щедровицький, виникла ціла низка особливих «просторів» знань і пізнання, які існують самі по собі і по-різному, і нема ніякого єдиного суперпростору, який би всіх їх об'єднував й інтегрував для того, щоб довести до цілісності увесь світ мислення і діяльності⁴⁷. І саме в умовах відсутності інтегративного суперпростору відбулася руйнація основних традиційних форм суспільної кооперації, руйнація взаєморозуміння між ученими різних спеціальностей, що тяжіє до «зруйнування соціуму»⁴⁸.

Сутність цієї руйнівної дії ще наприкінці другого десятиліття ХХ ст. Хосе Ортеґа-і-Ґасет небезпідставно вбачав у виникненні та поступовому розгортанні антиномії «наука / культура», яка з кінця ХІХ ст. призвела до витіснення культури науковою спеціалізацією і до антикультурних цивілізаційних процесів, які унеможливають кооперацію, взаємопорозуміння і діалог як основу існування людського світу⁴⁹. Як наслідок, у суспільстві активно продукується стан «глухоти», некомпетентності, непокірності супроти вищих інстанцій, а гранично спеціалізований науковець, позбавлений зв'язку з «іншими галузями науки і з тією цілісністю інтерпретаційного всесвіту, що єдина заслуговує на назву – наука, культура, європейська цивілізація», як зазначає Х. Ортеґа-і-Ґасет, перетворюється в інтелектуально пересічну людину, «ученого неука» і постає прообразом деструктивної, творчо інертної, автоматизованої

⁴⁷ Див.: Щедровицький Г.П. Об одном направлении в современной методологии. С. 383–386; його ж. Перспективы и программы развития СМД-методологии. С. 551.

⁴⁸ Щедровицький Г.П. Об одном направлении в современной методологии. С. 397.

⁴⁹ Див.: Ортеґа-і-Ґасет Х. Чиста філософія. *Ортеґа-і-Ґасет Х. Вибрані твори*. пер. з ісп. Київ: Основи, 1994. С. 84, 82.

маси, примітива, модерного варвара, байдужого до цивілізаційного культуротворення⁵⁰.

Спеціалізація, без якої неможлива наукова праця і яка почалася тоді, коли освічену людину називали «енциклопедичною», бо вона жила «енциклопедично», у ХХ ст. призвела до зникнення «енциклопедичності» (= освіченості як органічної єдності знання), що і заводить ту ж науку в кризовий стан, вийти з якого, на думку Х. Ортеґа-і-Ґасета, неможливо без повернення до нової енциклопедичності⁵¹.

3. Втрата наукою інтеграційної функції світоглядотворення, яка задає цілісність самого мислення, неминуче ставить питання про зміну місця науки в ієрархії мислення і діяльності людини. З одного боку, пише Г. Щедровицький, «ми підійшли до такого моменту, коли повинні обмежити науку, показати її історично обмежений і минулий характер»⁵², тобто зняти домінування сцієнтизму, факт кризи якого зафіксований сучасною епістемологією. Криза ця полягає в тому, що наукове знання, будучи неоднорідним⁵³, вже не розглядається як основна форма знання і все більший інтерес викликають так звані когнітивні (від *лат.* *cognition* – знання, пізнання) комплекси, пов'язані з різноманітними історичними і духовними практиками, які виходять за рамки традиційних уявлень про раціональність⁵⁴.

Антисцієнтична складова присутня у представників різних шкіл і течій філософської думки минулого сторіччя: і у прихильників напряду останньої третини ХІХ – першої третини ХХ ст. «філософія життя» (німців Фрідріха Ніцше, Вільгельма

⁵⁰ Див.: Ортеґа-і-Ґасет Х. Бунт мас. *Ортеґа-і-Ґасет Х. Вибрані твори.* пер. з ісп. Київ: Основи, 1994. С. 81–84.

⁵¹ Див.: Ортеґа-і-Ґасет Х. Чиста філософія. С. 81, 84.

⁵² Щедровицький Г. П. Методология и наука. *Щедровицький Г. П. Філософія. Наука. Методология.* Москва: Шк. Культ. Полит., 1997. С. 354, 355.

⁵³ Див. про це: Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Львів, 2003. С. 15.

⁵⁴ Див. про це: Сазонова Л.И. Евфимий Чудовский – новое имя в русской поэзии XVII в. *ТОДЛ.* Ленинград: Наука, 1990. Т. XLIV. С. 130–131.

Дільтея, Георга Зіммеля, француза Анрі Берґсона), і в позиціях британського філософа, логіка й соціолога Карла Поппера, німецького соціолога і філософа Карла Манґайма, американського філософа та методолога науки Пола Фейєрабенда, американського філософа Річарда Рорті й ін.⁵⁵ Щоправда, хоча представники Марбурзької школи неокантіанства кінця XIX – першої половини XX ст. (Герман Коген, Пауль Натторп, Ернст Кассілер) і намагалися звести різні сфери культури до статусу науки, жорстко пов'язуючи пізнання природи, морально-естетичні та релігійні принципи з певними науками, та все ж, як відомо, ще Іммануїл Кант за всієї прихильності до про-світницьких ідеалів вперше чітко позначив проблему меж та умов людського пізнання, рішуче відхиливши у такий спосіб претензії науки на універсальне значення й універсальні цілі. І саме ця започаткована І. Кантом тенденція була пізніше розвинена не тільки представниками «філософії життя», а й у таких філософських системах XX ст., як феноменологія, екзистенціалізм та ін.⁵⁶ Ось чому варто визнати чинною необхідність у більш вузькому визначенні науки та наукового мислення.

Усе це, а також ті зміни, яких зазнала наукова діяльність за останні сторіччя⁵⁷, не означає, що вона вже не буде здобувати емпіричні й теоретичні знання, не буде займатися процедурами порівняння, вимірювання, класифікації й аналітичної систематизації. Це тільки означає, що у сфері суто науки (у вузькому розумінні цього слова) вже не знайти тих нових інтеграційних форм організації цілісного світу мислення, пізнання і діяльності, без яких, з погляду певної аксіологічної світоглядної системи відліку, неможливий перспективний розвиток⁵⁸. Сутність усієї справи безпосередньо залежить від того,

⁵⁵ Див. про це: Новейший философский словарь / сост. А.А. Грицанов. Минск: Изд. В.М. Скакун, 1998. С. 763–764, 534, 395, 748, 580.

⁵⁶ Див.: там само. С. 396, 305.

⁵⁷ Див. про це: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С 49–50.

⁵⁸ Див.: Щедровицкий Г.П. Логико-эпистемологические и социально-психологические мотивы в современной методологии науки. *Щедровицкий Г.П.*

які конкретні ідеали і цінності, а краще сказати, який вибір певних ідеалів і цінностей первісно і глибинно скерує усю подальшу діяльність та активне світосприйняття. Не розібравшись у характері цього вибору, в обраних цінностях та ідеалах, слушно зауважує Г. Щедровицький, неможливо розібратися і з нашими теоретичними уявленнями⁵⁹.

Висновок: сьогодні інтеграційна методологічна сфера людського мислення та діяльності постає як ієрархічно влаштований простір, який має, щонайменше, три рівні (і відповідно три поняття). Відповідно щодо неї доводиться говорити не про традиційно одну, а про три методологічні площини, на перетині векторів дії яких повинна розгортатися сучасна науково-дослідна діяльність у будь-якій зі своїх конкретних ділянок. Це:

- площина загальної методології;*
- площина методології науки загалом;*
- площина методології конкретної (спеціальної) науки.*

Звідси – необхідність скоординувати методологічну проблематику й науки про літературу на кожній із вказаних площин методологічної роботи, які мають свою сукупність взаємопов'язаних застережень і приписів, спрямованих на визначення динамічного горизонту⁶⁰ та регуляторів пізнавальної діяльності.

Философия. Наука. Методология. Москва: Шк. Культ. Полит., 1997. С. 279–280; його ж. Перспективы и программы развития СМД-методологии. С. 549; його ж. Об одном направлении в современной методологии. С. 395.

⁵⁹ Див. про це: Щедровицький Г.П. Теория деятельности и её проблемы. *Щедровицкий Г.П. Философия. Наука. Методология.* Москва: Шк. Культ. Полит., 1997. С. 259; його ж. Методологические замечания к проблеме происхождения языка. *Щедровицкий Г.П. Избр. труды.* Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С. 303; його ж. Стратегия научного поиска. С. 475–476.

⁶⁰ Див. про це поняття: Гадамер Г.-Г. Истина і метод: пер. з нім. О. Мокровольського. Київ: Юніверс, 2000. Т.1: Герменевтика І: Основи філософської герменевтики. С. 230; Лук'янець В.С., Кравченко О. М., Озадовська Л. В. Сучасний науковий дискурс. Оновлення методологічної культури. С. 123; Яусс Г.Р. Естетичний досвід і літературна герменевтика (Фрагменти). *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / за ред. М. Зубрицької. 2-е вид., доп. Львів: Літопис, 2002. С. 368.

ЗАГАЛЬНА МЕТОДОЛОГІЯ (ПРОБЛЕМАТИКА, ПРИНЦИПИ Й ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ)

Потреба в оформленні методологічних пошуків у самостійну, відмінну від науки і відокремлену від неї галузь мислення і діяльності, яку можна назвати *загальною* (чи власне) *методологією*, викликана необхідністю свідомо та цілеспрямовано будувати наукову діяльність, дії, організовуючи їх на базі постійної рефлексії того, що робитимемо, і того, що отримуватимемо у підсумку, а також відсутністю відповідних умов і засобів для постановки та вирішення нових завдань. Така робота не подібна на традиційне наукове дослідження і її результат не схожий на традиційні наукові знання. Вона має не суто споглядальну чи теоретичну, а принципово практичну спрямованість¹.

Мета загальної методології полягає в тому, щоб подолати:

- здійснене тотальною диференціацією і спеціалізацією наук руйнування єдиної картини світу;

- наслідки наукоцентризму та лінійності у питаннях про мислення та гносеологічну діяльність;

- обмеженість суто наукового мислення і здійснити соціальну чи кооперативну організацію різних сфер та організацій у сучасній діяльності на базі певного нового типу мислення, «який би зробив можливою інтеграцію і який водночас буде нести інтеграцію ніби в собі»².

Загальна методологія постала сьогодні як окрема історична формація (тип, вид, конструктивна форма, форма організації) мислення і діяльності, яка має надпредметний характер і тому протиставлена традиційним формаціям (включаючи науку у вузькому розумінні), має свій особливий спосіб побудови, свої особливі мисленнєві структури, організованості знань, норми, стандарти, схеми суджень і висновків.

¹ Див. про це докл.: Щедровицкий Г.П. Методология и наука. С. 335–336.

² Див.: Щедровицкий Г.П. Об одном направлении в современной методологии. С. 408–409, 396, 390; його ж. Методология и наука. С. 337.

Надпредметний характер загальної методології полягає в тому, що методологічна робота і методологічне мислення практично будуються на об'єднанні (синтезі) конструктивної, історичної, нормативної, методичної, проєктної та власне наукової точок зору. Звідси специфічно методологічна робота в галузі загальної методології (тобто власне методологічна робота, суттєво відмінна від роботи вченого-дослідника) проводиться на шляхах:

а) поєднання емпіричного аналізу з історичним підходом та історичними уявленнями чи представленнями з одночасним здійсненням традиційної філософської схематизації сенсів;

б) розгляду отриманих результатів не як знань у звичному розумінні цього слова, а насамперед як нормативних конструкцій, як здійснення знаннєвого і знакового конструювання³.

Звідси загальна методологія репрезентує себе як інтеграційне мислення і співорганізуюча різні дисципліни та різні стилі мислення єдина форма роботи з науковими предметами – через них та поверх них, – і цим формує той суперпростір, в якому тільки і можливе порозуміння, зняття негативних наслідків самоізоляваності різних мисленнєвих і діяльнісних сфер.

Виникнувши з нагальної потреби врахувати кардинальні зміни у відношеннях між традиційними методологією, філософією, логікою, епістемологією, теорією пізнання, наукою тощо, сучасна методологія в найзагальнішому визначенні постає місцем (топом, площиною) існування певної єдиної «світоглядної» надпідвалини будь-якої діяльності і мислєдіяльності, що розташовується над конкретною діяльністю як певна засаднича спільність, що уможливорює продуктивні діалог, зіставлення, взаємодію, взаємокоординацію, взаємодоповнення, взаємопоєднання та кооперацію між різними діяльностями та

³ Див. про це: Щедровицкий Г.П. Методология и наука. С. 328–337; його ж. Об одном направлении в современной методологии. С. 390.

підходами. Усе це створює необхідну для життєвого культуротворення ситуацію взаємопорозуміння та співучасті⁴.

У такому розумінні загальна методологія знімає як непродуктивну традиційну опозицію «ідеалізм – матеріалізм», натомість висуває ідею переосмислення усього досвіду ідеалізму як активної філософії і як вихідної засади людської діяльності та мислєдїяльності. Така настанова передбачає органічне поєднання традиційних сфер класичного ідеалізму (теорії мислення, теорії діяльності й ін.) з матеріалістичним припущенням про те, що світ існує реально. А це створює динамічний простір (місце) для пізнавальної і творчої роботи людини, де вирішальним постає сама динаміка стосунків усього, що є в людині (свідомість і т. п.), і того, що є поза людиною, тобто створеного як нею, так і природою.

Такий суперпростір сучасна загальна методологія спроможна створювати завдяки тому, що, враховуючи залежність знань та уявлень від характеру використаних при їхньому отриманні розумових засобів і методів аналізу, в центр специфічної власне методологічної роботи кладе не якісь окремі з існуючих гносеологічні чи епістеміологічні засади, теорії, методики чи їх змістово-ідеологічні компоненти, а зосереджується передовсім на сутнісних, глибинних *операційних структурах та системах, технологіях, процедурах, засобах, формах, способах, напрямках мислєдїяльності* як такої, взятих у їхніх зв'язках, співвіднесеності та можливостях взаємодії між ними. При цьому «методологія прагне поєднати і поєднує знання про діяльність і мислення <рефлексивні знання> зі знаннями про об'єкти цієї діяльності і мислення <безпосередньо об'єктними знаннями>»⁵.

Звідси: об'єкт загальної методології – це «особливого ґатунку зв'язка з двох об'єктів, де всередину для первісного

⁴ Див. про це докл.: Щедровицкий Г.П. Методологический смысл оппозиции натуралистического и системодетельностного подходов. *Щедровицкий Г. П. Избр. труды*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С. 143.

⁵ Див. про це докл.: Щедровицкий Г.П. Принципы и общая схема методологической организации системно-структурных исследований и разработок. *Щедровицкий Г.П. Избр. труды*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С. 97, 98.

для методології об'єкта – діяльності та мислення – вставлений інший об'єкт – об'єкт цієї діяльності і цього мислення. Тому методологія завжди має справу з подвійним об'єктом». А значить, і суто методологічне знання (умовно кажучи, «квазі-знання»⁶, на відміну від власне наукового знання у звичному розумінні цього слова) полягає у визначенні того, *як встановлюються способи поєднання таких різнотипних знань, як знання про діяльність і знання про об'єкт цієї діяльності*. При цьому обов'язковою вимогою до цілісних і єдиних специфічних методологічних знань є та, щоб ними (знаннями) можна було користуватися у практичній (наприклад, науково-дослідній) діяльності⁷. У цьому і полягає їх принципова практична спрямованість.

Виявляючи методологічні знання на основі аналізу усього накопиченого гносеологічного і загалом культурного досвіду, сучасна загальна методологія здійснює переінтерпретацію, реорганізацію та переупорядкування основних проблем філософії, логіки, гносеології, епістемології та наукознавства, приводячи їх до нової системної ієрархічної єдності як базового знаряддя мислєдіяльності.

Інакше кажучи, продуктом власне методологічної діяльності, відмінної від суто науково-пізнавальної роботи, постає сукупність *взаємопов'язаних застережень, приписів* (а не аксіом чи постулатів, які, як правило, функціонують у галузі власне теорії), мета яких – дати певні єдині (за своєю загальністю), взаємоузгоджені базові внутрішні регулятори і норми⁸, проекти і конструкції, які би уможливлювали максимально свідоме, цілеспрямоване розгортання, зокрема, «гносеологічної гри» у сфері культуротворення на тому рівні, який відпо-

⁶ Див. про це поняття: Щедровицкий Г.П. Об одном направлении в современной методологии. С. 409–410.

⁷ Див. про це докл.: Щедровицкий Г.П. Принципы и общая схема методологической организации системно-структурных исследований и разработок. *Щедровицкий Г.П. Избр. труды*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С. 97, 98.

⁸ Див.: Щедровицкий Г.П., Лефевр В.А., Юдин Э.Г. «Естественное» и «искусственное» в семиотических системах. *Щедровицкий Г.П. Избр. труды*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С. 52, 54.

відає як досягнутому на сьогоднішній день у культуротворчій мисленнєвій та практичній діяльності людства (включаючи сюди філософію, мистецтво, науку у звичному розумінні цього слова, інженерію, проектування тощо), так і враховує проблематику подальшого просування у майбутнє. На відміну від продуктів конкретно-наукової роботи – знань, що перевіряють на істинність, продукти методологічної роботи «не можуть перевіряти і ніколи не перевіряють на істинність», а лише перевіряються на можливість бути реалізованими⁹.

Необхідність мати такі регулятиви і норми зумовлена передовсім специфікою культури як штучного утворення, яке виникає і підтримується у своєму існуванні свідомими зусиллями людей. З огляду на це однією із основних засад загальної методології постає поділ світу на первинний світ мислєдіяльності і вторинний натуральний світ природи, коли останній тлумачиться як конструкт натуралістів і тому не може претендувати на місце реальності¹⁰. Такий поділ реалізує методологічні опозиції штучне / натуральне, культура / природа. Мислення (мислєдіяльність) як ненатуральний, тобто соціокультурний та історичний, світ, має історичне існування і тому разом з історією як штучно-природним процесом вимагає для свого аналізу введення категорій цілеспрямованої дії¹¹, тому що

«одним з найважливіших факторів історичного процесу стає цільова людська дія. І як така – як цільова і як дія – вона не підлягає категорії природного. Більше того, дія взагалі незакономірна..., і підходити до дії з точки зору традиційних уявлень про природний процес та пошуку законів цього природного процесу безглуздо, неефективно і непродуктивно»¹².

⁹ Див.: Щедровицкий Г.П. Принципы и общая схема методологической организации системно-структурных исследований и разработок. С. 95.

¹⁰ Див.: Щедровицкий Г. П. Перспективы и программы развития СМД-методологии. С. 563.

¹¹ Див. про це: Щедровицкий Г.П. *Философия у нас есть. Щедровицкий Г.П. Философия. Наука. Методология*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1997. С. 13–12.

¹² Там само. С. 13.

Звідси в загальній методології походить обґрунтування більш широкого – діяльнісного (в подальших еволюційних перетворюваннях – мислєдіяльнісного та системомислєдіяльного) – підходу, призначеного доповнити (= зняти абсолютну монополію, ліквідувати гегемонію) собою звичний за останні триста років і при цьому більш вузький природничо-науковий (в інших формулюваннях – споглядальний, натуралістичний) підхід і цим спростувати чинність пов'язаних з його пануванням колізій і проблемності.

Діяльнісний підхід на протигагу традиційному науково-споглядальному (= пасивному) підходу формувався у сфері інтенції (настанови) на активну дію, згідно з якою людина не може знімати з себе відповідальності, а суб'єктивний підхід і вольове рішення виявляються необхідними у кожній справі і є тим, що вимагається від кожного. Така інтенція цілком органічна тій тенденції суспільної культурної свідомості, яка знайшла своє втілення ще в 1919 р. в тезі Михайла Бахтіна про необхідність реального, здійсненого в людській особистості взаємопроникнення науки, мистецтва і життя та в обстоюванні у 20-ті рр. XX ст. Хосе Ортеґою-і-Гасетом ідеї шляхетної людини як культурної цінності¹³. Водночас інтенція на активну дію людини цілком співзвучна сучасним стратегіям осмислення людського буття як відкритого не тільки Всесвіту, але й творчій активності самої людини, в основі яких знаходиться визнання свободи людини, її права самостійно вирішувати, як саме розвивати себе¹⁴.

У побудові основної організаційної структури мислення діяльнісний підхід виходить із самих систем діяльності та мислення, з тих засобів і методів, тієї техніки й технології, тих процедур та операцій, онтологічних схем та уявлень, які скла-

¹³ Див.: Бахтин М.М. Искусство и ответственность. *Бахтин М.М. Литературно-критические статьи* / сост. С. Г.Бочаров и В. В.Кожин. Москва: Худож. лит., 1986. С. 3, 4; Ортеґа-і-Гасет Х. Бунт мас. С. 18, 35, 39–40.

¹⁴ Див. про це: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 58, покликання 46.

дають структуру мислєдїяльностї та задають основні форми її організації. Звідси будь-яка даність об'єкта вивчення розглядається як результат діяльності людини¹⁵, а подальше удосконалення науки як діяльності пов'язується з орієнтацією на засоби, методи і структури цієї діяльності. За таких умов *загальна методологія постає теорією людської діяльності, її предметом виступає діяльність для отримання знань, а методологічні знання – керівним спрямовуючим фактором при пошуку і створенні нових засобів, зокрема наукового дослідження*, оскільки ці специфічні знання заздалегідь проєктують ту діяльність, яку ще тільки треба здійснити.

Загальній методології як надпредметній структурі, що охоплює як предмети, так і різного роду практики і запропонує безліч різних відношень до них, притаманний структурно-системний характер. Вона спрямована на системно-структурну мислєдїяльність, описує її процеси, механізми, побудову, тобто на особливі моделі, задаючи жорсткі правила роботи з ними. При цьому діяльність тлумачиться як неоднорідна структура, що утворюється вихідним матеріалом, знаряддями, засобами та діями і поєднує різноспрямовані процеси, які протікають у різному темпі і в різний час. Ось чому загальна методологія неминуче постає гетерогенною¹⁶ та гетерархованою¹⁷ системою, яка одночасно має як ступінчато-ієрарховану, так і «матрьошкову» будову.

Виходячи з цього *основними нормативними приписами* (застереженнями) чи принципами загальної методології (вони

¹⁵ Див. про це: Щєдровицкий Г.П. *Философия, методология, наука. Щєдровицкий Г. П. Философия. Наука. Методология.* Москва: Шк. Культ. Полит., 1997. С. 534, 535; Шеллинг Ф. В. Введение к наброску системы натурфилософии, или О понятии умозрительной физики и о внутренней организации системы этой науки. *Шеллинг Ф. В. Соч.:* пер. с нем. М. И.Левиной, А. В.Михайлова. Москва: Мысль, 1998. С. 242, 249–250; його ж. Система трансцендентального идеализма. *Там само.* С. 337, 336.

¹⁶ **Гетерогенний** – утворений різнорідними складовими, які не можна звести до однієї сутності.

¹⁷ **Гетерархований** – не зв'язані між собою способи підпорядкування одних елементів іншим.

ж – найосновніші методологічні засоби і категорії, поняття), що базується на підвалинах діяльнісного підходу, є:

1. Принцип методологічної толерантності та гносеологічної повноти. Загальним місцем у всіх наукознавчих роботах чи не завжди було твердження про необхідність знання ученим попереднього наукового досвіду, адже саме у формі контакту з уже наявним і сформованим знанням наука розвивалася від самого свого початку. Без цієї діалогічної спадкоємності неможливий акт пізнання, тобто неможливий приріст нового наукового знання і вихід на нові цілепокладання, проблеми та нові способи проблематизації. Але сьогодні цивілізація сягнула тієї межі, коли вже не можна ставитися до культурного, зокрема наукового, досвіду вибірково, як це постійно траплялося в попередні епохи, не можна будь-яку його складову виводити з поля уваги-пам'яті і цим переводити в статус неіснуючої. Зараз мусимо враховувати (утримувати в зоні уваги) цю спадщину у всій її приступній нам повноті, а значить, загальновідоме твердження про необхідність врахування суб'єктом культуротворчої діяльності попереднього досвіду мусить змінити свій статус і піднятися на рівень активного методологічного принципу. Активний характер цього принципу полягає у тому, що повноту культурної спадщини неможливо взяти як щось готове, котре механічно можна зняти з полицки, її неможливо лише пасивно переказати чи процитувати, поставитися до неї як до простої (номінальної) наявності минулого в сенсі готового взірця норм, правил тощо. Її можна відродити тільки у власних культуротворчих пошуках, у власноручному прокладанні свого ж таки Буттєвого Шляху.

І тут принципово важливо первісно зайняти свідомо-методологічну позицію, зорієнтовану на самостійну постановку оригінальної перспективної проблематики, ініційованої особливостями історичного досвіду власної вітчизняної (а не тільки зарубіжної) культуротворчої діяльності. Без зайняття «самостійної позиції» (= умова справжньої свободи) не можна отримати надійні стимули у справжній сучасній науково-дослідній роботі. Крім цього, висунення принципу методологічної толерантності

й гносеологічної повноти у ролі провідної методологічної настанови (припису, застереження) передбачає перенесення у надпредметну площину загальної методології питань про форми та способи взаємодії між знаннявими парадигмами (кажучи кунівським терміном¹⁸), тобто актуалізує також необхідність переосмислення в межах діяльнісного підходу і висунення на рівень свідомих методологічних настанов чи принципів таких традиційних методологічних проблем, як синтез знань, гносеологічні опозиції «об'єкт / суб'єкт» та «об'єкт / предмет».

2. Принцип синтезу знань. В умовах подолання сцієнтизму та явної залежності розвитку науки від практичної діяльності людства проблема синтезу знань, тобто питання про можливість об'єднання і співорганізації знань у єдину систему, вже не можна ототожнювати з проблемами побудови єдиної теоретичної (філософсь-кої чи наукової) системи знань чи проблемами побудови й організації наукової теорії (= наукового пред-мета)¹⁹.

Перетлумачення на основі діяльнісного підходу самого змісту проблеми синтезу знань передбачає вирізнення таких принципових аспектів:

– неможливо вирішити проблему синтезу знань, залишаючись у площині самих лише наявних знань, бо сам факт наявності декількох незалежно отриманих один від одного теоретичних уявлень, які мали різні цільові настанови, ще не дає підстави для постановки питання про можливий зв'язок між ними, якщо їх первісно отримували безвідносно до мети синтезу знань;

¹⁸ **Зміна парадігм** (*англ.* paradigm shift) – термін, вперше введений істориком науки Томасом Куном (*англ.* Thomas Samuel Kuhn, 1922–1996) у книзі «Структура наукових революцій» (*англ.* «The structure of scientific revolutions», 1962; вид. 2-е, 1970) для опису зміни базових посилок в рамках провідної теорії науки (парадигми). Згодом термін став широко застосовуватися і щодо інших сфер людського досвіду.

¹⁹ Див. про це: Щедровицкий Г. П. Синтез знаний: проблемы и методы. *Щедровицкий Г. П. Избр. труды.* Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С. 635.

– для того, щоб здійснити об'єднання різних понять в цілісну систему, необхідно: а) вибудувати принципово іншу вихідну позицію, яка дасть змогу із самого початку розгорнути єдину структуру предмета дослідження у векторі знаннєвого синтезу; б) здійснити особливу роботу по відтворенню структури того об'єкта, проєкціями якого є вже наявні знання і таким чином проаналізувати всі ті процедури, за допомогою яких ці знання були отримані²⁰;

– здійснити процес синтезу знань означає: на основі створення в системі наукового предмета специфічного (незнаннєвого з традиційної точки зору) функціонального представлення об'єкта «відтворити структуру об'єкта», додавши до вже відомих знань нові та перебудувавши старі²¹; повторне зіставлення вже існуючих знань з отриманим на їхній основі новим зображенням об'єкта у світлі спеціальної цільової настанови на синтез дозволяє зробити ці різні знання теоретично однорідними і тому такими, що піддаються органічному об'єднанню в одне складне знання, яке виводиться зі вказаного специфічного конфігуративного зображення об'єкта²².

3. Принцип зняття гносеологічної опозиції «суб'єкт / об'єкт» і подолання наслідків породженого нею психологізму теорії пізнання. Цей принцип передбачає врахування двох взаємопов'язаних аспектів:

– обмеження у тлумаченні гносеологічного процесу ролі суб'єкт-об'єктних відносин, використання яких, на думку грузинського філософа Шалви Нуцубідзе (1888–1969), зосереджене лише на описі самого руху у пізнанні, а не завершеного пізнання, «яке не потребує ні суб'єкта ні об'єкта», бо як корелятивні категорії вони одночасно знімаються, оскільки резуль-

²⁰ Див.: там само. С. 645–647.

²¹ Див.: там само. С. 647, 653.

²² Див. про це: там само. С. 653–656, 663; див. також: Щедровицкий Г.П., Якобсон С.Г. Заметки к определению понятий «мышление» и «понимание». *Щедровицкий Г.П. Избр. труды.* Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С.481; Щедровицкий Г.П., Генисаретский О.И. Методологическая картина дизайна. *Щедровицкий Г.П. Избр. труды.* Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С. 326.

тат пізнання існує незалежно від суб'єкта, який його одержав, і від наявності об'єкта, з приводу якого він був одержаний. Пізнання лише психологічно пов'язане з „Я”», але «цей зв'язок не проявляє природи пізнання, нічого не додає до змісту пізнаного»²³,

– подолання наслідків психологізму в філософії та науці, який зводив пояснення духовних явищ та ідеальних сутностей до психологічного процесу індивідуальної чи колективної свідомості, вважаючи, що поняття (чи / або істини) закорінені у психологічних фактах або законах, походять від них і пояснюються ними.

Як відомо, родоначальник німецької класичної філософії Іммануїл Кант у працях «Критика чистого розуму» (нім. «Kritik der reinen Vernunft», 1781) та «Логіка. Посібник до лекцій» (нім. «Logik. Ein Handbuch zu Vorlesungen», 1800) виступив проти легітимності пояснення логічних принципів через психологічні, вважаючи, що коли б ми «запозичували принципи з психології, тобто зі спостережень над нашим розумом, то ми б лишень бачили, *як здійснюється мислення і яким воно є* за різних суб'єктивних труднощів і умов», що вело б «до пізнання тільки *випадкових* законів»²⁴.

Під впливом Марбурзької школи неокантіанства, представники якої теж відмежовували епістемологію від суб'єктивно-психологічних передумов, засновник феноменології Едмунд Гуссерль, намагаючись побудувати нову філософію, дійшов висновку про необхідність антипсихологізму і виступив проти психологізму у побудові «чистої» логіки. Для Е. Гуссерля,

²³ Див.: Новейший философский словарь / сост. А.А. Грицанов. С. 474–475. Подібної думки дотримувався також грузинський філософ й соціолог Кіта Мегрелідзе (1900–1944), який вважав, що мислення не вичерпується суб'єктивно-дослідницьким процесом, а сам процес розуміння постає баченням ладу речі чи ситуації (структури) та її місця чи значення у системі завдань, які цікавлять свідомість. (Див.: Новейший философский словарь / сост. А. А.Грицанов. С. 410–411).

²⁴ Кант И. Логика. Пособие к лекциям. *Кант И. Трактаты и письма*. Москва: Наука, 1980. С. 321–322.

істина перебуває поза психічною індивідуальністю і тому ми її не досягаємо «як емпіричний зміст у потоці психічних переживань»: істина знаходиться у позачасовому та абсолютному царстві ідей²⁵. На думку Марії Янінон, саме по-гуссерлівськи потрактована ідея антипсихологізму виявилася у XX ст. однією з базових ідей гуманітаристики²⁶.

Загальна тенденція до антипсихологізму, базована на уявленні, що зміст жодної науки, включаючи психологію, не можна пояснити і обґрунтувати в психологічних термінах, стала тлом для переосмислення сутності і значення власне методологічної роботи у другій половині XX ст., зокрема змусила переглянути відповідь на питання: хто є носієм мислення і діяльності (мислєдіяльності), якщо існує лише одна одиниця – весь універсум людського мислення і діяльності? Стисло цей перегляд, орієнтований на первісне розрізнення актуально існуючих сутностей (= попперівському світу змістів мислення, які існують самі по собі²⁷) та феноменальних суб'єктивних проявів (примар), можна, як на мене, звести до таких концептуальних положень.

1. Діяльність – не атрибут окремої людини, а первісна універсальна цілісність, що є значно ширшою за самих «людей». Тому діяльність має *безособовий* характер: вона «захоплює» людей і примушує «поводити» себе певним чином. Самі люди «виявляються *належними до діяльності*», включеними в неї або

²⁵ Це, до речі, відобразилося у трактуванні німецьким філософом сутності «трансцендентально-феноменологічної редукції», яка базується на висуненні на перший план смислового зв'язку свідомості та світу, коли все для людини існує тільки як актуально і потенційно здійснене її свідомістю і міститься в самій свідомості як актуальна і потенційна інтенціональність (= спрямованість на об'єкт). (Див.: Гуссерль Е. Формальна і трансцендентальна логіка. Досвід критики логічного розуму. *Читанка з історії філософії*: у 6 кн. Кн. 6: Зарубіжна філософія XX століття. Київ: Довіра, 1993. С. 74, 51 й ін. Див. про це: Пастух Т. Київська школа та її оточення: (модерні стильові течії української поезії 1960–90-х років). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. С. 32–34).

²⁶ Janion M. *Humanistyka: poznanie i terapia*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1982. S. 35.

²⁷ Див.: Новейший философский словарь / сост. А.А. Грицанов. С. 534.

як *material*, або як *елементи* разом з машинами, речами, знаками, суспільними організаціями тощо. Діяльність виявляється *системою* з багатьма і дуже різноманітними функціональними й матеріальними компонентами і зв'язками між ними»²⁸. Система людської діяльності постає *неоднорідною поліструктурою*, тому, коли йдеться про діяльність, немає сенсу звертатися до окремих її носіїв і шукати її закони, скажімо, у фізіологічній будові окремої людини. Субстанційність діяльності означає те, що вона має власні внутрішні іманентні закони і є незалежною від свого матеріального біологічного субстрату (= окремих людей). Ось чому, коли вибудовують ідеальний предмет з метою визначення деяких законів і закономірностей, звернення до побудови самого матеріалу є невиправданим²⁹. Так само коли йдеться про «норми» діяльності, то йдеться про «той об'єктивний склад і ту структуру діяльності, які тільки і можуть забезпечити вирішення завдання... У цьому сенсі „норма“ не залежить від суб'єктивних засобів окремих індивідів і тому може розглядатися загалом безвідносно до індивідів»³⁰.

2. Мислення теж є особливою безособовою субстанцією, що має свої закони й існує в соціокультурному просторі. Стосовно до так потрактованого мислення, на думку Віталія Дубровського, людина постає випадковим і не єдиним носієм і матеріалом³¹. Звідси, пише Г. Щедровицький, «не людина мислить,

²⁸ Щедровицкий Г.П. Исходные представления и категориальные средства теории деятельности. *Щедровицкий Г.П. Избр. труды*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С. 241–242.

²⁹ Див.: Щедровицкий Г.П. Теория деятельности и её проблемы. С. 255–256, 264.

³⁰ Щедровицкий Г.П. О принципах анализа объективной структуры мыслительной деятельности на основе понятий содержательно-генетической логики. *Щедровицкий Г.П. Избр. труды*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С. 467.

³¹ «Можна реалізувати мислення через людину, а можна через змішані системи людина-машина» (Щедровицкий Г.П. Перспективы и программы развития СМД-методологии. С. 561).

Пор. симптоматичний запис у «Щоденнику» Вітольда Гомбровича про людину від 1953 р.: «Мистецтво і досі не засвоїло належним чином цього основного

а мислення мислить через людину»³². Таке розуміння субстанційності мислення передбачає незалежність мислення від субстанції матерії, чим заперечує тезу про одновекторну лінійність у стосунках між ними. А це переводить у розряд методологічно неспроможних:

а) положення про відображення мисленням реального світу;
б) трактування мислення як еманції³³ людини і людської свідомості;

в) інтерпретацію мислення як натурального об'єкта чи породження природи (= мислення як вища форма матерії, яка з'являється в ході еволюції останньої)³⁴.

Навіть більше, діяльнісний підхід заперечує тезу про наявність лише одного єдиного поліфункціонального пізнавального мислення. Натомість стверджується уявлення про те, що є взагалі багато різних типів організації мислення (науковий, проєктувальний, програмуєчий), і сама здатність мислити чи не мислити, творити чи не творити належить не індивіду, а «визначається належністю до того чи іншого функціонального місця в соціальних структурах <виховання, освіта>»³⁵.

3. Якщо є як особливі субстанції реальність мислення та реальність діяльності (мислєдіяльності), які живуть за своїми законами і розгортаються у своїх особливих механізмах, є і те, що людина в цей момент розуміє, то звідси органічно впливають такі загальні методологічні наслідки.

досвіду – людина як *інструмент*, що перетворює Невідоме у Відоме, не фігурує серед чільних героїв мистецтва» (Гомбрович В. Щоденник: у 3 т.: пер. з польск. Р. Харчук. Т. 1: 1957–1961. Київ: Основи, 1999. С. 27. Курсив мій – *І. К.*).

³² Щедровицкий Г. П. Философия у нас есть. С. 11.

³³ **Еманация** (лат. emanatio витікання) – поява (виникнення, походження) чогось внаслідок виділення (виокремлення) з чогось більш складного. У вченні неоплатоніків «випромінювання» вищими формами буття нижчих. (Див.: Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. С. 195).

³⁴ Див. про це: Щедровицкий Г. П. Философия у нас есть. С. 11, 13, 17.

³⁵ Там само. С. 10, 9.

Наслідок перший – зміна уявлень про реальність.

На кінець ХХ ст. сформувався загальний погляд на «об'єктивний образ світу» як на «черговий символічний продукт свідомості»³⁶. Цей погляд сягає теорії символічної функції свідомості та філософії культури Ернста Кассіра, який зокрема у передмові до праці «Поняттєва форма у міфічному мисленні. Дослідження бібліотеки Варбурґа» (нім. «Die Begriffsform im mythische Denken (Studien der Bibliothek Warburg)», 1922) писав:

«...будь-яке припущення особливостей, об'єктивних *властивостей* (Eigenschaften) пояснюється певною *своєрідністю* (Eigenheit) мислення – і в залежності від орієнтації цього мислення, від його пануючого погляду для нас змінюються ті визначеності та зв'язки, які ми передбачаємо в „сущому“», і тому «справжнє „**fundamentum divisionis**”³⁷» класів і родів буття «криється зрештою не в речах, а в духові: світ має для нас той образ, який надає йому дух»³⁸. «Побіжний погляд на розвиток різних символічних форм показує, що їхнє посутнє досягнення полягає не в тому, що вони копіюють зовнішній світ у внутрішньому світі, чи що вони просто проєктують завершений внутрішній світ назовні, а, швидше, у тому, що два фактора „зсередини” та „ззовні”, „Я” і „реальності” зумовлюються і відмежовуються один від одного через дані символічні форми та з їхньою допомогою»³⁹. Уся теоретична зумовленість і вся теоретична майстерність людини «вимагають, аби думка, замість того, щоб повернутися до реальності, спочатку встановила систему знаків і навчилася користуватися цими знаками як репрезентаціями об'єктів»: людина живе у «модусі символічної репрезентації» – у просторі, де «символ прямує вперед реальності, показуючи їй шлях».

³⁶ Речицкий В. Символическая реальность и право. Львов: ВНТЛ-Классика, 2007. С. 87.

³⁷ **Fundamentum divisionis** (лат.) – основа поділу / розмежування.

³⁸ Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке. Москва: Гардарика, 1998. С. 235–236.

³⁹ Cassirer E. Philosophy of Symbolic Forms. Vol. 2. New Haven and London: Yale University Press, 1955. P. 155–156.

У цій же площині 1989 року формулює засади діяльнісного підходу Г. Щедровицький:

«Реальність залежить від мислення», і саме це, з погляду діяльнісного підходу, задається у дійсності мислення, тобто не тільки онтологізується, об'єктивується і реалізується, а, в принципі, постає первинним світом (тим, що власне є, власне існує), а «світ людей чи люди як такі з їх психологією є вторинний світ, реалізація світу мислення і діяльності». Тому потрібно «розглядати світ мислення і діяльності, а не світ людей, оскільки люди є випадковими епіфеноменами світу мислення і діяльності»⁴⁰.

Навіть більше, саме «спіраль уяви», через яку реалізується первісна «дійсність мислення», що формується завдяки інтелектуальній активності, вважають чинником, який сьогодні визначає вектор прогресу⁴¹.

Наслідок другий – десуб'єктивізація гносеологічного процесу.

У процесі розгортання мислення і діяльності відбувається відчуження індивіда, який у вигляді знака на схемі перетворюється у момент об'єктивності (суб'єкт як об'єкт думки) і цим протиставляється людині як суб'єктові актуальної роботи (перетворюється, як пише Г. Щедровицький, в *Gegenstand*⁴² – в те, що протистоїть мені): «Отримати знання про те, що є суб'єктивним, неможливо»⁴³.

Але ідея безсуб'єктивності (безособовості) мислення і діяльності не означає абсолютного нехтування людиною у пізнавальному процесі, а означає лише переінтерпретацію її як суб'єкта пізнання в принципово іншій, відмінній від традиційної, парадигмі. Значення суб'єктивного чинника у пізнавальній

⁴⁰ Щедровицький Г.П. Перспективы и программы развития СМД-методологии. С. 562, 570; див. про це: Козлик І. В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 73, покликання 75.

⁴¹ Див. про це: Baudrillard J. Seduction. New York: St. Martin's Press, 1990. P. 151.

⁴² **Gegenstand** (*нім.*) – дослівно: предмет, об'єкт, річ.

⁴³ Щедровицький Г.П. Перспективы и программы развития СМД-методологии. С. 574, 571, 570.

діяльності при цьому не заперчується абсолютно, а лише виводиться в іншу площину – площину її обов'язкових спонукальних і стимулюючих факторів: суб'єктивація потрібна для того, щоб з'явилося суб'єктивне ставлення до гносеологічної роботи, тобто справжня зацікавленість у досліджуваному питанні: «...щоб була наука, – пише Г. Щедровицький, – треба бути об'єктивним, і, щоб була наука, треба бути суб'єктивно зацікавленим»⁴⁴.

⁴⁴ Там само. С. 575. Навіть дослідницькі методології, що застосовуються в науці, спираються не лише на індивідуальні програми, а й на особисту ініціативу та почуття смаку ученого. (Див. про це: Речинський В. Символическая реальность и право. С. 405).

Особистісний характер, на думку деяких учених, має навіть математика, яка займається чистими абстракціями, пов'язаними з кількісними відношеннями та просторовими формами довільних предметів, явищ або процесів оточуючого світу. Тут варто згадати американського математика, програміста, психолога та педагога Сеймура Пейперта (1928–2016), який, розглядаючи питання про джерела математичних емоцій, активно відхиляв стереотипічне протиставлення математиці видів діяльності, сповнених людськими почуттями. «На початку XX століття, – пише вчений, – формальну логіку вважали синонімом підґрунтя математики. Та після того як <група французьких математиків, які працювали під псевдонімом Ніколя> Бурбакі була створена теорія структур, ми змогли усвідомити внутрішні закони розвитку математики і в такий спосіб ніби „згадали“ про генетичне коріння цієї науки. Такий „спогад“ відкрив перед математикою можливість досліджень, найбезпосереднішим чином пов'язаних з тим, як діти <позалогічно> конструюють свою реальність». Загалом математика під впливом різних подій, що відбулися зокрема і в когнітивній та віковій психології, виявилася сьогодні «на порозі нового періоду свого розвитку, сутність якого в афористичній формі оприявнив Воррен Мак-Каллок». Цей американський нейрофізіолог, який разом з американським математиком Норбертом Вінером (1894–1964) багато зробив для створення кібернетики, коли його запитали про те, яким би питанням він скеровував свою наукову діяльність, якби став молодим, відповів: «Яким чином влаштована людина, як вона може зрозуміти число, і яким чином влаштоване число, що його може зрозуміти людина?». Для В. Мак-Каллока (1898–1969), як і для відомого дослідженнями психіки швейцарського психолога і філософа Жана Піаже (1896–1980), висновує С. Пейперт, ні математику, ні будь-яку іншу людську діяльність неможливо повністю зрозуміти, відокремивши їх одне від одного. (Див.: Пейперт С. Переворот в сознании: Дети, компьютеры и плодотворные идеи: пер. с англ. Москва: Педагогика, 1989. С. 204–205. URL: <http://baby.korni.com/Faculties/Literature/Papert/09.htm> Див. першоджерело:

Ось чому безособовій науковій сфері, де людина виступає лише як випадковий і водночас не єдиний носій і матеріал мислення як діяльності, притаманна внутрішня людяність, завдяки чому до характеристики науки цілком органічно застосовні категорії, вживані зазвичай у розмові про людину. Прикметним щодо цього є враження В. Гомбровича від підготовленого під керівництвом Гаєтана Пікона (1915–1976) видання «Панорама сучасних ідей»⁴⁵:

«Це особлива книжка», яка «якось особливо збуджує. ...Це своєрідна антологія», філософія й суспільні науки, фізика й математика, історія та психологія, філософія історії, політичні проблеми й сучасний гуманізм подано через вибрані авторитетні тексти чільних представників кожної галузі. «тут ви не знайдете вичерпного обговорення проблем – зате як прекрасно це вводить нас у стиль сучасної науки, в її тон, темперамент, „характер” (бо іноді у мене виникає враження, що наука – це особа) і її звичаї. Здається, наче ти слухаєш зібрання, в якому щоразу бере слово інший мудрець; як же це сприяє прислухатися нам до того, як вони говорять...»⁴⁶.

Наслідок третій – зняття лінійності у відношеннях між мисленням і чуттєвими формами сприйняття та переінтерпретація співвідношення раціонального мислення і чуттєвого мислення в ґносеологічному процесі.

Papert S. The Mathematical Unconsciousness / in Wechsler J. (Ed.). *On Aesthetics in Science*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1978. P. 105-120. URL: <http://dailypapert.com/wp-content/uploads/2021/07/The-Mathematical-Unconscious.pdf>. **Когнітивна психологія** (від лат. *cognitio* «знання») – галузь психології, що орієнтована на моделювання мислення, досліджує пізнавальні процеси (процес вирішення проблеми, пам'ять, мовні процеси). **Вікова психологія** – галузь психології, що вивчає закономірності розвитку та функціонування психіки людини на всіх етапах її індивідуального життя.

⁴⁵ Див.: *Panorama des idées contemporaines / textes choisis et présentés par R. Caillois, M. Encontre, G. Picon, G. Bouthoul, D. Hollier, F. Erval, R. Bertelé, R. Kanter, J. Merleau-Ponty, A. Tetry; sous la direction de G. Picon*. Paris: Gallimard, 1957. 793 p. Видання польською: *Panorama myśli współczesnej / Gaetan Picon*. Wyd. trzecie. Paryż: Libella, 1960. 714 s.

⁴⁶ Гомбрович В. Щоденник: у 3 т.: пер. з польск. Р. Харчук. Том 2: 1957–1961. Київ: Основи, 1999. С. 299.

Класичний латинський вислів: «Nihil in intellectu, quad non prius fuerit in sensu» – немає нічого в інтелекті, чого раніше не було б у почуттях. У цьому ж векторі міркував й американський філософ іспанського походження Джордж Сантаяна (1863–1952), зазначаючи, що будь-яка ідея має певний стосунок до відчуття болю чи задоволення. А оскільки емоції, як коментує це питання сучасний дослідник,

«безпосередньо пов'язані з системами цінностей, вони можуть слугувати показником актуальності чи неактуальності більшості наших розумових зусиль. <...> Апелюючи до життя, емоції підривають занадто абстрактні побудови розуму. Без емоційної підтримки інтелектуальна активність втрачає свій вектор, позбавляється життєвого виправдання, стає чи не безглуздою. <...> І хоча сильні ідеї по-своєму стимулюють інтелектуальну активність, її найкращими каталізаторами є людські почуття. Така роль емоцій у стосунку до ідей підтверджується не тільки на рівні мистецтва, а й у сфері теоретичної фізики»⁴⁷. Як писав американський математик, один із основоположників кібернетики та теорії штучного інтелекту Норберт Вінер, під час Другої світової війни всі були жажливо серйозні, через що суттєво звузився простір інтелектуальної гри, яку не може замінити жодне читання⁴⁸. Інакше кажучи, несерйозність, як вважав Вітольд Гомбрович, «потрібна людині не менше, ніж серйозність. Якщо філософ каже, що „людина хоче бути Богом“, то я б доповнив це: „людина хоче бути молодію“»⁴⁹.

У висвітленні СМД-методології мислення як окрема субстанція постає таким, що сформувалося і розвивається ортогонально (ніби під прямим кутом, перпендикулярно) до різних форм чуттєвого сприйняття, підкорюючи, асимілюючи та включаючи їх у себе за принципом активного освоєння⁵⁰. Послідовне врахування складної взаємодії у процесі пізнання між чуттєвим мисленням та абстрактно-логічним мисленням, коли кожне з

⁴⁷ Речицкий В. Символическая реальность и право. С. 294.

⁴⁸ Див.: Винер Н. Я – математик. Москва: Наука, 1967. С. 259.

⁴⁹ Гомбрович В. Щоденник: у 3 т. Т. 2: 1957–1961. С. 294.

⁵⁰ Див.: Щедровицкий Г. П. Перспективы и программы развития СМД-методологии. С. 581.

них постійно проявляє свою незаперечну необхідність й актуальність щодо питання про істинність, примушує вважати основою сучасного наукового мислення і загалом сучасної науково-гносеологічної діяльності складний двовекторний процес руху по низхідній (від чуттєво-конкретного до логічно абстрактного з метою виходу на неповні однобічні абстракції) та по висхідній (від логічно абстрактного до логічно конкретного з метою поєднання абстракцій в єдине поняття). «Сукупність усіх суджень і висновків, – пояснює Г. Щедровицький, – за допомогою яких ми, починаючи з чуттєво-конкретного, переходимо до чуттєво-абстрактного, потім до логічно-абстрактного і, врешті-решт, знову піднімаємося до логічно-конкретного – увесь цей процес, який розглядається як результат наукового дослідження, представляє собою сучасне поняття... і є знанням про той чи інший предмет»⁵¹.

4. Принцип розрізнення об'єкта і предмета. Будь-яка відповідь на питання про те, яким є об'єкт, є побудовою предметних уявлень і винесенням знань. І якщо об'єкт фіксується в різноманітних емпіричних проявах (скажімо, одиничні речі можуть слугувати подібним емпіричним матеріалом), то предмет ще тільки треба сформулювати.

«Предмет знання..., – наголошує Г. Щедровицький, – формується самим знанням. ...Починаючи вивчати чи просто „включаючи“ в діяльність який-небудь об'єкт, ми беремо його з однієї чи декількох сторін. Ці виокремлені сторони робляться „замінниками“ чи „представниками“ усього багатогранного об'єкта; вони фіксуються у знаковій формі знання. Оскільки це знання про те, що об'єктивно існує, воно завжди об'єктивується нами і як таке утворює „предмет“»⁵².

Незважаючи на те, що цей предмет правомірно розглядається як адекватний об'єкту, він все ж не тотожний об'єктові,

⁵¹ Щедровицький Г.П. Современная наука и задачи развития логики. *Щедровицкий Г. П. Философия. Наука. Методология*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1997. С. 37.

⁵² Щедровицький Г.П. Проблемы методологии системного исследования. *Щедровицкий Г. П. Избр. труды*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С. 165.

бо є «продуктом людської пізнавальної діяльності» і тому підлягає особливим закономірностям, які не збігаються із закономірностями самого об'єкта⁵³.

«Єдиний шлях зрозуміти природу предмета, – пише з цього приводу Г. Щедровицький, – це з'ясувати механізм його утворення і структури, ...аналіз його як площин заміщення, що послідовно надбудовуються одна над одною»⁵⁴. При цьому дослідник, «реконструюючи об'єкт, по суті справи, реконструює свій спосіб діяльності з ним». Звідси «єдиний спосіб реконструкції об'єкта – це аналіз того способу діяльності, який ми використали, пізнаючи цей об'єкт». А значить, «те, що ми називаємо предметом нашого вивчення, і є діяльність з об'єктом»⁵⁵.

Навіть більше, дослідник завжди має справу з предметом, який фіксує об'єкт системним чином, тобто представляє його в багатьох елементах (чи епістемологічних одиницях) своєї структури, коли у всій повноті та конкретності об'єкт існує не в якійсь одній з них, а тільки у всій їхній сукупності.

Саме ж поняття предмета вивчення, як відомо, будується на відношенні між знаннями та їхнім об'єктом й утворює у предметі такі два однаково важливі, з власне методологічного погляду, та взаємопов'язані плани:

⁵³ На основі такого багатоплощинного представлення складного знання постають розрізненими та протиставленими ідеальний об'єкт і реальний об'єкт (див. про це: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 76, покликання 80). При цьому світ ідеальних предметів не може фактично заперечувати реальний спостережуваний світ, «тому що останній, врешті-решт, на другому плані, виступає герменевтичним гарантом світу ідеального. Ця парадоксальна роздвоєність переходу між світами є руйнацією античної герменевтики (розуміння „по природі“) і початком розвитку герменевтики сучасної науки» (Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Сучасний науковий дискурс. Оновлення методологічної культури. С. 183).

⁵⁴ Щедровицький Г.П. Проблемы методологии системного исследования. С. 167.

⁵⁵ Щедровицький Г.П. Логика и методология науки. *Щедровицький Г. П. Філософія. Наука. Методологія*. Москва: Шк. Культ. Політ., 1997. С. 222, 223.

1) план фіксації самого зв'язку між знанням та об'єктом, коли створюється уявлення про систему (= предмет в чистій епістемології), яка охоплює об'єкт і знання як свої елементи і породжує в них такі властивості, що їх до цього не було і не могло бути;

2) план фіксації «бачення» об'єкта крізь знання, тобто крізь зміст, зафіксований у знанні (= предмет як спеціальний науково-предметний зміст). Звідси: до цього об'єкта можна побудувати декілька різних предметів дослідження⁵⁶, і сам об'єкт може виступати у предметах різних наук.

Нарешті, сам характер предмета, з діяльнісної точки зору, –

«залежить не тільки від того, який об'єкт він відображає, а й від того, навіщо цей предмет сформований, для вирішення якого *завдання*. Завдання дослідження та об'єкт є тими двома факторами, які <телеологічно> визначають..., як, за допомогою яких засобів – прийомів і способів дослідження – буде сформований необхідний для вирішення даного завдання предмет”⁵⁷.

Так виникає необхідність у новій логіко-методологічній презентації предмета дослідження, яке б з самого початку виходило не лише зі схем речення чи висловлювання як єдиної логічної одиниці, що завжди було властивим для традиційної логіки, а з «принципу множинності логічних одиниць і їхньої незводимості як за функціями, так і за побудовою до знань»⁵⁸, – принципі, на якому базується так звана змістовно-генетична

⁵⁶ Йдеться про те, що, наприклад, предмет під назвою «мова» є далеко не єдиним способом представлення відповідного об'єкта. Так само полягає справа і з предметом, який називають «художня література».

⁵⁷ Щедровицкий Г.П. Синтез знаний: проблемы и методы С. 643, 642; Щедровицкий Г.П., Садовский В.Н. К характеристике основных направлений исследования знака в логике, психологии и языкознании. *Щедровицкий Г.П. Избр. труды*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С. 530, 529; Щедровицкий Г.П. Логика и методология науки. С. 307; пор.: О соотношении синхронного анализа и исторического изучения языков: [Материалы дискуссии]. Москва: Изд-во АН СССР, 1960. С. 75–77.

⁵⁸ Щедровицкий Г.П. Историко-научные исследования и логическое представление науки. *Щедровицкий Г.П. Философия. Наука. Методология*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1997. С. 275, 278.

логіка як теорія мислення та його організованостей, як наука про мислення та наукові предмети.

У площині змістовно-генетичної логіки будь-який цілісний науковий предмет як мінімальна одиниця, що функціонує та розвивається в історичному процесі, включає в себе такі вісім блоків різних епістемологічних одиниць:

- 1) *факти* («дослідні», «експериментальні») чи *одиниці емпіричного матеріалу*;
- 2) *засоби вираження*, куди входять «мови» різного типу, описані, скажімо, в логіці, різноманітні (власні чи запозичені з інших наук) *поняття, категорії та їхні системи*;
- 3) *методи та методики*, що фіксують процедури дослідницької роботи;
- 4) *онтологічні схеми та картини*, які зображають ідеальну дійсність вивчення;
- 5) *моделі*, які репрезентують окремі об'єкти дослідження;
- 6) *сукупність загальних знань*, які вибудовуються в цьому науковому предметі й об'єднуються в систему теорії;
- 7) *проблеми* наукового дослідження, які фіксують невідповідності між наповненнями інших блоків наукового предмета і визначають загальний характер та напрям процесів науково-дослідної діяльності, що перебудовують ці наповнення;
- 8) *цілі та завдання* наукового дослідження⁵⁹.

Між усіма вказаними складовими системи наукового предмета існують відношення і зв'язки рефлексивного відображення, і саме для їхнього прояснення потрібен аналіз процедур та механізмів науково-дослідної діяльності, які входять у процеси функціонування та розвитку наукового предмета. І залежно

⁵⁹ Див. про це докл.: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С.77–86.

від того, «який процес виокремлюється, предмет виступає або у вигляді штучно перетворюваного об'єкта, або у вигляді природного мінливого цілого, або у вигляді „машини“, що переробляє деякий матеріал»⁶⁰. При цьому враховано, що науковий предмет завжди існує та змінюється як у широкому оточенні інших наукових (у вузькому розумінні слова) предметів, так і в оточенні інших діяльностей, які не можна звести до власне науки, зокрема таких, як загальна методологія, філософія й ін., а значить, повинен розглядатися не ізольовано, а у кореляції з ними.

Загалом методологічне представлення наукового предмета, здійснене на засадах змістовно-генетичної логіки, створює те необхідне абстрактне підґрунтя, яке:

– так переінтерпретовує критерії власне наукового відтворення об'єкта, що, з одного боку, зберігають свою чинність традиційні наукові вимоги (аналіз досвіду попередніх досліджень з метою виявлення його внутрішньої проблематики, емпірична перевірка теоретичних – онтологічних і категоріальних – уявлень), а з другого, – базує всю роботу на прийомі багатьох знань, що передбачає як врахування нетотожності знакової форми знань і характеристик самого об'єкта пізнання, так і розгортання предмета вивчення при роботі відразу з декількома різними зображеннями та репрезентаціями об'єкта⁶¹;

– дозволяє не тільки більш чітко конкретизувати питання про сутність науки та відмінності «наукового» від «ненаукового», а й практично зняти рецидив сцієнтизму, пов'язуючись з іншими представленнями – соціологічними, культурно-історичними, соціально-психологічними тощо⁶². Тобто йдеться не

⁶⁰ Щедровицкий Г.П. Исходные представления и категориальные средства теории деятельности. С. 247.

⁶¹ Див. про це: Щедровицкий Г.П. Рефлексия. *Щедровицкий Г.П. Избр. труды.* Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С. 487; його ж. Смысл и значение. *Там само.* С. 563.

⁶² Див. про це: Щедровицкий Г.П. Историко-научные исследования и логическое представление науки. С. 278.

про нехтування наукою як такою та її багатим попереднім гносеологічним (теоретичним і практичним) досвідом, а лише про вимогу не вичерпувати все мислення суто наукою.

**Проблематизація у площині
структури наукового предмета**

13 жовтня 1972 р., читаючи лекцію у Левенському католицькому університеті (Королівство Бельгія), французький психоаналітик, психіатр і філософ Жак Лакан (1901–1981) зазначив:

«...будь-яке питання формулюється завжди лише на основі відповіді, а не у сумніві. Люди задають питання, тільки коли у них вже є відповідь. Мені видається, це жорстко обмежує сферу питання. Тим не менше це дало мені можливість визначити, що таке відповідь для кожного конкретно. Звісно, відповіді у всіх різні. І дійсно, саме це є перешкодою для того, що ми так увічливо називаємо комунікацією»⁶³.

Сказане Ж. Лаканом асоціюється з питанням про феномен проблематизації, розгляд якого входить у проблемне коло наскрізної для епістемології теми про специфіку наукової діяльності й особливості наукового знання.

Тлом для розгляду даного питання є розмежування наявних різновидів людського знання. Йдеться про розрізнення донаукового, наукового і постнаукового знання, яке, спираючись на напрацювання Юрія Лотмана, це можна систематизовано уявити у таблиці:

Донаукове знання	Наукове знання	Постнаукове знання
Побутовий (емпіричний) повсякденний життєвий досвід, «здоровий глузд» і первісна	Знання, що виникає як подолання повсякденного побутового досвіду («здорового глузду») на основі	Результативне знання, одержане шляхом відносно остаточного вирішення науковими методами проблем, де

⁶³ Див.: *Jacques Lacan parle*, un film de Françoise Wollf. RTBF, 1982. 07 min. 43 sec. – 09 min. 40 sec. URL: https://www.youtube.com/watch?v=wnt2qOETmls&ab_chann el=ДепрундаВКФМ

ясність уявлень про питання, складність яких не усвідомлена.	продуктивного нерозуміння того, що на донауковому етапі здавалося ясним і зрозумілим. Це проблематизоване знання. «Наука починається з того, що ми, вдивляючись у звичне і, здавалося б, зрозуміле, несподівано відкриваємо у ньому дивне і незрозуміле» ⁶⁴ .	знято проблемність поставлених питань. Наукові відповіді не абсолютні, вони втрачають свою цінність, коли методологія, на основі якої вони були одержані, втрачає чинність і замінюється новим підходом.
--	--	--

«Наївний реалізм „здорового глузду“, – читаємо у Ю. Лотмана, – вважає, що він буде ставити питання, а наука – відповідати на них». Але насправді ситуація зовсім інша, бо «наука не є інструментом для отримання відповідей», «завдання науки – *правильна постановка питання*»⁶⁵, яка визначається у процесі «вивчення методів руху від незнання до знання» і з'ясування того, чи може взагалі «дане питання привести до відповіді. Отже, все коло методологічних питань, усе, що пов'язане з самим шляхом від питання до відповіді (а не з самою відповіддю), – належить науці»⁶⁶.

Звідси –

«науці не слід братися за вирішення ненаукових за своїм походженням чи неправильно поставлених питань, а споживачеві наукових знань, аби уникнути розчарування, не варто висувати до неї таких вимог. Наприклад, питання: „Чому мені подобається вірш Пуш-

⁶⁴ Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Структура стиха. *Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии*. Санкт-Петербург: «Искусство-СПБ», 1996. С. 45.

⁶⁵ З цим, на думку французького філософа Анрі Бергсона (1859–1941), пов'язана сутність інтелектуальної активності, тоді як інстинктивна активність спрямована на знаходження рішень. (Див. про це: Бергсон А. Творческая эволюция Москва: ТЕРРА, 2001. С. 154, 158 й ін.; Делёз Ж. Критическая философия Канта: учение о способностях. Бергсонизм. Спиноза. Москва: ПЕРСЭ, 2000. С. 101).

⁶⁶ Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Структура стиха. С. 19.

кіна (Блока чи Маяковського)?” – у такому вигляді не є предметом наукового розгляду. Наука не покликана відповідати на всі питання і обмежена певною методикою»⁶⁷.

Щоб питання могло стати предметом науки, роз’яснює учений, «потрібно попередньо домовитися» про те, в аспекті якого саме наукового предмета (дисципліни) нас воно цікавить. Після цього –

«поставлене питання доведеться переформулювати на мові термінів відповідної науки та вирішувати доступними їй засобами. Звичайно, отримані у такий спосіб результати можуть видатися занадто вузькими і спеціальними, та наука не може запропонувати нічого, крім *наукової істини*»⁶⁸.

Але -

«не варто думати, що відзначена суперечність між донауковим, науковим і постнауковим етапами знання – це непримиримий антагонізм. Кожен з цих моментів потребує інших. Зокрема, наука не тільки бере сирий матеріал зі сфери повсякденного досвіду, а й має потребу у контролюючій кореляції свого руху зі світом „здорового глузду“, бо цей наївний і грубий світ є тим єдиним світом, у якому живе людина»⁶⁹.

У певному зв’язку зі сказаним, але в проєкції на площину загальної методології (діяльнісного чи мислєдіяльнісного підходу), висвітлює явище наукової проблематизації Г. Щєдровицький. Методолог, суголосно зазначеному Ю. Лотманом, виходить з того, що «наука вирішує не ті завдання, які *потрібно* вирішити, а лише ті, які вона *може* вирішити»⁷⁰.

Здійснення науково-дослідної діяльності, як відомо, передбачає формулювання цілей у вигляді тематичних завдань, тобто перевodu проблеми в нестандартні завдання, і цим –

⁶⁷ Там само. С. 20.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Там само. С. 19–20.

⁷⁰ Щєдровицький Г. П. Логико-эпистемологические и социально-психологические мотивы в современной методологии науки. *Философия. Наука. Методология*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1997. С. 284.

вихід до планування свідомих й змістовних рішень. Саме з отримання завдання та його виконання у формі рішення нестандартної задачі й починається, власне кажучи, науковий пошук.

Нестандартність означає те, що така задача не вирішується наявними засобами і вимагає проблематизації, тобто «роздумів», зосередження дослідника на власній мислєдіяльності – як на її досвіді (знання про знання), так і на тому, що у цьому досвіді відсутнє (знання про незнання = власне проблема). А це останнє можливе тільки у тій системі знання, яку можна назвати площиною структурно-функціонально організованого простору: тут порожні, незаповнені місця структури існують так само, як і морфологічно заповнені місця.

Необхідне для проблематизації структурно-функціональне представлення систем мислення і діяльності з власне методологічної точки зору включає в себе:

- уявлення про продукт процесу вирішення проблемної задачі;

- уявлення про первісний матеріал;

- уявлення про засоби мислення й діяльності;

- уявлення про методи вирішення проблемної задачі⁷¹.

Звідси: для проблематизації основне питання полягає в тому, чи є в наявності такий функціонально організований простір, який дозволяє пізнати те, чого ще немає, що ще невідоме у процесі вирішення задачі і що необхідне для досягнення тих чи інших цілей. Проблематизації підлягають усі вищеназвані складові рівні наукового предмета⁷². У цілому задачі теж виконують у процесі дослідної роботи регулятивну функцію, розглядаючи об'єкт з нової сторони, що дозволяє виокремлювати в ньому нові властивості, утворювати щодо останніх нові знання, які у

⁷¹ Див. про це: Щедровицкий Г.П. Проблемы и проблематизация в контексте программирования процессов решения задач. *Щедровицкий Г.П. Философия. Наука. Методология*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1997. С. 468.

⁷² Див. про це: там само. С. 459–461, 463, 466, 467, 469, 470–471.

кореляції зі «старими» знаннями уможливають досягнення намічених цілей⁷³.

Трактування проблематизації у площині діяльнісного підходу орієнтоване на максимально чітке усвідомлення й окреслення кінцевого результату діяльності:

«Тут два принципово різних підходи, – зазначав Г. Щедровицький у одній із бесід 1989 року: – *прогноз* природної зміни світу та певні *програми, проекти, плани робіт*. У зв'язку з цим усе, що я буду обговорювати, є не так прогноз, як план моїх особистих дій – те, що я маю зробити. Настане майбутнє чи ні – залежить від того, наскільки правильно і точно я буду накреслювати стратегічні лінії своєї власної роботи, наскільки буду наполегливий і розумний у їхньому досягненні. Звісно, коли я кажу „мої плани“, то маю на увазі не себе особисто, а окремих людей, їхні групи, керівників кожної країни, людство у цілому. ...Отже, моя основна теза: щоб обговорювати майбутнє, потрібно ще в мисленнєвій роботі до нього вийти. І водночас не стільки прогнозувати, як зайнятися розробкою програм й оргпроектів, *народжуваних з осмислення минулого*. Саме останні я буду видавати за те, що необхідно історії, і тільки у такому сенсі буду здійснювати прогноз»⁷⁴.

Щоправда, висвітлення питання про проблематизацію на основі діяльнісного підходу, на мою думку, має бути доповнено розумінням того, що і в сфері науки діють як закономірності, так і антизакономірності, як закон, так і випадок, адже наукова діяльність теж є творчістю. Тут ми маємо справу не тільки з процесами систематизації, комбінування та синтезу, на що зазвичай звертають увагу дослідники, не лише з плануванням і методологічною організацією, на чому наполягають представники «кола Щедровицького», а й з тим, що «засвоєння

⁷³ Див.: Щедровицкий Г.П. Синтез знаний: проблемы и методы. *Щедровицкий Г.П. Избр. труды*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С. 636–637.

⁷⁴ Щедровицкий Г.П. Будущее есть работа мышления и действия. *Вопросы методологии*. Москва, 1994. № 3–4 (15–16). С. 3, 4. URL: https://www.kentavr.mathedu.ru/text/voprosy_metodologii_1994_3-4/p2/ (Курсив мій. – І. К.).

знань не може репрезентувати себе інакше, ніж через усвідомлення ще більшого невігластва»⁷⁵.

Через те, що більшість об'єктів науки вже раніше були розглянуті і тому увійшли в ту чи ту концепцію, наука, на думку австрійсько-американського філософа Пола Фейєрабенда (1924–1994), не повинна розглядати факти «як це прийнято», а обов'язково мусить рухатися незвіданим шляхом, ставлячи перед собою нові завдання і за необхідності створюючи нову площину фактів⁷⁶. А це не тільки призводить до виникнення різних (подеколи аж до несумісності) теорій та до множення дослідницьких підходів і програм, не лише спонукає до налагодження конструктивних зв'язків між ними, а водночас актуалізує свідомість того, що учений у своїй творчості повинен бути постійно готовим до того, що він може вийти за межі попередньо запланованого ним плану евристичних дій⁷⁷, бо результати інтелектуальних зусиль не можна абсолютно точно передбачити наперед. І це теж є невід'ємною особливістю реального ґносеолого-евристичного процесу.

Загальну (тобто не обмежувану сферою науки і водночас у кореляції з нею) інтерпретаційну проєкцію феномена проблематизації окреслив французький філософ Мішель Фуко (1926–1984), який казав:

«Роль інтелектуала постає не в тому, щоб говорити іншим, що їм робити.

...Робота інтелектуала ...в тому, щоб за допомогою аналізу, який він здійснює у своїх сферах, заново запитувати очевидності й посту-

⁷⁵ Див.: Bauman Z. Postmodernity, or living with ambivalence. *A postmodern reader* / J. Natoli & L. Hutcheon (Eds.). Albany: State University of New York Press. 1993. P. 23. (pp. 9–24).

⁷⁶ Див.: Фейєрабанд П. Избранные труды по методологии науки: пер. англ. и нем. А.Л. Никифорова / общ. ред. и вступит. ст. И.С. Нарского. Москва: Прогресс, 1986. С. 77, 80, 149, 318.

⁷⁷ На цьому базується твердження про те, що справжня наука формує «хаотичний» тип особистості, яка готова до будь-якого зіткнення з реальністю. (Див. про це: Речицкий В. Символическая реальность и право. С. 418, 414–415).

лати, стрясати звички й способи дії та думки, розсіювати те, що прийнято за відоме, заново переоцінювати правила й настанови і виходячи з цієї ре-проблематизації (де він відправляє своє специфічне ремесло інтелектуала) брати участь у формуванні певної політичної волі (де він виконує свою роль громадянина)»⁷⁸.

Цей погляд, на мою думку, і сьогодні зберігає свою чинність, актуалізуючи можливість аналітичного різноплосинного висвітлення даного питання.

Висновок: *діяльнісний (системодіяльнісний) підхід, на якому ґрунтується сучасна загальна методологія як самостійна надпредметна галузь мислення і діяльності, виходить з того, що «об'єкт» і «предмет» є двома принципово різними утвореннями, які мають різні закони «життя» (= функціонування та розвитку) і, входячи в структуру знання, визначають його розвиток у різних напрямках. Першою реальністю світу загалом та основною одиницею світу мислення і діяльності зокрема є предмети, а об'єкти та об'єктивний світ – це друга, вторинна реальність, тому рухатися потрібно саме від предметів як тієї феноменальної реальності, на якій вибудовується людський культурний світ*⁷⁹.

⁷⁸ Фуко М. Забота об истине. Беседа с Франсуа Эвальдом. *Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет.* пер. с франц. Москва: Касталь, 1996. С. 323.

⁷⁹ Більш повний і розгорнутий варіант висвітлення цієї проблематики див.: Козлик І.В. Методологія літературознавства як актуальна проблема. Стаття друга. *Зарубіж. літ. в навч. закл.* Київ, 2004. № 1. С. 54–59; 2004. № 5. С. 56–62.

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ ТА ПРОБЛЕМИ СТАТУСУ, ОБҐРУНТУВАННЯ
СПЕЦИФІКИ ТА МЕТОДОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ
НАУКИ ПРО ЛІТЕРАТУРУ

Загальна методологія не заперечує існування методології науки¹. Вона передає іншим сферам діяльності, змінюючи функціонування цих діяльностей та розвиваючи їх, «створені нею організованості <функціональні елементи>», організованості процесів, що протікають у самій методології, передає «зліпки свого функціонування й розвитку <як русло, що залишає після себе ріка>», тобто сліди своєї особливої, власне методологічної діяльності, які представнику конкретної науки треба особливим чином зрозуміти², осмислити і вже потім застосовувати у власній роботі³.

Не будучи єдиним шляхом подальшого розвитку культури, загальна методологічна діяльність і покладене в її підвалини загальне методологічне мислення, не виростаючи з науки і не підлаштовуючись під неї, «захоплює <мислення> наукове, асимілюючи його, зберігаючи одночасно усі переваги наукового мислення й елімінуючи⁴ його недоліки. Сама ця елімінація

¹ Див. про це докл.: Щедровицкий Г.П. Об одном направлении в современной методологии. С. 378, 379.

² «Діяльнісний підхід до методології, – пише Г. Щедровицький, – дозволяє нам зрозуміти, <що>...суть справи не тільки і не стільки в тому, щоб знати, скільки в тому, щоб засвоїти й оволодіти. ...Знання є лише один момент і одна сторона того, що ми називаємо засвоєнням і оволодінням діяльністю» (там само. – С. 417). Методологію як організацію (рамку) всієї життєдіяльності людей «не можна передавати як знання чи набір інструментів від однієї людини до іншої, а можна лише вирощувати, включаючи людей у нову для них сферу методологічної МД <мислєдіяльності> і забезпечуючи їм там повну і цілісну життєдіяльність» (Щедровицкий Г.П. Организационно-деятельностная игра как новая форма организации и метод развития коллективной мыслєдеятельности. *Щедровицкий Г.П. Избр. труды*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С. 118).

³ Див.: Щедровицкий Г.П. Об одном направлении в современной методологии. С. 414, 415.

⁴ **Елімінувати** (від *лат.* *elimino* виносити за поріг, видаляти) – вилучати, ліквідовувати, позбавляти.

можлива тільки за рахунок того, що методологічне мислення росте на базі наукового і спирається на нього»⁵.

Водночас загальна методологічна робота у сфері науки із властивим їй змістовним характером здійснюється також на матеріалі окремих наукових предметів і має на меті забезпечити побудову, організацію та подальший розвиток дослідницької діяльності, повинна зробити те, чого не можуть зробити спеціальні, окремі системно-методологічні розробки – дати загальну репрезентацію системи і створити загальні методи системної роботи, які однаковою мірою можуть застосовуватися у всіх предметах. Загальна методологічна робота повинна «забезпечувати всі спеціально-методологічні розробки загальними поняттями, загальними онтологічними картинами і логікою системного мислення»⁶ і завдяки цьому створити умови, надати засоби вирішення будь-яких проблем, гарантувати певний теоретико-методологічний рівень їхньої постановки та вирішення.

⁵ Там само. С. 422. Історичний досвід свідчить про те, що методологія виникла задовго до науки і в якийсь момент створила науку в собі, яка з XVII ст. вийшла зі сфери загальної методології й отримала самостійне існування, відтіснивши в загальній сфері мислєдіяльності на певний період часу суто методологічне мислення на задній план. Саме завдяки цьому витісненню, яке стало можливим через те, що методологічне мислення, на відміну від наукового, не закріплювалося в жодних специфічних організованостях, придатних до автономного й іманентного розгортання, і виникла тенденція зводити методологію суто до наукової рефлексії науки, вважати науку джерелом методології, виводити методологію з науки та надбудовувати її над останньою (див. про це докл.: Щедровицкий Г.П. Методология и наука. С. 349–350; його ж. О специфических характеристиках логико-методологического исследования науки. *Щедровицкий Г. П. Избр. труды*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С. 358; його ж. Методологический смысл оппозиции натуралистического и системно-деятельностного подходов. С. 147–151).

⁶ Щедровицкий Г.П. Принципы и общая схема методологической организации системно-структурных исследований и разработок. С. 102–103; Пископелль А. К творческой биографии Г. П. Щедровицкого (1929–1994). *Щедровицкий Г.П. Избр. труды*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С. XXV.

Продуктом такої загальнометодологічної роботи є методичні приписи, проекти, програми, план-карти досліджень⁷, які використовуватимуться в спеціальних (окремих) методологічних розробках в конкретних науках⁸.

Усе це безпосередньо пов'язане з проблемою методу в науці. За визначенням Г. Щедровицького, метод утворюють так звані «методичні знання» (положення, приписи, застереження тощо) – «особливі додаткові <регулюючі> положення, що говорять про те, які засоби потрібно використати та які процедури треба вибудувати, щоб вирішити завдання певного типу»⁹. Розгортання методу в науці відбувається шляхом нарощування «методичних положень» більш високого порядку, до чого призводить і ускладнення самої діяльності по їх застосуванню.

У процесі розвитку науково-дослідної діяльності «відбувається формування все нових і нових шарів та рівнів „методичних положень“, які надбудовуються над вже існуючими структурними діяльностями і починають керувати ними». Поява цих «керівних» шарів у діяльності призводить до перебудови, зміни функцій «„методичних положень“ більш нижчого порядку: вони перестають бути власне „методичними“ і перетворюються в те, що ми називаємо „засобами“ діяльності; ...цей процес є, по суті, процесом „згортання“ структур діяльності: він увесь час ніби повертає в попередній стан відношення „методичних“ і „не-методичних“ шарів „положень“ у діяльності, хоча при цьому відбувається безперервне ускладнення загальних структур як діяльності, так і знань»¹⁰. Таким чином, підсумовує Г. Щедровицький, «категорія „методу“ є історичною: положення і принципи, які на одному етапі розвитку науки були „методичними“, потім, з розгортанням науки, втрачають цю функцію, змі-

⁷ Див. про це докл.: Щедровицький Г.П. Синтез знаний: проблемы и методы. С. 663–666; Щедровицький Г.П., Генисаретский О. И. Методологическая картина дизайна. С. 320–321.

⁸ Див.: Щедровицький Г.П. Принципы и общая схема методологической организации системно-структурных исследований и разработок. С. 103–106.

⁹ Щедровицький Г.П. Методология науки, логика, теория мышления. *Щедровицький Г.П. Философия. Наука. Методология*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1997. С 225, 226, 227.

¹⁰ Там само. С. 228.

нюють свою будову, а часто і зміст, переходять до розряду „засобів” діяльності, а „методичними” постають інші положення і принципи, з іншими змістом і будовою»¹¹.

Нарешті, здійснене в межах тенденції до антисцієнтизму відокремлення методології від власне науки й оформлення її в самостійну надпредметну і первісно спрямовану на практику галузь чи формацію мислення і діяльності не могло не змінити поглядів на роль, зміст і функції традиційної методології науки, які б відповідали реаліям наявної сьогодні соціокультурної ситуації і змінам у ставленні до самої науки як певної діяльності і семіотичної системи, що описує об’єкти і способи дії з ними та має багато різних репрезентацій¹².

Не втрачаючи своїх традиційних функцій¹³, сучасна методологія науки мусить одночасно постати у цій сфері *провідником*

¹¹ Там само.

¹² Див. про це: Щедровицкий Г.П. Историко-научные исследования и логическое представление науки. С. 269, 271; його ж. Проблемы методологии системного исследования. С. 157; його ж. Схема мыследеятельности – системно-структурное строение, смысл и содержание. *Щедровицкий Г.П. Избр. труды*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С. 281; його ж. Об одном направлении в современной методологии. С. 379–380.

¹³ Оскільки загальна методологія в постсцієнтичну добу Постмодерну «заміщає науку тільки в функції інтеграційній», то вона не заперечує науку, яка зберігає за собою свої первісні гносеологічні функції і процедури, а значить, не заперечує і традиційного призначення методології науки, яка до середини ХХ ст. була покликана формулювати «правила і норми індивідуальної дослідницької діяльності вченого», наділяти «його засобами і методами, по-перше, для отримання емпіричних і теоретичних знань, а по-друге, для організації цих знань в системи теорій. Відповідно до цього завдання формулювалися логіко-епістемологічні уявлення про предмети і техніку діяльності вченого – онтологічні (чи метафізичні) картини дійсності..., власне епістемологічні уявлення про елементи і форми організації наукової теорії, логічні й методичні схеми міркувань і висновків» (Щедровицкий Г. П. Логико-эпистемологические и социально-психологические мотивы в современной методологии науки. С. 279–280).

Про традиційну методологію науки як про «вторинну методологію» – службу, що забезпечує розвиток професійної наукової форми мислення, див.: Щедровицкий Г.П. Методологический смысл оппозиции натуралистического и системодействительностного подходов. С. 151–152; його ж. Логика и методология науки. С. 218.

загального методологічного мислення¹⁴, і тому, як і загальна методологія, вона теж покликана подолати ті розриви, які склалися в умовах панування сцієнтизму між філософією і наукою, між різними автономними групами наук і навіть між різними структурними галузями однієї науки. У ситуації, коли відбулася зміна «практичного ставлення до науки», коли «виникло припущення, що розвитком науки можна управляти, що сама наука... може і повинна стати предметом та об'єктом нашої свідомої та цілеспрямованої діяльності», відбувається *розширення практичних завдань методології науки* як засобу управління розвитком науки і виявляється покликаною розробляти правила і норми відповідної діяльності¹⁵. Для цього вона повинна створити «єдиний предмет і єдину дійсність, в якій соціолого-психологічні та логіко-епістемологічні уявлення будуть лише частинами чи аспектами науки, репрезентованої як єдиний і цілісний об'єкт». Тільки за таких умов, вважає Г. Щедровицький, і можна буде в сучасних умовах забезпечити дійсний розвиток знань і методів наукового дослідження, розвиток змісту знань – «логосу» в найширшому сенсі цього слова¹⁶.

Саме через сучасну методологію науки як особливого ґатунку практики, яка повинна дати сучасне уявлення про науку як діяльність у її взаємозв'язках з усіма іншими видами діяльностей, реалізується зв'язок науки з загальною інтеграційною надпредметною сферою загальної методології, а через неї – з цими іншими видами діяльностей. Базовою підставою для такого органічного зв'язку є теорія діяльності, розробкою якої

¹⁴ Методологія науки «народжується з методології взагалі, бо методологія вже існувала та функціонувала до появи науки», а значить, «методологія науки є застосуванням методологічної свідомості і методологічного мислення в науці» (Щедровицький Г.П. Методология и наука. С. 351).

¹⁵ Див.: Щедровицький Г.П. Логико-эпистемологические и социально-психологические мотивы в современной методологии науки. С. 279, 280.

¹⁶ Див.: там же. С. 282, 281.

опікувалася загальна методологія, що формувалася на засадах діяльнісного підходу¹⁷.

Методологія наукової діяльності «як вид практики» повторює загальну схему диференціації діяльності, включаючи в себе:

а) вироблення методичних приписів для наукового дослідження;

б) опис історично мінливих «норм» науково-дослідної роботи;

в) наукове дослідження, що обслуговує своїми продуктами «методичну роботу» в галузі науки¹⁸.

Для того, щоб учений-практик міг досягати на належному рівні своїх гносеологічних завдань стосовно певного об'єкта, діючи в рамках уже сформованої науки, зміг побудувати відповідну наукову теорію і загалом вибудувати нове знання, потрібно, щоб методолог науки спочатку відповів на питання, як вирішити це завдання, як побудувати нову теорію і вибудувати ті методичні приписи, керуючись якими можна отримати в галузі конкретної науки нове знання¹⁹.

Вихід загальної методології на рівень самостійної галузі мислення і діяльності, інтегрованим предметом якої є вся діяльність (мислєдіяльність) людства, інтерпретація її на засадах діяльнісного підходу передбачає принциповий переакцентуючий перерозподіл усього комплексу методологічної проблематики не тільки між нею і традиційною методологією науки, а й між нею та методологічними сферами різних конкретних наук, – перерозподіл, який первісно зорієнтований на тісну *кооперовану* співпрацю між усіма ними як ключової умови їхнього подальшого розвитку, спрямованого на подолання негативних наслідків сциєнтичної доби Модерну. Це означає, що

¹⁷ Див. про це: Щедровицкий Г.П. О специфических характеристиках логико-методологического исследования науки. С. 356.

¹⁸ Див. про це: там само. С. 350–354.

¹⁹ Див. про це: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 92, покликання 105.

питання про змістове наповнення методології конкретної науки мусить принципово змінити ракурс і русло свого розгляду.

Традиційно методологію літературознавства, його специфіку як наукової діяльності розглядали передовсім через співвідношення з природничими і математичними науковими галузями, які на тлі сцієнтичної парадигми мислення не викликали сумнівів щодо свого власне наукового статусу. У такій проєкції онтологічні, гносеологічні та евристичні характеристики науки про літературу виводили або зі специфіки об'єкта, матеріалу літературознавства²⁰, або з його структури як науки, або на рівні внутрішніх механізмів цієї гносеологічної діяльності тощо знову ж таки у тісному зіставленні з так званими «стовідсотковими» науками, коли вся справа зводилася до виявлення між ними спільних і відмінних рис. І така шкала розгляду не була позбавлена свого сенсу.

Наприклад, Дмитро Лихачов свого часу зазначав, що:

– гуманітарні науки з точними науками споріднює вагома частка спеціальних досліджень, завжди присутня в наукових висновках гіпотетичність;

– історичний підхід об'єднує гуманітарні науки з історичними науками в галузі природознавства (історія флори, історія фауни, історія будови земної поверхні), а комплексність матеріалу – з географією, океанознавством.

Гуманітарні науки відрізняються від точних наук обмеженістю можливостей і ступенем формалізації матеріалу, обмеженістю в застосуванні математичних методів, у практичному плані – тим, що в точних науках не змішують дослідження з популяризацією, виклад вже здобутих раніше відомостей зі встановленням нових фактів. І саме в цьому останньому Д. Лихачов вбачав «головну ваду» літературознавчих студій,

²⁰ Див. про це, наприклад: Верли М. Общее литературоведение: пер. с нем. В.Н. Иевлевой / ред., предисл. и прим. А.С. Дмитриева. Москва: Изд-во иностр. лит., 1957. С. 13; Гинзбург Л.Я. Разговор о литературоведении. *Гинзбург Л.Я. О старом и новом. Статьи и очерки.* Ленинград: Сов. писатель, 1982. С. 43–44.

яка зумовлює засилля в них «поверховості, фактографічності, примітивної інформативності»²¹.

Найголовнішим для Д. Лихачова виявляється обґрунтування етичного боку літературознавства, завдяки якому воно може виконувати унікальну функцію гуманітарних наук – підвищувати суспільні якості людини, її сприйнятливість до інтелектуального життя.

У піднятих Д. Лихачовим проблемах свої аспекти знаходить Юрій Манн, який зазначає, що чим глибшим є літературознавче дослідження, тим важче звести його до якоїсь однієї формули, бо самé мислення літературознавчої науки чинить опір остаточним «підсумкам» та «кінцевим результатам». Адже справжня літературознавча студія важлива не одним висновком, а всім розгортанням своєї думки, кожним її новим моментом і поворотом, тому і виявляється можливим збереження і збагачення того, що вже було отримане в науці раніше²².

Ю. Манн також ще більше загострює питання про власне дослідницькі та популярні літературознавчі роботи²³. При цьому він звернув увагу на те, що в літературознавстві, порівняно з природничими і точними науками, дуже послаблено механізм, який гарантував би відсів некомпетентних суджень, через що функція критичної пам'яті ніби вилучається з лона науки про літературу і покладається виключно на самих представників філологічних знань. «Таким чином, – висновує вчений, – об'єктивна функція входить у суб'єктивну сферу»²⁴. У такій ситуації проблема пам'яті (підтримки наукової спадкоємності, наступності, компетентності) постає для літературознавців не

²¹ Лихачёв Д.С. Об общественной ответственности литературоведения. *Лихачёв Д.С. Избр. работы.* в 3 т. Ленинград: Худож. лит., 1987. Т. 3. С. 452. Пор: Щедровицкий Г.П. Теория деятельности и её проблемы. С. 242.

²² Див.: Манн Ю.В. Вместо заключения. Профессия литературовед. *Манн Ю.В. Диалектика художественного образа.* Москва: Сов. писатель, 1987. С. 311.

²³ Див. про це: там само. С. 308.

²⁴ Там само. С. 313.

лише проблемою етики, а виявляється передовсім проблемою збереження їхньої власної науки²⁵.

Ю. Манн слушно підтримує думку американських літературознавців Рене Веллека та Остіна Воррена про те, що «для досягнення цілей, які переслідує літературознавство, не може бути застосований жоден загальний закон; чим більш загальний характер він має, тим він абстрактніший, а значить, і безмістовніший»²⁶. Саме в цьому Ю. Манн бачить специфіку науки про літературу в плані її методології. Та варто все ж звернути увагу на те, що методологія літературознавства не зводиться до питання про неможливість механічного застосування у своїй гносеологічній сфері природничо-наукових категорій (наприклад, таких, як «закон»).

Вказана традиційна методологічна проблематика літературознавства по-своєму присутня в інтерв'ю Лідії Гінзбург 1978 року, яка, зокрема, вказала на багаторівневу присутність точності в науці про літературу²⁷, а також зупинилася на питаннях про специфіку розуміння в сфері літературознавства загальнонаукової категорії «відкриття» і про місце літературознавства стосовно науки і мистецтва²⁸. Пограничність положення науки про літературу обумовлює необхідність плюралістичного погляду на форми втілення літературознавчого пізнання, які, з погляду Л. Гінзбург, можуть бути як мистецькими, так і суто науковими. Причому і в тому, і в тому випадку цілком можна мати успіх – усе залежить від характеру творчих здібностей суб'єкта літературознавчої діяльності й усвідомлення ним тих цілей, яких він хоче досягти²⁹. Водночас, зазначає Л. Гінзбург (і це принципово об'єднує її з позиціями Д. Лихачова та Ю. Манна), літературознавство, як і інші науки, користується

²⁵ Манн Ю.В. Вместо заключения. Профессия литературовед. С. 314.

²⁶ Уэллек Р., Уоррен О. Теория литературы: пер. с англ. Москва: Прогресс, 1978. С. 34–35; Манн Ю.В. Вместо заключения. Профессия литературовед. С. 310.

²⁷ Див.: Гинзбург Л.Я. Разговор о литературоведении. С. 48.

²⁸ Див.: там само. С. 50.

²⁹ Див.: там само. С. 47.

засобами дедукції та індукції, синтезу, аналізу, зіставлення і, на відміну від мистецтва, доводить слушність своїх тверджень і відповідає за вірогідність фактів, які повідомляє та на які покликається³⁰.

Методологічна вразливість наведених суджень полягає в тому, що вони приховано чи явно, свідомо чи несвідомо надихалися і спонукалися прагненням довести неменшовартість літературознавства як одного з представників *Geisteswissenschaften*³¹, тобто здійснювалися в межах і пріоритетах сцієнтичної системи цінностей, підводячи усю справу до певного загального й модерного (чи модерністичного, як зазначає Г.-Г. Гадамер³²) за своєю сутністю, орієнтованого виключно на взірць природничих наук поняття «наука» (і відповідно понять «істина», «метод»)³³.

Новий розгляд методології літературознавства, як і питання про методологію конкретної науки загалом, можливий лише в антисцієнтичному плані, де особливості конкретної науки та її методології будуть виводитися з їхньої ідентифікації за принципом належності не до природничо-центрованої науки загалом, а до певної автономної групи наук, у випадку з літературознавством – до гуманітарних наук, і саме цим будуть задаватися параметри, в межах яких можна буде ефективно перегрупувати і ті традиційні методологічні питання, які безпосередньо пов'язані зі специфікою об'єкта, предмета, матеріалу, способів, форм і видів гносеологічного процесу в конкретній науці,

³⁰ Див.: там само. С. 46.

³¹ **Geisteswissenschaften** (від *нім.* Geisteswissenschaft, букв. «наука про дух») – гуманітарні науки. Цей термін, як відомо, здобув право на існування з 1863 р. завдяки перекладачеві на німецьку мову праці засновника англійського позитивізму Джона Стюарта Мілла «Система дедуктивної й індуктивної логіки» (1843). Там, де Дж. С. Мілл говорить про можливість індуктивної логіки в «moral sciences» (букв. «моральних науках», «науках про мораль»), перекладач увів термін «Geisteswissenschaften». (Див. про це: Гадамер Г.-Г. Істина і метод. С. 13).

³² Див.: там само. С. 17.

³³ Див. про це: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 98–101.

у випадку науки про літературу – зі специфікою художньої літератури як мистецтва слова і компетентних літературознавчих способів її аналізу.

Такий підхід видається продуктивним ще й тому, що дозволяє *органічно поєднати досвід загальнометодологічних досліджень Московського Методологічного Гуртка з доробком філософської герменевтики, зокрема Г.-Г. Гадамера*, який теж здебільшого є суто загальнометодологічним, хоча первісно звернений до принципово іншої, ніж це було у російських методологів, галузі – до творів мистецтва. Адже позиція німецького філософа є теж антисциєнтичною: через критику естетичної свідомості він прагнув утвердити розуміння унікальності того досвіду істини, що втілюється у творах мистецтва, намагався захистити цей досвід від первісно сциєнтично зорієнтованої естетичної теорії, яка звужена усталеним у традиційній науці поняттям істини.

Якщо ж врахувати, що одне із чільних місць у гадамерівській філософській герменевтиці займають такі поняття, як «буття», «життя», «пам'ять», «слово» «мова», «світ», «гра», «свобода», «подія», «герменевтичний феномен» (що «первісно містить у собі розмову і структуру запитання-відповіді»³⁴) й ін., то стане очевидною можливість і необхідність розгляду не тільки, скажімо, студій Вільгельма Дільтея, Едмунда Гуссерля чи Мартіна Гайдеггера, які чільно присутні вже в самій гадамерівській аналітиці, а й праць Олександра Потебні, Михайла Бахтіна, Мераба Мамардашвілі та Юрія Лотмана. Саме у такий спосіб, з мого погляду, можна визначити й систематизувати сукупність основних методологічних застережень і приписів, які здатні в нинішній ситуації Постмодерну стати надійним загальним підґрунтям для розгортання в науці про літературу актуальної культуротворчої науково-дослідної роботи.

Безумовно, проблемне коло обговорення методологічного стану науки про літературу не зводиться лише до вищеназваних тем, воно значно ширше і, гадаю, його формування ще не

³⁴ Гадамер Г.-Г. Істина і метод. С. 343.

завершене. Проте є одне питання, яке не оминає ніхто, коли звертається до суджень щодо методології літературознавства. Це питання стосується сфери вузького тлумачення методології як учення про метод, а ще краще – питання про методний арсенал науки.

Саме у розгляді цього питання стосовно українського літературознавства можна ефективно залучити історичний досвід науки про літературу, що не тільки зніме багато поширених і сьогодні непорозумінь чи анахронізмів, а й дозволить обміркувати питання про методологічний стан українського літературознавства в межах ще одного конкретного аспекту, який дозволяє розглянути літературознавчу методологію у контексті новітніх тенденцій і змін розвитку науки та методології як такої за постсцієнтичної доби в умовах соціокультурної ситуації Постмодерну.

Коли літературознавство, натхненне розвою власної діяльності в академічних формах у другій половині XIX ст., продовжувало на початку XX ст. активно репрезентувати себе через історико-літературну галузь як власне наука у системі наук, Володимир Перетц, спираючись на «Новий Органон» англійського філософа XVII ст., засновника методології дослідної науки Френсіса Бекона, чітко зазначав, що «найважливішим моментом є момент методологічний, коли створюються методи науки, що народжується», бо «знаходження для цієї науки відповідного їй методу вже є запорукою її успіху. Звідси – важливість вивчення тих прийомів, якими користувалися наші попередники і які застосовують сучасники»³⁵.

Саме у цій проблемно-тематичній і концептуальній площині видатний учений наполегливо нагадував такі ключові методологічні положення наукової діяльності, як:

1) «кожен висновок є настільки прийнятним, наскільки є прийнятними його засади»³⁶;

³⁵ Перетц В.Н. Из лекций по методологии истории русской литературы. История изучения. Методы. Источники. Киев, 1914. С. 95.

³⁶ Там само. С. 94.

2) «для того, аби що-небудь зробити, треба знати як це зробити з найменшою затратою сил і здібностей»;

3) через те, що різні сфери знань мають свій оригінальний матеріал, треба відкинути думку про якийсь «універсальний метод»;

4) аналізувати старі та сучасні методи треба з урахуванням мети «пізнання наукової істини»³⁷;

5) «не можна ставити перед усіма літературними студіями одну мету, одне певне завдання»³⁸.

Водночас здійснене в межах тенденції до антисцієнтизму відокремлення методології від власне науки і оформлення її в самостійну надпредметну та первісно спрямовану на практику галузь чи формацію мислення і діяльності закономірно обумовлює суттєвий перерозподіл (а, значить, і переінтерпретацію) власне методологічної проблематики. Наслідком такого перерозподілу є хоча б те, що ціла низка проблем переходить зі сфери методології конкретних наук, зокрема й літературознавства, у площину загальної методології, де в результаті рефлексивно-методологічного аналізу трансформується у систему найбільш загальних інтеграційних регулятивних застережень і приписів і завдяки цьому знаходить своє вирішення³⁹, яке було важко досяжним у межах методології конкретної нау-

³⁷ Там само. С. 94.

³⁸ Там само. С. 91. Ці положення, сформульовані видатним В. Перетцом як провідні для наукового студіювання літератури ще 1914 р., перегукуються з тим, на чому, як на актуальному для сьогоdnішнього стану українського (і загалом східнослов'янського) літературознавства, наголошують і сучасні теоретики літератури (див. зокрема: Домашенко А.В. О трёх направлениях современной академической теории литературы. С. 8–9).

³⁹ Так, вже розглянута на методологічних засадах діяльнісного підходу структура наукового предмета фактично знімає проблемність з питання про можливість єдиного провідного методу в літературознавстві чи можливість безпосереднього відкидання того арсеналу методів, який був накопичений у минулому. Прив'язка ж питання про метод (чи методи) дослідження до конкретних гносеологічних завдань та об'єкта гносеологічної діяльності, які безпосередньо керують формуванням цілеспрямованого наукового предмета, дає конкретні критерії для визначення придатності того чи іншого методу як системи дослідних прийомів до реалізації певної наукової діяльності.

ки, традиційно тісно пов'язаної з боротьбою певних теоретичних концепцій⁴⁰.

Якщо належно враховувати постійне зростання літературно-художніх та суспільно-літературних явищ (текстів, творчих особистостей, стилів, форм, типів читачів тощо) як органічного способу хронотопної (часопросторової) репрезентації у світі самого об'єкта науки про літературу, то доведеться звернути увагу на те, що неможливими є не тільки буквальне (механічне) використання традиційних методів і прийомів аналізу літературних явищ, а й повна відмова від певних складових цих методів. Кожен з існуючих методів чи їхніх варіантів є історично та ґносеологічно обмеженим, орієнтованим на певну онтологічну картину словесного мистецтва, цілепокладання і мотиви звернення до його вивчення, і тому обґрунтоване їхнє використання у сучасних дослідженнях можливе лише за умови певної їхньої вибіркової, корекції, перегруповування, інтегрованого поєднання⁴¹.

⁴⁰ Саме цей тісний традиційний зв'язок і засвідчує О. Бушмін, коли проголошує примат теорії літератури в її співвідношенні з методологією літературознавства (див.: Бушмин А. С. Наука о литературе: Проблемы. Суждения. Споры. С. 17).

⁴¹ Тут доречно вказати на методологічне значення, яке для філології має її власна історія і для науки про літературу має така її структурна складова, як історія літературознавства. «Для філології, – читаємо у Олександра Дмитрієва, – власна історія є найважливішою і найсуттєвішою частиною, фактором розвитку, а не просто окремим моментом, який можна винести за дужки у „предметній“ роботі... Звернення до історії літературознавства, яке стає невід'ємною частиною актуальної роботи філолога, покликане... застерегти від поспішної генералізації... будь-якого з методів, що використовуються, допомогти виробити більш скептичний і раціональний погляд на ціннісні підвалини і соціальну роль своєї діяльності, уникнути „жрецьких“ зазіхань і культурного ресентименту останніх хранителів високої спадщини. ...Ця соціально-історична рефлексивність... виростає з потреби усвідомити місце гуманітарного знання у сучасному світі» (Дмитриев А., Устинов Д. «Академизм» как проблема отечественного литературоведения XX века (историко-филологические беседы). С. 234, 238).

Навіть більше, зміниться уявлення про сукупний літературознавчий підхід як такий, який виявиться не статичним, а структурно динамічним та ієрархічно влаштованим, причому ця ієрархічність знову ж таки буде динамічною і варіативною. Вибір конкретного методу чи створення специфічної методної модифікації, будь-яка можливість взаємозв'язку між різними методами, належне врахування і взаємодія між досягнутими завдяки їм ґносеологічними результатами залежить від наявності відповідних онтологічних картин власної літературознавчої діяльності та її об'єкта, а також від характеру цілепокладань, задач і проблем його дослідження.

Отже, будь-яка деконструкція одного з усталених методів означатиме в зоні нових цілепокладань конструювання іншого методу чи методної модифікації. Тобто абсолютної деконструкції у сфері формування способу дослідження (= методу) бути не може: те, що свого часу оформлялося як певний метод вивчення літератури, перетворюється в одну з обов'язкових передумов сучасної (історично компетентної) наукової інтерпретації літературно-художнього феномена⁴², включається в новій

⁴² Наприклад, звернення до творчості новітнього письменника, тобто новітнього ґносеологічного матеріалу, закономірно мусить пройти щонайменше історико-генетичний, історико-функціональний (у цьому разі літературно-критичний), структурно-семіотичний рівні, робота на яких дасть можливість визначити базовий різнорівневий і різноаспектний фактологічний (більший за суто емпіричний) матеріал, необхідний для розгортання власне літературознавчих досліджень.

Те ж саме можна сказати і стосовно компаративістики, яка сьогодні продовжує активно розвиватися як самостійна галузь літературознавства, але водночас входить і як один з провідних принципів у структуру методологічної організації сучасного історико-літературного дослідження. До такого висновку спонукають внутрішні тенденції еволюції порівняльного літературознавства. «Компаративний принцип передбачає сьогодні передовсім не встановлення одиничних зв'язків, а зіставлення контекстів. Занадто довго компаративістика була наукою про численні окремо взяті факти, збиранням яких займалися ніби про запас... Певно, прийшов час і для осмислення <цих фактів>. ...останні міжнародні з'їзди самих компаративістів пройшли під знаком... вимог – теорії. І навіть більше того – компаративістської поетики, як назвав свою книгу відомий американський літературознавець Ерл Майнер <див.: *Miner E.*

іпостасі – одного зі складових принципів чи приписів – до новоутворюваної методної ієрархії. Такий підхід повністю впливає з логіки розгляду в загальній методології проблеми методу і зі специфіки історичної динаміки «методичних знань», про які йшлося вище.

У розмові про методний арсенал літературознавства привертає до себе увагу і той факт, що в цьому арсеналі явно превалюють методи практичного літературознавства. Так, у переліку методів дослідження літератури, запропонованому свого часу В. Перетцом, усі без винятку методи є способами практичного аналізу літературно-художніх явищ. І це цілком закономірно, адже, як вже відзначалося, літературознавство репрезентувало себе у другій половині XIX ст. власне як науку у системі наук саме через історію літератури.

Рішучі зміни відбулися починаючи з середини 1910-х рр., коли наука про літературу почала активно займатися проблемами власне теорії літератури. Вагоме підґрунтя, пов'язане з постановкою власне теоретико-літературних проблем, мають такі напрями у сфері розвитку літературознавчої думки XX ст., як російська «формальна школа» і Празький лінгвістичний гурток (Юрій Тинянов, Борис Ейхенбаум, Віктор Шкловський, Роман Якобсон, Володимир Пропп, Ян Мукаржовський та ін.), комплексно-інтегративний напрям «кола Бахтіна»⁴³ (Михайло Бахтін, Валентин Волошинов, Павло Медведєв), феноменоло-

Comparative Poetics: An Intercultural Essay on Theories of Literature. Princeton; New York.: Princeton Univ. Press, 1990>. Якщо поетика, то предметом зіставлення й усвідомлення, нарешті, повинно стати національно особливе художнє мислення» (Шайтанов І. Жанрова поезика. *Вопр. лит.* Москва, 1996. Вып. 3. С. 9–20).

⁴³ Я мовлю саме про «коло Бахтіна», ідею якого запропонував свого часу С. Аверинцев (див.: Аверинцев С. Михаил Бахтин: ретроспектива и перспектива. Дружба народов. Москва, 1988. № 3. С. 259), а значить, відкидаю як нелегітимні спроби ототожнення М. Бахтіна з В. Волошиновим і П. Медведєвим, тобто одноосібної централізації постаті М. Бахтіна і відповідно маргіналізації постатей В. Волошинова і П. Медведєва (див. про це: Козлик І. В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 107, покликання 130).

гічна теорія і критика (зокрема у виконанні Романа Інґардена), літературна герменевтика (у варіанті філософів Мартіна Гайдеґґера, Ганса-Ґеорґа Гадамера та Поля Рікера), Констанська школа критики (чи школа рецептивної естетики – Вольфґанґ Ізер, Ганс Роберт Яусс), структурно-семіотичний напрям у західноєвропейському (Клод Леві-Стросс, Ролан Барт, Умберто Еко й ін.) і східноєвропейському варіантах (структурна поетика Юрія Лотмана), постструктуралізм та деконструктивізм (Мішель Фуко, Жак Дерріда, Поль де Ман)⁴⁴. Уже сам перелік показує, що, по-перше, в актуалізації теоретико-літературної проблематики брали участь напрями та школи як неопозитивістського, так і не- чи навіть антипозитивістського спрямування, а по-друге, що тут переважають напрями, які не є суто літературознавчими, а розглядають спільний з літературознавством об'єктний матеріал в різних предметних площинах, тобто в проєкціях на різні галузеві цілепокладання та проблематику. Можливо, саме тому у ХХ ст. виникла тенденція розглядати теорію літератури як міждисциплінарну галузь, розвиток якої повинен базуватися на синтезі різних наукових дисциплін⁴⁵.

Водночас концентрація теоретико-літературної проблематики у площині розгортання різних філософських чи філософсько-естетичних напрямів ХХ ст. набуває принципово методологічного значення суто практичного спрямування, зосереджуючись на питанні про теоретичні засади та засоби рефлексивного аналізу літературної практики й історико-літературного досвіду,

⁴⁴ Див.: Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. 2-е вид., доп. Львів: Літопис, 2002; Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму: пер. с фр. / вступит. ст. Г. К. Косикова. Москва: Изд. группа «Прогресс», 2000.

⁴⁵ Така тенденція до синтезу спостерігається, скажімо, у літературознавчому структуралізмі (див., наприклад: Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста. Структура стиха (1972). *Лотман Ю. М. О поэтах и поэзии*. Санкт-Петербург: «Искусство-СПб», 1996. С. 17–252), у «колі Бахтіна», у представника Йельської школи деконструктивізму американського літературознавця П. де Мана (див.: Ман П. де. Опірність теорії. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. 2-е вид., доп. Львів: Літопис, 2002. С. 641–659).

стосується спеціальної методології практичних літературознавчих дисциплін і передовсім історії літератури та літературної критики. Саме у цьому розумінні слушними є думки Соломії Павличко щодо необхідності «теоретичного оздоровлення» українського літературознавства – не про миттєве його звільнення від усіх проблем, а діяльність, у процесі якої зреалізується «поширення теоретичних можливостей нашої науки, її багатоголосне теоретичне звучання, її внутрішня, як сказав би Бахтін, діалогічність»⁴⁶.

При цьому всілякої підтримки заслуговує присутній у цитованій роботі С. Павличко дух методологічної толерантності, поєднаної зі здоровим критицизмом, без якого, за її словами, «неможлива жодна теорія»⁴⁷ (і додаю – жодна методологія). І загалом у цій роботі С. Павличко явно проглядається її власне методологічне спрямування, бо коли дослідниця опікується станом теоретичного підґрунтя українського літературознавства, то фактично йдеться про його методологічний

⁴⁶ Див.: Павличко С. Методологічна ситуація в сучасному українському літературознавстві. С. 487.

⁴⁷ Це стосується, скажімо, ставлення С. Павличко як до радянського літературознавства, так і до західних теорій. Стосовно першого дослідниця пише, що «донедавна українське радянське літературознавство мало нібито спиратися на ідеї марксизму з його соціальним релятивізмом, хоча насправді цього не відбулося» (там само. С. 486). А кажучи про психоаналіз у сфері науки про літературу, дослідниця цитує «знаменитий вислів» австро-англійського економіста і філософа ХХ ст. Ф. А. фон Гаєка про те, що «наші нащадки назвуть нашу епоху часом забобонів, пов'язаних головним чином з іменами Карла Маркса і Зигмунда Фрейда» (там само. С. 487). І стосовно феміністичної критики, яку С. Павличко вважає «найбільш перспективною течією серед тих, що аналізують зміст», читаємо: «...не будемо забувати про її межі, за якими закінчуються продуктивні ідеї й залишаються банальні і вторинні політично забарвлені лозунги» (там само. С. 488). Єдине, з чим, як на мене, не можна погодитися з С. Павличко, це з її однозначно негативною оцінкою літератури соціалістичного реалізму, якій, на її думку, місце виключно «в історичному, а може, навіть в психіатричному музеї» (там само. С. 484). Гадаю, що значно пізнавально продуктивнішою є позиція Андрія Синявського, викладена ним ще 1957 р. у статті «Що таке соціалістичний реалізм» (див.: Терц А. (Синявський А.). Что такое социалистический реализма. *Лит. обозрение*. 1989. № 8. С. 89–100).

стан (сфера засобів, процедур, інструментарію літературознавчої роботи)⁴⁸.

Якщо С. Павличко закликає «переглянути історію літератури й літературну історію⁴⁹ на основі... певної філософії»⁵⁰, то це зовсім не означає, що «певна філософія» має стати єдиною методологією літературознавства загалом⁵¹, а означає тільки те, що вироблені певними філософськими напрямками чи школами ХХ ст. світоглядні ідеї та способи аналізу літературних явищ (коди, як сказав би структураліст), повинні бути застосовані на новому матеріалі української літератури, причому не для того, щоб отримати додаткове підтвердження своєї чинності, а для того, щоб відкрити в самому цьому матеріалі нові інтерпретаційні пласти («ще не відкриту українську літературу», у формулюванні С. Павличко⁵²) і цим репре-

⁴⁸ С. Павличко пише: «Бракує добрих історій, добрих біографій, описових, ґрунтовних, так званих „не теоретичних“ досліджень окремих періодів. Але останні не з'являться, якщо не з'являться нові теоретичні (читай: методологічні. – І. К.) підходи, інструменти досліджень, не виробиться новий понятійний апарат. Можлива нетеоретичність літературознавчого твору – міф» (Павличко С. Методологічна ситуація в сучасному українському літературознавстві. С. 485). Показовою є також і сама назва даної роботи С. Павличко.

⁴⁹ Звернення С. Павличко до диференційованих термінів «літературна історія» та «історія літератури» примушує згадати Володимира Перетца, який ще на початку ХХ ст. теж розрізняв *літературну історію* (Litteraturgeschichte, histoire littéraire), що «охоплює все написане даною мовою, містить відомості про авторів і пам'ятки», та *історію літератури* (Geschichte der Litteratur, histoire de la littérature), тобто «внутрішню історію літератури» (Перетц В.Н. Из лекций по методологии истории русской литературы. История изучения. Методы. Источники. С. 91).

⁵⁰ Павличко С. Методологічна ситуація в сучасному українському літературознавстві. С. 486.

⁵¹ Невипадково С. Павличко цілком свідомо не береться відповідати на питання: «Якою має бути ця філософія», добре бачачи, що «стан справ у сучасній філософії... характеризує криза» (там само). Крім того, авторка цитованої праці добре розуміє і те, що «всі філософії... мають вразливі сторони» (там само. С. 487).

⁵² Там само. С. 488. «Ми, звичайно, не знайдемо в ній <українській літературі> нових творів, але, відкинувши пафос, риторику й іконопоклонство,

зентувати його, та й себе (через створені власні літературознавчі тексти), як реальних і повноправних (а не риторичних чи формальних) учасників світового культурного діалогу.

Висновок. Актуальне сьогодні для українських літературознавців питання: «Чи потребує гуманітаристика в Україні нової методології з так званого Заходу?» (а саме цим питанням не випадково і симптоматично почала свою статтю «Методологічний тиск» Тамара Гундорова⁵³), – отримує значно ширше змістовне наповнення і тому вимагає переведення в інший регістр формулювання: гуманітаристика в Україні вимагає постійної власної роботи для забезпечення належної методологічної культури своєї діяльності і тому потребує постійної поінформованості та систематичної власної адаптаційної аналітики методологій, які активно функціонують у літературознавстві різних культурних зон світу. Це дозволить органічно існувати у природному режимі перманентного культурного обміну, чого українська (і загалом радянська) наука була позбавлена багато десятиріч.

проаналізуємо її мову, її внутрішню логіку, діалектику боротьби в ній різних ліній і традицій» (там само).

⁵³ Див.: Гундорова Т. Методологічний тиск. С. 14.

ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ
НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ
(ВАРІАНТ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ Й АКТУАЛЬНОЇ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ)

Методологія – це багаторівнева та ієрархічно влаштована система основних, наскрізних, регулятивних приписів і застережень, на підставі яких здійснюється певна гносеологічна діяльність і які виступають ключовими векторними орієнтирами, що не дозволяють науковій діяльності виходити за природні межі власної компетенції, тобто зберігають її самототожність. Саме за таких умов може народитися знання про щось конкретне, предметне знання, яке має свою межу і тому є дійсним знанням. Оволодіння ним не руйнує, а стимулює, зміцнює інтелектуальну та пізнавальну роботу людини.

Методологія забезпечує науковому знанню внутрішню єдність, упорядкованість, обґрунтованість і проблемність, а науковій діяльності – можливість поєднання і кооперації з іншими видами діяльностей.

Виходячи з цього, під власне літературознавчу методологію доцільно розуміти систему основних регулятивних приписів і застережень (фундаментальних ідей), які окреслюють перспективний полівекторний горизонт сучасного розгляду словесно-художніх явищ і літературного процесу. Виступаючи в науці про літературу агентом (провідником) більш широкої багат шарової специфічної методологічної сфери діяльності, літературознавча методологія найбільш тісно пов'язана з базовими уявленнями про специфіку об'єкта, предмета літературознавства і системою його теоретико-методологічних представлень.

Така суто методологічна робота передувє власне теоретичній роботі (з її функцією – організувати науковий предмет), так само як план-карта дослідження передувє самому дослідженню, дозволяючи організувати останнє у певному напрямі, підпорядкувати дослідження узгодженому рухові до єдиної мети¹. Завдяки ж тому, що відношення між власне теорією і методологією не є лінійними і моновекторними, *теорія за пев-*

¹ Про план-карту як ефективний методологічний засіб евристичної роботи див.: Щедровицкий Г.П. Синтез знаний: проблемы и методы. С. 634–666; Щедровицкий Г.П., Генисаретский О. И. Методологическая картина дизайна. С. 320, 321.

них умов починає виконувати методологічні функції, стаючи одним із регулятивних чинників науково-дослідної роботи.

Загалом можна говорити про три базові проблемно-тематичні полюси сучасної методології літературознавства:

- перший визначається приналежністю науки про літературу саме до гуманітарних наук;
- другий пов'язаний з її ідентифікацією як науково-гносеологічної діяльності;
- третій стосується сукупності принципів методології концепції теорії літератури.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА ЯК ГУМАНІТАРНОЇ НАУКИ

Належність науки про літературу до гуманітарних наук означає те, що її власні внутрішні методологічні засади повинні формуватися відповідно до основних параметрів сучасної гуманітарної сфери як такої і зі зверненням до категорій, які дозволяють ці параметри найкраще описати. У центрі такого категоріального ряду, згідно із Г.-Г'. Гадамером, перебуває поняття «*дієво-історична свідомість*» (позначає актуальну живу свідомість, що розуміє власну історичну обмеженість). Усі решта понять (*освіта, досвід, мова, розуміння, естетичне переживання* й ін.) відбивають ієрархію і структурні рівні дієво-історичної свідомості. Тому, орієнтуючись на інтегруючу роль останньої, можна належним чином диференційовано описати генеральну специфіку гуманітарних наук у тих рисах, які присутні в будь-якому конкретному різновиді такого роду пізнавальної діяльності.

Цей опис включає в себе такі проблемно-тематичні площини розгляду:

1. *Площина базових чинників специфіки гуманітарної пізнавальної діяльності*, які інтегрує та сконцентровує категорія дієво-історичної свідомості. Сюди належать:

– історична рухливість людського буття, яке через неприв'язаність тільки до якогось одного місця унеможливорює існування повністю замкненого горизонту. Всі історичні горизонти, включаючи сучасний світ, «разом узяті складають один великий, внутрішньо рухомий горизонт», «розуміння завжди є процесом злиття цих ніби для себе суцільних горизонтів». Здійснення такого злиття власного горизонту історичної свідомості з горизонтом передання формулюється Г.-Г'. Гадамером як «завдання дієво-історичної свідомості»²;

² Гадамер Г.-Г'. Істина і метод. С. 283, 284, 285, 348.

– крім злиття двох горизонтів, спосіб реалізації дієво-історичної свідомості може бути адекватно описаний через категорію «освіти» (*Him. Bildung*), яка, позначаючи тип свідомості, утворює базу для з'ясування специфіки гуманітарних наук³. Освіта є «справжнім історичним поняттям, й саме про цей історичний характер „зберігання” треба вести мову, аби збагнути саму суть гуманітарних наук»⁴. Г.-Г. Гадамер стверджує, що «умови існування гуманітарних наук криються в освіті». Саме в розумінні ідеї освіти як стану зрілості гуманітарні науки «й припускають, що наукова свідомість стає вже освіченою і саме завдяки цьому вона володіє незрівнянним тактом, ...який підтримує формування судження в гуманітарних науках та їхній спосіб пізнання». Усе це виявляється «не питанням досвіду, а питанням буття, яке пройшло становлення», коли сприйнятливність вже підготовлена до інакшості твору мистецтва або минулого⁵. Освіта має глибинно діалогічну та буттєву сутність, маючи своєю прикметною ознакою «відкритість усьому інакшому, іншим, узагальненим точкам зору... В освіті закладено загальне відчуття міри й відстані відносно неї самої, й через неї – піднесення над собою до всезагального»⁶;

– «дієво-історична свідомість... є свідомістю самого твору й тому сама утворює певну дію». Будучи закладеною в самій дії, дієво-історична свідомість «саме як свідомість набула, по суті, можливості піднятися над тим, свідомістю чого вона є». Власлива будь-якій свідомості структура рефлексійності у випадку з дієво-історичною свідомістю характеризується обмеженням рефлексії, що дозволяє належним чином враховувати «безпосередність і високу гідність твору»⁷;

– дієво-історична свідомість має структуру досвіду і саме поняття досвіду, за Г.-Г. Гадамером, характеризує дієво-історичну

³ Див.: там само. С. 317, 270, 18, 20.

⁴ Там само. С. 20.

⁵ Див.: там само. С. 23, 20, 21, 25.

⁶ Там само. С. 25–26, 26–27. (Розрядка моя. – І. К.). Пор.: Барт Р. Две критики. С. 264–265, 262, 263.

⁷ Там само. С. 317, 318, 319.

свідомість⁸. Навіть більше, «відкритість назустріч переданню», якої набуває дієво-історична свідомість, робить її як таку, що має свою відповідність у досвіді «Ти», репрезентантом чи носієм вищого типу герменевтичного досвіду. Дієво-історична свідомість дозволяє «переданню перетворитися на досвід для себе й залишитися відкритим назустріч тим претензіям на істину, з якими вона стикається в ньому»⁹. Історичність розуміння заснована на неможливості такої свідомості, «де пере-дана нам „справа“ явила б себе у світлі вічності. Кожне засвоєне передання буде історично іншим», і це означає, що кожне засвоєння постає як «досвід одного з „різновидів“, у яких являє себе сама справа»¹⁰;

– «злиття горизонтів, яке відбувається в розумінні, здійснюється саме через мову»¹¹. Інакше кажучи, спосіб здійснення дієво-історичної свідомості має мовну природу¹². У всіх випадках – бесіда, поезія, тлумачення – знаходить своє вираження «дія самої справи, що виявляється через мислення» і постає «рухом, що охоплює собою всіх, хто говорить». Дія самої справи, здобування-на-мову смыслом указує «на основоположну побудову (Grundverfassung) всього того, на що взагалі може бути спрямоване розуміння. Буття, яке може бути зрозумілим, є мовою». Те, що здобувається-на-мову, є «чимось іншим, ніж саме вимовлене слово», яке надає мови чомусь і «знімає» себе у сказаному, хоча одночасно набуває в слові свою визначеність. Звідси – буття твору мистецтва «не є буттям-у-собі, від

⁸ Герменевтичний досвід, пише Г.-Г. Гадамер, «має справу з переданням», яке «і має бути випробуване через такий досвід». При цьому те, що випробується в переданні, постає як «ніби смисломіст, вільний від усякого зв'язку з носіями думок <оповідь є мовою, яка сама говорить з нами>, з „Я“ або „Ти“». Але оскільки «передання також є дійсним партнером у комунікації, ...що з'єднаний з нами подібно до того, як „Я“ поєднується з „Ти“», остільки «ставлення до „Ти“ й зміст досвіду, що має тут місце, можуть прийти на допомогу аналізу герменевтичного досвіду» (там само. С. 332).

⁹ Там само. С. 336.

¹⁰ Там само. С. 436, 437.

¹¹ Там само. С. 351.

¹² Див. про це: там само. С. 433.

якого відрізняється його від-творення чи випадковість його з'яви», достоту так само й «те, що йде назустріч нашому пізнанню від передання чи як передання – історично- чи філологічно, – значення будь-якої події чи смисл будь-якого тексту не є усталеним у-собі-сущим предметом, що його треба лише виявити в якості такого»¹³;

– присутня в структурі герменевтичного досвіду діалектика запитання і відповіді, яка відкриває «стосунки між розумінням і тим, що розуміється, як співвідношення, подібні до тих, що виникають під час бесіди»¹⁴: ті, що розуміють, повинні самі змусити текст говорити. Однак заклик-до-відповіді «як запитування співвіднесений з тією відповіддю, очікування якої міститься в самому тексті», і це очікування на відповідь «уже передбачає, що того, хто питає, зачепило передання, і він почув його заклик», в чому і виражається «істина дієво-історичної свідомості» як історично досвідченої свідомості, яка, відкинувши примару завершеної освіти, «розкрилася назустріч досвідові історії»¹⁵. У понятті дієво-історичної свідомості підсумовується не тільки належність інтерпретатора до його тексту, а й тісний зв'язок між традицією та історією¹⁶.

2. Площина проблеми методу в гуманітарних науках та особливості гуманітарного знання. Гуманітарні науки не вимірюються «за масштабом поступального пізнання закономірностей», тому що гуманітарне пізнання «не ставить собі за мету подавати конкретне явище у вигляді випадку, що ілюструє загальне правило»¹⁷. Ідеалом у гуманітарних науках «має бути розуміння самого явища в його одномоментній та історичній конкретності. При цьому задіяним може бути який завгодно обсяг загальних знань – мета ж бо полягає... в осягненні того, якими є ось ця людина, ось цей народ, ось ця держава та яке в них було становлення...: як могло статися, що вони зро-

¹³ Там само. С. 438, 439.

¹⁴ Там само. С. 350–351.

¹⁵ Там само. С. 351.

¹⁶ Там само. С. 423.

¹⁷ Там само. С. 14.

билися ось такими»¹⁸.

Водночас, виходячи з Гадамерового аналізу «Нікомахової етики» Арістотеля, можна стверджувати, що гуманітарні науки тісно пов'язані передовсім з *моральним знанням* і є своєрідними «моральними науками». Моральне знання, в розумінні Арістотеля, «не є знанням предметним, тобто знаючий не стоїть перед фактами, які він лише визначає, але його безпосередньо стосується те, що він пізнає»¹⁹. Таке знання не є науковим у тій парадигмі, яка, слідом за греками, вважає прообразом науки математику, тому що воно не є нейтральним щодо людини та її діяльності²⁰.

3. Площина співвідношення в гуманітарному (моральному) знанні мети і засобу. Саме в сфері морального знання відбулася, на думку Г.-Г. Гадамера, принципова модифікація поняттєвих відношень засобу й мети. Моральне знання «набуває не просто часткової мети, воно належить до правильного життя взагалі...» і «потрібне там, де технічне знання відсутнє»²¹. А тут співвідношення засобів і цілей оприявнюється по-своєму: «знання правильних засобів не може бути наперед наданим у розпорядження, ...тому що й справжні цілі не є у цьому випадку простим предметом знання. Не існує попередньої виправданості того, на що спрямоване правильне життя загалом». Моральне знання, зорієнтоване на подібні взірці, є знанням, що «покликане відповісти на вимоги конкретної ситуації»²².

4. Площина питань про об'єкт і предмет, особливості цілепокладання та опозицію «об'єкт / суб'єкт» в гуманітарних науках. У сфері гуманітарних наук позбавленими будь-якого сенсу є всі розмови про якийсь «об'єкт у собі» на зразок об'єкта в природознавчих науках (*idealiter* як пізнане в рамках завершеного пізнання природи), і відповідно «неможливо говорити

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само. С. 292.

²⁰ Див. про це докл.: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 121–124.

²¹ Гадамер Г.-Г. Істина і метод. С. 298.

²² Там само. С. 299.

про чітко визначені цілі дослідження у тому самому розумінні, в якому цілком слушно говорити про них стосовно наук про природу, ...де дослідження все глибше й глибше прозирає природу»²³. Дослідницький інтерес у гуманітарних науках, де пізнання (як історичне пізнання) в принципі не може бути завершеним, «звертаючись до передання, щоразу особливим чином мотивується сучасністю та її інтересом. Лише завдяки подібній мотивації самої постановки питання конституюються тема і предмет дослідження», в основі якого так чи інакше перебуває «історичний рух, якому підлягає саме життя; тому воно не може бути зрозумілим телеологічно, з точки зору його об'єкта. Сам по собі такий об'єкт узагалі не існує. Саме це і відрізняє гуманітарні науки від наук про природу»²⁴.

Об'єкт гуманітарних наук, з погляду філософської герменевтики Г.-Г. Гадамера, є *історично рухомим*, що має для цих наук позитивне значення і не може розцінюватися як перешкода до їхньої об'єктивності²⁵:

«Дійсно історичне мислення має мислити і свою власну історичність. Тільки в цьому випадку воно припинить гонитву за привидом історичного об'єкта як предмета поступального дослідження і навчитися пізнавати у цьому об'єкті своє інше, пізнаючи тим самим своє, неначе інше. Дійсно історичний предмет постає зовсім не предметом, а спільністю свого й іншого – те відношення, де корениться дійсність самої історії та історичного розуміння... Розуміння за суттю своєю буде активно-історичним зверненням»²⁶.

Головним моментом постійно нами актуалізованого ставлення до минулого Г.-Г. Гадамер вважає те, що ми завжди перебуваємо всередині передання, яке «завжди й одразу є для нас чимось своїм, прикладом чи пересторогою, самовпізнанням, де для наших майбутніх суджень важливе не так пізнання, як неупереджене злиття з переданням»²⁷.

²³ Там само. С. 264–265.

²⁴ Там само. С. 265.

²⁵ Див.: там само. С. 265.

²⁶ Там само. С. 278–279.

²⁷ Там само. С. 262.

Про об'єкти гуманітарних досліджень можна сказати те ж саме, що говорить про головну передумову, яка є спільною для розуміння в гуманітарних науках і традиції, яку продовжує життя: в обох випадках «оповідь звертається до нас»²⁸. Звідси – справжнє завершення завдання гуманітарного дослідження «полягає в тому, щоб заново визначити значення досліджуваного. Причому це значення присутнє і на початку, і в кінці дослідження: в ролі вибору його теми, пробудження інтересу до нього, розробки нових підходів до питання»²⁹. Таким чином, історичну свідомість краще мислити «не як щось радикально нове, чим вона постає на перший погляд, а як новий момент у рамках людського ставлення здавен до минулого»³⁰.

Сутність герменевтичної ситуації стосовно гуманітарних наук полягає, за логікою міркувань Г.-Г. Гадамера, в тому, що стосовно будь-якого тексту реципієнт перебуває, по-перше, в, так би мовити, *презумптивному* становищі, тобто живе в безпосередньому смислоочікуванні (що, до речі, певним чином нагадує ідею презумпції сприймання поезії у Ю. Лотмана³¹), а по-друге, у становищі неминучої та «тотальної» *опосередкованості*.

«Неможливе безпосереднє наближення до історичного об'єкта <тексту>, що визначало б його історичне значення»³². Гуманітарій повинен здійснювати рефлексію, тобто проводити різницю між первісним «сми́слозмі́стом» свого об'єкта і тим змістом, у передрозумінні якого він живе як людина своєї епохи. Завдяки цьому «фактичний зміст того, що розуміється тим же способом, <коли „у кожному випадку минуле розглядається в безперервному зв'язку з сучасним“, яке в якості актуальної ситуації надає гуманітарію ті питання, з якими він звертається до історичної оповіді>, виявляється однаковим»³³.

Оскільки гуманітарна діяльність має справу з феноменами історичними за своєю сутністю, то визначення її предмета

²⁸ Там само. С. 262–263.

²⁹ Там само. С. 263.

³⁰ Там само.

³¹ Див.: Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Структура стиха. С. 63.

³² Гадамер Г.-Г. Истина і метод. С. 304.

³³ Там само. С. 304, 305.

збіжиться з визначенням предмета історичного розуміння, яким є «не події, а їх „значення“», яке не можна описати, виходячи з суцього-в-собі предмета та підходу до нього суб'єкта розуміння. Адже «спрямоване до нас передання звертається до сучасного й має бути зрозумілим у його опосередкуванні через сучасність, ...навіть як це опосередкування»³⁴.

Не існує не тільки розуміння чогось, але й жодного саморозуміння, «не опосередкованого знаками, символами і текстами», через що «у кінцевому рахунку розуміння збігається з інтерпретацією, даною цим опосередковуючим термінам. ...Розуміти себе, – підкреслює Поль Рікер, – означає розуміти себе як такого, хто стикається з текстом і сприймає з нього умови якогось „Я“, інакше ніж те, яке щойно започаткувало читання. Жодна з двох суб'єктивностей, ані суб'єктивність автора, ані суб'єктивність читача не є... первісною у сенсі якоїсь вихідної присутності „Я“ для самого себе»³⁵. Тому продуктивне звільнення від суб'єктивності в гуманітарних науках полягає «у відшуканні у самому тексті, з одного боку, тієї внутрішньої динаміки, котра скеровує структурування твору, а з другого, тієї сили, котра властива твору для проєктування себе поза собою і породжує світ, котрий справді був би „річчю“, на яку посиляється текст»³⁶.

Отже, тут перед нами виникає нелінійна ситуація *належності* (нім. *Zugehörigkeit*). Якщо ж виходити із середовища мови, коли між переданням і його інтерпретатором присутня ситуація розмови, то поняття належності визначатиметься через те *герменевтичне звершення*, яке у цій розмові (і відповідно у герменевтичному досвіді, що має мовний характер) відбувається³⁷.

³⁴ Там само. С. 305.

³⁵ Рікьор П. Про інтерпретацію. *Після філософії: кінець чи трансформація?* пер. з англ. / упор. К. Байнес та ін. Київ: Четверта хвиля, 2000. С. 328, 330.

³⁶ Там само. С. 330.

³⁷ Див. про це докл.: Гадамер Г.-Г. Істина і метод. С. 426.

З боку «предмета» герменевтичне звершення постає як

«входження-до-гри, само-розігрування змісту передання у його все нових, завдяки новим адресатам, смислових можливостях і можливостях сприйняття. Тоді передання знов набуває мови, а назовні виходить і перетворюється на віднині присутнє, щось таке, чого не було раніше. ...Чи є передання поетичним твором, а чи воно доносить до нас відомості про певну велику історичну подію – ...те, що тут повідомляється, знов приходить у буття в тому вигляді, у якому воно являє себе»³⁸. Причому це не означає, «ніби тут іще більше розкривається якість у-собі-буття, – ...тут просто відбувається те саме, що й у справжній розмові, де назовні виходить ще й дещо таке, чого не мав раніше жоден із співрозмовників»³⁹.

5. Площина проблеми об'єктивності та питання про істину в гуманітарних науках. Одержавши 2 жовтня 1813 р. диплом доктора наук, Артур Шопенгауер у Веймарі познайомився з Йоганном Вольфгангом фон Гете, з яким його зближував інтерес до вивчення кольору. Проте їхні погляди на це питання відрізнялися. Коли Шопенгауер якось заявив Гете, що Сонячна система – це наше уявлення, і світла не було б, якби ми його не бачили, автор «Фауста» прискіпливо поглянув на співрозмовника і відповів: «Ні, вас не було б, якби світло вас не осяювало»⁴⁰.

Для одного з фундаторів Тартусько-московської семіотичної школи Олександра П'ятигорського

«об'єктивність – це деяка універсальна будова (влаштування) речей, абсолютний порядок світу, який сам не мислить, але містить у собі все мислення (включаючи і мислення про нього) як один із своїх елементів. Об'єктивність – це відповідність мислення цьому абсолюту, стосовно якого тільки і можна говорити про об'єктивність. Об'єктивний порядок світу є складною ієрархічною системою, в якій більш окремішні (трактовані як більш суб'єктивні) об'єктивності підпорядко-

³⁸ Там само.

³⁹ Там само. С. 427.

⁴⁰ Hübscher A. A. Schopenhauer. Ein Lebensbild. Leipzig, 1938. S. 42.

вані більш загальним, стосовно яких <...> більш окремі фігуруватимуть як менш об'єктивні»⁴¹.

Проте врахування Гайдеґґерових напрацювань⁴² дозволило Г.-Г. Гадамеру стверджувати, що необхідно «відмовитися від поділу герменевтичної постановки питання на суб'єктивність інтерпретатора та об'єктивність смислу, що підлягає розумінню»⁴³. Справа в тому, що об'єктивність «насправді залежить від легітимності її постановок питання», яка визначається розробкою герменевтичної ситуації, тобто знаходженням «правильного горизонту запитування для тих питань, що їх ставить перед нами історичне передання»⁴⁴. У такій постановці герменевтичного питання, в центрі якого – історична рухомість розуміння, самé розуміння «є не стільки методом, за допомогою якого пізнаюча свідомість підходить до обраного нею предмета й підводить його до об'єктивного пізнання», а насамперед «перетворюється на звершення», коли пізнаюча свідомість «має за власну передумову перебування всередині передання, яке здійснюється»⁴⁵.

З цим пов'язане питання про істину в гуманітарних науках.

«Розмірковування про те, що є істина в гуманітарних науках..., – формулює Г.-Г. Гадамер вихідну цільову настанову розгляду даного питання, – має поставити перед собою вимогу: домогтися від себе якнайможливішої історичної ясності своїх власних засновків». Воно має усвідомлювати, що його власне розуміння й витлумачення є «продовженням і розвитком звершення, яке йде до нас здалека. Тож

⁴¹ Пятигорский А. Мышление и наблюдение. Четыре лекции по обсервационной философии. Рига: Liepnieks & Ritups, 2002. С. 108–109. URL: <https://alexanderpitiogorsky.com/ru/teksty/knigi/vse-izdannyie-knigi/myishlenie-i-nablyudenie-2/myishlenie-i-nablyudenie-2/> Обсерваційна – наглядова. Така філософія займається спостереженням мислення, чого б то не було як мислення (думання, думки, свідомості).

⁴² Див. про це: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 133–135.

⁴³ Гадамер Г.-Г. Істина і метод. С. 289.

⁴⁴ Там само. С. 281.

⁴⁵ Там само. С. 287.

воно не може просто й неусвідомлено користуватися своїми поняттями, а має перейняти те, що дійшло до нього з їхнього первісного значеннєвого змісту»⁴⁶.

У векторі такої цільової настанови характеристика істинності в гуманітарних науках може характеризуватися у наступних генетично-змістових сферах:

– у сфері «первісно-мовного характеру людського буття-у-світі»⁴⁷:

Бесіда не залежить від волі того чи іншого співрозмовника, які виступають в ній тими, хто «вплуталися до розмови», а також постають «швидше веденими, ніж ведучими. Що „з’ясовується” під час бесіди, того заздалегідь ніхто не скаже, ...у розмови своя воля й... мова, якою ми говоримо, несе в собі свою власну істину, тобто „відкриває” й виводить до світла щось таке, що відтепер стане реальністю»⁴⁸;

– у сфері проблеми істинності мистецтва, де поняття істини виступає, як і спосіб буття краси, знаком загального буттєвого устрою⁴⁹:

Крім власної участі у звершенні гри, реципієнт насправді не має «жодної „віри” чи „невір’я” в істину того, що представляється у грі»⁵⁰. Г.-Г. Гадамер доводить, що «розуміння текстів не повинне заздалегідь вирішувати питання про їх істину з точки зору якого-небудь знання, що височіє над текстами». Адже вся вартість герменевтичного досвіду полягає «у тому, що ми тут не просто робимо лад серед уже нам відомого, але й те, що зустрічається нам у переданні, дійсно говорить щось». Зустріччю (= дійсним досвідом) з цим «щось», яке заявляє про себе як про істину, і є власне розуміння. Завдяки ж тому, що така зустріч з істинністю передання завершується у мовному здійсненні тлумачення (чому феномен мови та розуміння виявляються універсальною моделлю буття й пізнання), істина слів як певного

⁴⁶ Там само. С. 9–10.

⁴⁷ Там само. С. 409.

⁴⁸ Там само. С. 355.

⁴⁹ Див. про це: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 136–137.

⁵⁰ Гадамер Г.-Г. Істина і метод. С. 450.

мовного звершення (надання вираження певній справі) «лежить у сказаному ними». Звідси – не до душевного життя того, хто говорить, а на самé висловлювання припадає та визначеність ситуації й загального контексту, яка набувається завдяки оказіональним доповненням його смислу⁵¹. Опора на досвід мистецтва зумовлює необхідність і водночас уможлиблює «таке поняття пізнання й істини, яке б відповідало цілісності нашого герменевтичного досвіду. Подібно до того, як ми у досвіді мистецтва маємо справу з істинами, що рішуче виходять за межі методичного пізнання, те саме можна стверджувати й стосовно гуманітарних наук загалом, де наше історичне передання у всіх його формах хоч і стає предметом дослідження, однак водночас самé підносить голос про свою власну істину. Досвід історичної традиції принципово перевершує те, що в ній може бути досліджено. Він є не тільки істинним чи неістинним у тому розумінні, що підвладне історичній критиці, – він завжди звіщає таку істину, до якої слід прилучитися»⁵²;

– у сфері проблеми «правильності слова», згідно з якою в умовах наявності «спільності певного світу... неможливо, звертаючись до самих предметів, критикувати мову в тому розумінні, що слова, мовляв, „неправильно” передають ці предмети»:

Кратіл у відомому діалозі Платона цілком слушно, на думку Г.-Г. Гадамера, говорить, що будь-яке слово завжди «правильне» і безглуздо говорити про помилкове слово («Кратіл», 429вс, 430а), бо у випадку відсутності значення воно є просто порожнім звуком, а у разі помилкового вживання перед нами «неправильне не слово, а його вживання». Коли «Сократ визнає, що слова – на відміну від творів живопису (zōa) не тільки правильні, але й істинні (alēthē)», це означає, що «істина» слова полягає не в його правильності (цілковитій відповідності речі), а в тому, що його звучання повністю розкриває його смисл. Таємна перевага Сократа базується на усвідомленні того, що «логос, мовлення, й здійснюване в ньому розкриття речей є чимось іншим порівняно з простим розумінням значень, що містяться в словах, і саме на цьому засновується дійсна спроможність мови передавати правильне, істинне»⁵³. При цьому варто усвідомлювати,

⁵¹ Див.: там само. С. 451, 452.

⁵² Там само. С. 8.

⁵³ Там само. С. 381.

що «істина речей полягає в мовленні, тобто... в цілісній думці про речі, а не в окремих словах, і навіть не у всіх словах мови, разом узятих. ...Саме тому, що закладена в логосі істина не є істиною простого сприйняття (noein), не є простим виявленням (Erscheinenlassen) буття, але завжди ставить буття у певну перспективу, завжди *щось* визнає за ним та присуджує йому, – саме тому не слово (onoma), а логос є носієм істини (...не-істини теж)»⁵⁴.

Платонів концепт «правильності» будь-якого слова виявився наскрізним для подальшої еволюції філософської й епістемологічної думки. В аспекті проблеми істини він оприявнюється у Фрідріха Ніцше, який у праці «По той бік добра і зла. Прелюдія до філософії майбутнього» (нім. «Jenseits von Gut und Böse», 1886) писав: «Хибність судження ще не слугує для нас запереченням проти судження; це, мабуть, найдивніший з наших парадоксів. Питання в тому, наскільки судження сприяє життю, підтримує життя <...> ми рішуче готові стверджувати, що найбільш хибні судження (до яких належать синтетичні судження а priori) – для нас найбільш необхідні, що без допущення логічних фікцій, без порівняння дійсності з суто вигаданим світом безумовного, самототожного, без постійного фальсифікування світу засобом числа людина не могла б жити, що зречення хибних суджень було б зреченням життя, запереченням життя», тому що вони, як супротив звичному почуттю цінності речей (тобто життєвої інертності) є «умовою, від якої залежить життя»⁵⁵.

Далі ми знаходимо його присутність у лекційному курсі зимового семестру 1930–1931 рр., який Мартін Гайдеггер прочитав в університеті Фрейбурга, зокрема у фрагменті, текст якого у вигляді окремої статті під назвою «Вчення Платона про істину» був уперше опублікований 1942 р. в Берліні у виданні «Духовна традиція» (нім. «Geistige Überlieferung»), де читаємо:

істина – «це просто чимось вигідний для людей рід омани. Її сутність криється в особливостях людського мислення, яке за необхідності спотворює дійсність»⁵⁶.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Ніцше Ф. По ту сторону добра і зла. Прелюдия к философии будущего. *Ніцше Ф. Соч.:* в 2 т. Т. 2. Москва: мысль, 1990. С. 243.

⁵⁶ Хайдеггер М. Учение Платона об истине. *Хайдеггер М.. Время и бытие: Статьи и выступления.* пер. с нем. Москва: Республика, 1993. С. 243.

Черговий симптом платонівського концепту знаходимо у посібнику Ернста Кассірера, де читаємо: «Усі інтерпретації Сократа різні, та водночас не хибні»⁵⁷.

У 1979 р. побачила світ книга чільного представника філософії прагматизму Річарда Рорти «Філософія і дзеркало природи» (англ. «Philosophy and the Mirror of the Nature»), у якій сказано: у нас навіть «немає спеціальної причини вважати, що деяке дане однослівне висловлювання в одній культурі можна зіставити з однослівним висловлюванням у зовсім іншій культурі»⁵⁸.

В аспекті прагматичної самооцінки психоаналітичної діяльності платонівський концепт проглядає у такому висловлюванні Жака Лакана з його інтерв'ю Франсуазі Вольф 14 жовтня 1972 р.: «Ні один аналітик у жодному випадку не повинен ставати авторитетом, аби говорити про „нормальне“ чи „ненормальне“. Коли до аналітика звертаються для проведення аналізу, він зобов'язаний вирішити, щό з його думок піде на користь аналізу. *В мовленні складно мати справу з дурницею*»⁵⁹.

У 1988 р. виходить у світ книга Еллен Діссанайк «Для чого мистецтво?», де платонівський концепт оживає в аспекті оцінки світоглядних позицій: «<...> не існує серйозних доказів того, що один світогляд більшою мірою наближається до істини, ніж інший»⁶⁰.

А в останній третині ХХ ст. платонівська думка про правильність будь-якого слова трансформувалася в один із чільних приписів сучасної СМД-методології. Репрезентуючи загальну методологію як інтеграційний надпредметний суперпростір, Г. Щедровицький особливо наполягав на вимозі: «...нічого не треба заздалегідь викидати, давайте все візьмемо, все будемо тримати. ...методолог ...найтолерантніший з людей. Я кажу: все добре, що вигадали люди, бо люди не помиляються. ...А далі я обираю те, що мені подобається. Те, з

⁵⁷ Кассирер Э. Опыт о человеке. Введение в философию человеческой культуры. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке. Москва: Гардарика, 1998. С. 653.

⁵⁸ Рорти Р. Философия и зеркало природы. Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1997. С. 197.

⁵⁹ Див.: *Jacques Lacan parle, un film de Françoise Wollf*. RTBF, 1982. 53 min. 50 sec. – 54 min. 20 sec. URL: https://www.youtube.com/watch?v=wnt2qOEtmls&ab_channel=ДерпундаВКФМ.

⁶⁰ Dissanayake E. What is Art For? Seattle and London: University of Washington Press, 2002. P. 185.

чим я можу працювати. ...Нічого не викидаю, усім можу користуватися, про все знаю... Я примножую цим своє багатство – можливих різних точок зору і способів мислення»⁶¹.

І, нарешті, актуалізація концепту Платона в характеристиці ситуації в гуманітарній науці доби Постмодерну та у світосприйнятті постмодерністів: «Гуманітарні концепції взагалі не можуть бути „правильними“ чи „неправильними“, ми просто визнаємо чи не визнаємо їхню відносну корисність». «У сучасній науці, як і в сучасному мистецтві, кожен чесний учений по-своєму правий, що і виправдовує множинність дослідницьких настанов і підходів. Інакше кажучи, спонтанність науки означає не так хаос, як визнання необмеженої кількості індивідуальних порядків», адже «універсальних рішень насправді не існує»⁶².

«Визнання того, що у цьому світі кожен по-своєму правий, стало в постмодернізмі головною прагматичною тезою, майже символом віри»⁶³;

– у сфері питання про «авторитетність написаного» і проблеми «індивідуального передсуду»:

«...Письмова фіксація саме завдяки тому, що вона цілком відокремлює смисл вислову від того, хто цей вислів робить, перетворює читача, який розуміє, на адвоката своєї претензії на істину», і саме в такий спосіб читач пізнає «у всій значущості те, що до нього звертається, й те, що він розуміє», яке знову ж таки завдяки відокремленню сказаного від мовця у писемній фіксації постає «завжди чимось більшим за просту чужу думку». Смысловий горизонт розуміння не обмежений (навіть щодо внутрішніх вимог самого тексту) «ні тим, що мав на увазі автор, ні об'єктом того адресата, кому первісно був призначений текст», чому його смисл не визначається з точки зору подібної суб'єктивності. Зафіксоване письмово «є незалежним від випадковостей свого походження й відкритим назустріч новим позитивним стосункам». У такій ситуації нормативні поняття «на кшталт точок зору автора чи розуміння первісного читача, являють собою

⁶¹ Щедровицкий Г.П. Философия, методология, наука. *Щедровицкий Г.П. Философия. Наука. Методология*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1997. С. 518.

⁶² Речицкий В. Символическая реальность и право. С. 390, 406.

⁶³ Там само. С. 475.

насправді порожнє місце, але його щоразу наповнюють знову»⁶⁴. При цьому носієм передання «є не ось цей, скажімо, рукописний текст, уламок минулого, а неперервність пам'яті <+ ідеальність слова>». Саме завдяки пам'яті «передання стає часткою власного світу, й те, що воно нам каже, само вже безпосередньо здобувається на мову». Принципова важливість пов'язаності культури з письмовим переданням пояснюється тим, що «тексти завжди надають вираження певному цілому». Література – це вільна форма передання, яка здобула собі «певну сучасність стосовно всякої сучасності», розуміти яку означає не робити «висновки про зникле життя, а самим по собі бути причетним до сказаного». У розумінні цей смисл «завжди присутній цілковито незалежно від того, чи можемо ми з цього тексту скласти собі уявлення про його автора, чи ні, й незалежно від того, чи прагнемо ми взагалі використати цей текст як джерело інформації про минуле»⁶⁵;

– у сфері проблеми істинності досвіду, який не може бути наукою:

«Діалектика досвіду набуває свого справжнього вивершення не в якомусь підсумковому знанні, а в тій відкритості досвіду, що виникає завдяки самому досвіді». Поняття досвіду означає дещо таке, що саме «належить до історичної сутності людини» і тому постійно «має перебувати в процесі набуття»⁶⁶;

– у сфері справжнього виміру герменевтичного досвіду, який надається тісним взаємозв'язком між запитуванням і розумінням:

«Той, хто хоче зрозуміти, може покинути невирішеним питання істинності того, про що йдеться в тексті» і «звернутися власне до смисло-розуміння (Sinnmeinung), розглядаючи його не як істинне, а тільки як осмислене. Отже, питання можливої істинності виявляється у стані непевності», доведення до якого «вже є запитуванням у його дійсний і первісний сутності»⁶⁷.

⁶⁴ Гадамер Г.-Г. Істина і метод. С. 365, 366.

⁶⁵ Там само. С. 361, 362, 363.

⁶⁶ Там само. С. 330.

⁶⁷ Там само. С. 348.

Висновок: те, що застосування наукових методів у гуманітарній гносеологічній діяльності зовсім не гарантує істини, означає не обмеження науковості гуманітарних наук, а «легітимізацію їхньої, висунутої з давніх-давен претензії на особливе значення для людини. Той факт, що у здійснюваному ними пізнанні бере участь ще й власне буття того, хто пізнає, дійсно кладе межу „методові“, але не науці. Те, чого не спроможний досягти інструмент методу, має й може бути досягнутим через дисципліну запитування й дослідження, яка й забезпечує істину»⁶⁸.

6. Площина логіки гуманітарних наук. Згідно з міркуваннями Г.-Г. Гадамера, «логіка гуманітарних наук є логікою запитування»⁶⁹. Перетворення переданого нам тексту на предмет витлумачення «означає, що текст ставить запитання до інтерпретатора... Зрозуміти текст – означає зрозуміти задане запитання» шляхом знаходження «горизонту запитування, в рамках якого визначається смислова спрямованість тексту» і який «необхідним чином охоплює й інші можливі відповіді»⁷⁰. Твір мистецтва може бути зрозумілим лише за прийняття реципієнтом передумови щодо його адекватності, розуміння ж твору пов'язане із завданням виявити те запитання, відповіддю на яке він є. При цьому завдання розуміння спрямоване передовсім на сам твір («на смисл власне тексту»). Тому запитання до нього, яке потрібно реконструювати, «належить насамперед не до думок і переживань автора, а тільки до смислу самого тексту»⁷¹.

У сфері гуманітарних наук ідеал пізнання природи, «згідно з яким ми розуміємо певний процес лише тоді, коли ми спроможні його штучно відтворити», нелегітимний, не спрацьовує і не має чинності, як не спрацьовує і розуміння тексту як «реконструкції, що ніби відтворює виникнення тексту». Адже ко-

⁶⁸ Там само. С. 453.

⁶⁹ Там само. С. 343.

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Там само. С. 346.

жен гуманітарій (філолог чи історик) повинен зважувати на «принципову незавершеність того смислового горизонту, в якому він рухається, розуміючи що-небудь», бо «саме подальший розвиток історичного звершення відкриває у змісті передання нові аспекти значень. Завдяки новій актуальності тексти залучаються до дійсного звершення... <яке визначається як> дієво-історичний момент у рамках герменевтичного досвіду»⁷².

7. Площина питання «історії проблеми» та специфіки понять і категорій у гуманітарних дослідженнях. Постановки питання, як зазначає Г.-Г. Гадамер, змінюються з плином часу:

«Позаісторичної точки зору, що дозволила б мислити тотожність тієї чи іншої проблеми, ...насправді не існує. ...Проблема, яку ми ідентифікуємо, насправді вже не буде тією ж самою, коли ми розуміємо її в дійсному акті запитування. ...Критика поняття проблеми, здійснювана через логіку питання й відповіді, має зруйнувати ту ілюзію, нібито проблеми існують одвіку, неначе зірки на небі. Роздуми про герменевтичний досвід знову перетворюють проблеми на питання, які дійсно постають і зміст яких визначається їхньою мотивацією»⁷³.

Вказана мінливість неминуче породжує термінологічну динаміку, активне творення нових понять для забезпечення висловлення (формулювання) нового *поставання* нетотожних проблем у іншому питальному складі та змісті. Ось чому не можна вважати активне продукування в гуманітарних студіях нових термінів і понять однозначно у всіх випадках тільки негативним явищем, зводячи справу лише до славнозвісної у сфері гуманітарних наук термінологічної «недисциплінованості»⁷⁴, як, безперечно, не можна виправдовувати будь-яке продукування

⁷² Там само. С. 346, 347.

⁷³ Там само. С. 349, 350.

⁷⁴ Так, на одному з Інтернет-сайтів з цього приводу читаємо цілком симптоматичне твердження: «Те, що сучасна літературознавча термінологія у популярному виконанні є суцільна загадка й двозначність, – це вам будь-який першокурсник філфаку пояснить» (*Куталов-Пастолль К.* Приятные новости и одна странная. *Русский журнал*. URL: subscribe.ru/archive/russ_book/200011/20141055.html).

понять виправданим і необхідним: усе залежить від конкретної ситуації.

З погляду Г.-Г. Гадамера, витлумачення у поняттях є способом здійснення самого герменевтичного досвіду. Проте проблема «метамови», з якою традиційно пов'язане питання розробки наукової термінології, «може виявитися й нерозв'язаною» через те, що містить у собі певний ітеративний (тобто повторюваний) процес, що водночас не виключає «принципового визнання того ідеалу, до якого він прагне». Водночас застосування термінології, попри всю «закам'янілість» терміна, все ж «переплітається з живою мовою», через що «й інтерпретатор наукових текстів мусить постійно рахуватися із взаємодією термінологічного й вільного використання слова»⁷⁵. При цьому варто пам'ятати, що зрозумілі для нас самі собою визначальні гуманітарні поняття й мовні звороти («мистецтво», «історія», «творчість», «світогляд», «переживання», «геній», «зонішний світ», «внутрішній світ», «внутрішня суть», «вираження», «стиль», «символ», «образ», «поезія» й ін.) набули свого нинішнього вигляду саме в процесі глибокої духовної еволюції і тому «ховають у собі безодні історичних конотацій»⁷⁶.

Здійснюючи герменевтичний досвід у поняттях, тлумач «навіть гадки не має про те, що він вносить до витлумачення себе самого й свої власні поняття. Мовна формула до того тісно переплетена з самою думкою інтерпретатора, що вона ніколи не перетворюється для нього на окремий предмет розгляду». У процесі мовлення і діалогу між переданням та гуманітарними науками «весь час іде утворення понять», але не в сенсі уживання інтерпретатором нових або незвичних слів, а в тому сенсі, що «розуміння завжди містить у собі момент аплікації»⁷⁷ й остільки весь час здійснює подальший розвиток поня тійності»,

⁷⁵ Гадамер Г.-Г. Істина і метод. С. 384.

⁷⁶ Там само. С. 18, 19.

⁷⁷ Див. про це: там само. С. 309–316, 355. **Аплікація** (від *лат.* applicatio) – накладання, пристосовування, приєднання чогось на основний фон.

яка наскрізь пронизує базоване на єдності слова й справи саме розуміння⁷⁸.

Але, будучи завдяки такому пронизуванню вживаними тлумачем не зовсім так, як ремісник застосовує свій інструмент, задіяні при інтерпретації поняття виявляються такими, що «взагалі не тематизовані у розумінні. Їх призначення – щезнути, розчинитися в тому, чому вони, витлумачуючи, дозволили заговорити. Парадоксальним чином витлумачення правильне тоді, коли воно спроможне до подібного зникнення»⁷⁹. Таке зникнення означає, що поняття, які здійснюють витлумачення, «не є довільним допоміжним засобом, який ми залучаємо до справи і після використання відкидаємо набік». Навпаки, ці поняття

«входять до внутрішнього членування самої справи (яка є смыслом). Слова, що витлумачує, стосується те ж саме, що й до всякого слова, коли у ньому завершується мислення: воно позбавлене самого характеру предметності. Як виконання розуміння воно є актуальністю дієво-історичної свідомості, а відтак – дійсно спекулятивним: воно невловне у своєму власному бутті, і все ж воно відкидає той образ, що постає перед ним»⁸⁰. Щоправда, призначене для зникнення поняття «має бути все ж таки представленим. Можливість розуміння залежить від можливості подібного наступного тлумачення»⁸¹.

8. Площина специфіки гносеологічного процесу в гуманітарних науках, ролі традиції та розуміння прогресу в них. На відміну від притаманного природничим наукам цілковитого заснування самоусвідомлюваних висновків дослідника на користуванні його власною свідомістю, «процес, що передує висновкові в гуманітарних науках, – це неусвідомлюваний умовисновок», що пов'язує практику гуманітарної індукції «з особливими психологічними умовами. Вона <ця практика> вимагає своєрідного чуття такту, й для неї необхідні різноманітні

⁷⁸ Див.: там само. С. 373, 374.

⁷⁹ Там само. С. 368.

⁸⁰ Там само. С. 437.

⁸¹ Там само. С. 368.

духовні якості, наприклад, багата пам'ять і визнання авторитетів»⁸².

Відповідно цілком органічною природі гуманітарних наук виступає присутність у них *дієвого моменту традиції*, який, за словами Г.-Г. Гадамера, «становить їх істинне єство й характерну особливість...»⁸³. Цінність і значення гуманітарного дослідження, з урахуванням того, що великі досягнення гуманітарних наукових практик практично не старіють, вимірюються

«не просто масштабом самих фактів. Навпаки, факти видаються нам по-справжньому значущими лише завдяки тому, хто спромігся їх зобразити..., тій точці зору, з якої нам їх показують. Ми приймаємо те, що існують різні аспекти, що одні й ті самі історичні факти по-різному зображуються за різних часів або з різних позицій. Ми знаємо, що такі точки зору... є неначе взаємовиключними умовами, що існують кожна сама по собі, а об'єднуються лише в нас самих. ...Минуле існує лише в різноманітності таких голосів, що й утворює єство історичної оповіді, і ми причетні до нього й прагнемо брати в ньому участь. Власне сучасне історичне <і загалом гуманітарне> дослідження – це не тільки дослідження, воно ще й опосередкування передання».

Гуманітарне дослідження «саме робиться немов предметом нашого історичного досвіду, оскільки в ньому лунають щоразу все нові голоси, відлуння минулого». Ось чому гуманітарне дослідження не може розглядатися виключно тільки «з точки зору прогресу та надійності здобутих результатів»⁸⁴.

«Прогрес дослідження, – читаємо у Г.-Г. Гадамера, – не всюди розуміється як його розширення, як проникнення до нових галузей чи відкриття нових матеріалів, навпаки, він розуміється як досягнення вищого ступеня рефлексії при постановці питання». А це дозво-

⁸² Там само. С. 15.

⁸³ Там само. С. 263.

⁸⁴ Там само. С. 264.

ляє прокласти собі шлях герменевтичній свідомості, що «примушує дослідника замислитися щодо самого себе»⁸⁵.

У галузі гуманітарних наук, які вже мають найдавніші традиції, це призводить до реабілітації значущості поняття *класичного*, а вивчення власної класичної давнини повертає собі належну об'єктну перевагу. При цьому поняття класичного, зберігаючи в собі попри все певну присутність елементу нормативності, вже не сприймається як надісторична цінність, а «означає тепер певний часовий відтінок, фазу історичного розвитку». Як і історична свідомість, яка «завжди містить у собі ще й дешицію понад те, що вона сама схильна визнати», класичне теж

«є чимось більшим за поняття визначеної епохи чи стилю, і водночас не претендує на надісторичну цінність. Воно означає... винятковий спосіб самого історичного буття, ствердження історичної цілісності, яке... утворює множинність буття для чогось істинного».

Класичне є те, що «здатне устояти перед історичною критикою, оскільки його історична перевага, сила та обов'язковість його значущості, котра стверджує сама себе, йдуть попереду будь-якої історичної рефлексії та зберігаються в ній»⁸⁶. Будучи історичною реальністю, до якої належить і якій підпорядкована історична свідомість, класичне «вихоплюється із безперервної зміни часів, у всій мінливості їхніх смаків, – воно досягне безпосередньо», володіє тривалістю і надійністю, невідчужуваним і незалежним від часових обставин значенням, сучасністю будь-якій добі, хоча і втілює у собі норму, ретроспективно співвідносну «певній одномоментно-неповторній величині у минулому»⁸⁷.

Таким чином, специфіка літературознавства як наукової діяльності обумовлена його належністю до гуманітарних наук. Якісна (принципова) відмінність гуманітарних наук від наук природничих має автентичну легітимність та верифікаційність

⁸⁵ Там само. С. 265.

⁸⁶ Там само. С. 267.

⁸⁷ Там само. С. 268.

лише в тому разі, якщо під гуманітарними науками розуміти такі науки, де

«Йдеться про цілісне ставлення людини до світу, яке міститься у мові⁸⁸. Світ з його мовною природою й мовним явленням не є в собі⁸⁹ й не відносний у тому ж розумінні, у якому є в собі й відносним предмет науки. <...> У кожній мові присутній ...безпосередній зв'язок із нескінченністю сущого. <...> Той, хто має мову, „має“ світ. З'ясувавши це, ми не станемо більше плутати фактичність мови з об'єктивністю науки. Дистанціювання від фактів, закладене у мовному ставленні до світу, саме собою не утворює такої об'єктивності, якої природознавчі науки досягають шляхом елімінування суб'єктивних моментів пізнання». При цьому «говорити про щось аж ніяк не означатиме: робити що-небудь обчислюваним, таким, що є в розпорядженні». У мовному оформленні людського досвіду світу «відбувається не вимірювання чи облік наявного, а здобувається на голос сама суть у тому вигляді, в якому вона як суще і значуще являє себе людині. Саме в цьому <...> впізнає себе розуміння, здійснюване в гуманітарних науках»⁹⁰.

⁸⁸ Мова «не є продуктом рефлектуючого мислення, а бере участь у реалізації того ставлення до світу, в рамках якого ми живемо. <... В ній> виявляє себе (*sich dargestellt*) сам світ. Мовний досвід світу „абсолютний“. Він здійснюється над усіма відносностями буттєустановлення (*Relativitäten von Seinssetzung*), оскільки охоплює собою кожне у-собі-буття, хоч би в яких зв'язках (відносностях) воно поставало перед нами. Мовний характер нашого досвіду світу передує всьому, що ми спроможні пізнати й висловити як суще. Тому основоположний зв'язок між мовою й світом» означає лише наступне: «...те, що становить предмет пізнання й висловлювання, завжди уже оточено світовим горизонтом мови». (Там само. С. 415–416).

⁸⁹ «Він не є в собі, – пояснює Г.-Г. Гадамер, – оскільки він узагалі не має характеру предметності і як охоплюючого цілого, чим він є, ніколи не може бути даний у досвіді». (Там само. С. 418].

⁹⁰ Там само. С. 418, 419, 421. Більш розгорнуте висвітлення питання про методологічні характеристики літературознавства як гуманітарної науки див.: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 113–151.

ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНА СКЛАДОВА У СТРУКТУРІ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах фактичної, хоча і часто приховуваної, недовіри до теорії літератури, взятої, так би мовити, у її са́мості¹, стало вже загальним місцем, навіть штампом, твердження про роз'єднаність у ній теоретичного й історичного начал і про те, що подолання цієї роз'єднаності можливе шляхом створення історичної теорії літератури (при цьому, що правда, виникає небезпека перетворення її в історію літератури). Проте, з огляду на існуючі сьогодні загальні наукознавчі уявлення, варто переоцінити вказану роз'єднаність і не вбачати в ній тільки ознаку недосконалості.

Як відомо, ще на початку ХХ ст. Володимир Перетц досить скептично ставився до тодішніх власне теоретичних підходів до розгляду літератури, які він ототожнював з відомими йому досвідами естетичної і філософської критики словесного мистецтва. Будучи насамперед представником практичного літературознавства – істориком літератури, В. Перетц цілком зрозуміло розглядав роль теорії літератури передовсім крізь призму завдань, які стояли тоді перед історико-літературною галуззю літературознавства. Водночас учений чітко зазначав: «Головним ворогом наукової історії є теоретичні засновки, навіяні ззовні, а не такі, що витікають із сутності літературного матеріалу»². Тому цілком закономірно, що в описі диференціації сфер історико-літературних досліджень В. Перетц відніс

¹ «Заняття теорією (чи методологією), – стверджує Олександр Дмитрієв, – загалом дуже специфічна сфера філологічної дослідницької практики, від надмірного захоплення якою майже завжди прийнято застерігати талановитих студентів і аспірантів, котрим пропонується насамперед випробувати будь-які схеми в (історичному!) матеріалі, щоб уникнути спокуси схоластичних вправ у галузі „чистої теорії“» (Дмитрієв А., Устинов Д. «Академизм» как проблема отечественного литературоведения XX века (историко-филологические беседы). С. 235).

² Перетц В.Н. Из лекций по методологии истории русской литературы. История изучения. Методы. С. 103.

«історичну теорію літературної творчості», разом з історичною поетикою (у розумінні Олександра Веселовського), до літературознавчих студій вищого ґатунку³. З огляду на це твердження про те, що «теорія літератури не може не бути історичною»⁴, повністю перебуває у векторі мислення В. Перетца.

Та все ж не можна не враховувати одну важливу обставину: для того, щоб теорія літератури була справді науковою, їй повинні бути притаманні основні риси наукової теорії як такої. Спрямованість на пізнання саме *сутності* художніх явищ і мистецтва слова загалом зумовлює домінуючу роль у сфері теорії літератури орієнтації на оперування максимально абстрактними категоріями, «які значно віддалені від предметів чуттєвого пізнання, від понять, які стали звичними»⁵. Згадаймо, що серед оточуючих нас предметів (речей) немає ні «літератури» взагалі, ні «художніх творів» взагалі⁶, а є тільки численні та різноманітні конкретні художні тексти як естетично і художньо-семіотично упорядковані системи. Оскільки сутність будь-яких, в тому числі й художніх, явищ дійсності «не задана людині безпосередньо і не може бути відображеною у чуттєво-наочній формі», то вона може відображатися тільки у логічній формі пізнання, в конструктивній діяльності мислення зі створення «системи теоретичних об'єктів і схем»⁷.

Звідси можна стверджувати, що теорія літератури, як і будь-яка наукова теорія, займається (чи принаймні повинна

³ Див.: там само. С. 91.

⁴ Гинзбург Л.Я. Тынянов-литературовед. *Гинзбург Л.Я. О старом и новом: Статьи и очерки*. Ленинград: Сов. писатель, 1982. С. 312–313. Див. також: Историческая поэтика: Итоги и перспективы изучения. Москва: Наука, 1986. С. 3.

⁵ Сохор А.М. Объяснение в процессе обучения: элементы дидактической концепции. Москва: Педагогика, 1988. С. 62.

⁶ Так само не існує і такої речі, як культура, а є лише слово / поняття «культура», навколо якого і точаться суперечки. (Див.: Гирц К. Путь и случай: Жизнь в науке: пер. с англ. *Новое лит. обозрение*. Москва, 2004. № 70. С. 17).

⁷ Чудинов Э. М. Природа научной истины. Москва: Политиздат, 1977. С. 222, 223.

займатися) конструюванням ідеальних та ідеалізованих моделей літературно-художніх явищ (їх можна назвати теоретичними об'єктами). При такому конструюванні створюється особливий, штучний світ, в якому теоретичні категорії включаються у структуру законів теорії⁸.

Проте все це не применшує значення літературної (як і будь-якої іншої) теорії, бо, аналізуючи конкретний твір, дослідник як специфічний реципієнт (метачитач⁹) так чи інакше зіставляє втілену у ньому художню систему з певним ідеальним уявленням про належне, бажане, принаймні, можливе чи припустиме для такого різновиду явищ. У такий спосіб створюється теоретична картина мистецтва як такого, потреба у якій зумовлена необхідністю пізнання його реального референта – конкретних художніх творів¹⁰. Така природа теоретичного знання, зокрема включеність теоретичних понять у структуру законів теорії, «дозволяє отримати певні знання на основі формальних перетворень, передбачених у його <закону> формулюванні, тобто без звернення до спостережень або експериментів»¹¹.

Хоча абстрактність теорії зумовила те, що «більшість наукових понять, всупереч „здоровому глузду“, не можна безпосередньо

⁸ Див.: Перминов В.Я. Развитие представлений о надёжности математического доказательства. Москва: Изд-во Московского ун-та, 1986. С. 52; Венцовский Л. Э. Философские проблемы развития науки. Современные исследования. 70-е годы. Москва: Наука, 1982. С. 116.

⁹ Див. про це: Гольберг М. Я. Заглавие произведения и пространство культуры. *Література. Літературознавство. Життя*. зб. праць й матеріалів на пошану доктора філологічних наук, професора М.В. Теплінського / відпов. ред. І.В. Козлик. Івано-Франківськ: Плай; Поліскан, 1999. С. 297. (Тут з недогляду редколегії замість слова «метачитатель» (укр. метачитач) помилково надруковано слово «мечтатель»). Втім, контекст висловлювання М. Гольберга чітко вказує, що в ньому йдеться саме про метачитача).

¹⁰ Див.: Чудинов Э. М. Природа научной истины. С. 222, 219.

¹¹ Венцовский Л.Э. Философские проблемы развития науки. Современные исследования. 70-е годы. С. 116. Див. також: Горский И.К. Историческая поэтика в её соотношении с другими литературоведческими дисциплинами. Историческая поэтика: Итоги и перспективы изучения. Москва: Наука, 1986. С. 143–146.

і прямо зіставити зі звичними об'єктами оточуючого нас світу» і, навіть більше, «істини науки... не можна безпосередньо практично перевірити»¹², все ж варто додати, що ця неможливість безпосередньої практичної перевірки – не абсолютна, як не абсолютний антагонізм між донауковим («здоровий глузд»), науковим (проблемним) та постнауковим (підсумково-результативним) знаннями¹³.

При цьому діяльнісний (системомиследіяльнісний) підхід акцентує на тому, що теоретичні знання отримують на основі структурної моделі об'єкта, і вони синтезують у собі набір початкових розрізнених знань про об'єкт. Звідси теоретичні знання є істинними знаннями лише стосовно до репрезентованого у структурній моделі ідеального об'єкта¹⁴. Процедура виведення теоретичних знань з моделі вважається здійсненою правильно, якщо вона проводиться відповідно до існуючих мисленнєвих

¹² Сохор А.М. Объяснение в процессе обучения: элементы дидактической концепции. С. 62, 63.

¹³ Див. про це на с. 68–70 даного видання.

¹⁴ **Ідеальний об'єкт** виникає після того, коли схемі сенсу миследіяльної ситуації та ідеалізації її змісту приписується статус самостійного існування. Саме такий ідеальний об'єкт є ядром і фокусом наукового предмета і предметом власне наукових досліджень, і їх обох стосується методологічна проблема визначення їхніх кордонів. (Див. про це: Щедровицкий Г. П. Схема мыследеятельности – системно-структурное строение, смысл и содержание. *Щедровицкий Г.П. Избр. труды*. Москва: Шк. Культ. Полит., 1995. С. 286; його ж. «Человек» как предмет исследований. *Там само*. С. 376).

Реальний об'єкт – це те, що припускається за ідеальним об'єктом і розглядається як те, що існує саме по собі і до чого ідеальні об'єкти відносяться у процесах практичного застосування і використання знань. Реальний об'єкт завжди залишається більш багатим, ніж будь-яка сума отриманих на даний історичний момент знань про нього. (Див. про це: Щедровицкий Г.П. Синтез знаний: проблемы и методы. *Там само*. С. 640, 641).

Світ ідеальних предметів не може фактично заперечувати реальний спостережуваний світ, «тому що останній, врешті-решт, на другому плані, виступає герменевтичним гарантом світу ідеального. Ця парадоксальна роздвоєність переходу між світами є руйнацією античної герменевтики (розуміння „по природі“) і початком розвитку герменевтики сучасної науки» (Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Сучасний науковий дискурс. Оновлення методологічної культури. Київ, 2000. С. 183).

норм. Саме правильність процедури забезпечує теоретичним знанням істинність та необхідність. У такому випадку, пояснює Г. Щедровицький, «структура, утворена зі знакової форми теоретичного знання та ідеального об'єкта, ...буде замкнутою й не матиме у собі неузгодженостей змісту»¹⁵.

Водночас варто зважити і на те, що знакова форма знання живе і функціонує як стосовно ідеального об'єкта, так і у відношенні до багатьох відмінних між собою об'єктів практики, завдяки чому теоретичне знання зазнає дуже своєрідного перетворення:

«Його знакова форма спочатку ніби виринається зі смислового зв'язку з ідеальним об'єктом, а потім <перекидається> на об'єкти практичного оперування, утворюючи у зв'язку з ними нові структури знань. Таким чином, одна і та ж знакова форма виявляється елементом відразу багатьох структур знань і відповідно до цього вона несе у собі різні смисли»¹⁶.

Але якщо теоретичні знання за такого підходу виявляються «необхідно істинними», то знання про одиничні об'єкти практики, одержані шляхом трансформації теоретичних знань, «завжди є лише гіпотетичними та ймовірно істинними»¹⁷.

Вказане вище перетворення теоретичних знань у практичні (= перенесенню знакової форми з ідеального об'єкта теорії на реальні об'єкти практики) і є, власне кажучи, «основним процесом життя знань», є тим, «у чому вони існують як знання», і тим, «заради чого ми їх... створюємо». Здійснювати це перетворення дозволяє така побудова знакової форми теоретичних знань, за якої забезпечується її відносна самостійність і зберігається її власний сенс і зміст «незалежно від того, чи береться вона в системі теоретичного знання чи поза цією системою»¹⁸.

¹⁵ Щедровицкий Г.П. Синтез знаний: проблемы и методы. С. 657, 656.

¹⁶ Там само. С. 657.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само. С. 658.

Крім цього, не зайвим є більш послідовне врахування структури теоретичного знання (наприклад, загальна теорія і прикладна теорія), складові рівні якої мають різний ступінь наближеності до практики та різний ступінь застосовності в аналізі останньої.

Усе це безпосередньо стосується і теорії літератури як різновиду теоретичного знання загалом, тому що дає чітко зрозуміти, що характеризувати конкретні теоретичні літературознавчі концепції і визначати ступінь їхньої істинності неможливо без реконструкції тієї ідеальної структурної моделі відповідного художнього явища, в межах якої ці теоретико-літературні концепції зберігають свою чинність, бо зміна структурних моделей (як і певних онтологічних картин) неминуче вноситиме принципові зміни у зміст і вектори розгортання теоретико-літературної думки. А це, в свою чергу, свідчить про непрямолинійність і небезпосередність кореляції між теорією та практикою і в сфері науки про літературу, де ці діяльності репрезентовані загальною (традиційною) теорією літератури як провідним представником теоретичних літературознавчих дисциплін та історією літератури як чільним представником практичних літературознавчих дисциплін.

Загальна теорія літератури прагне у своїх категоріях узагальнювати насамперед стійкі, константні, інваріантні і тому статичні (= функціонально наскрізні у своїй ймовірності й варіативній динаміці) стосовно природи самого об'єкта пізнання характеристики. У такому випадку, як писав Іван Горський, вона постає «абстрактним вченням про словесне мистецтво», яке не застосовується на практиці, не знаходить свого втілення в художніх творах і не стає критерієм досконалості¹⁹. Звідси

¹⁹ Горский И.К. Историческая поэтика в её соотношении с другими литературоведческими дисциплинами. С. 148. Навіть більше, не те що теорія, а загалом наукові знання «принципово не можуть бути використані у практиці – їх потрібно переробляти в інші види і типи знань» (Щедровицкий Г.П. Проблемы и проблематизация в контексте программирования процессов решения задач. *Щедровицкий Г.П. Философия. Наука. Методология*. Москва: Шк.

можна припустити, що властива загальній теорії літератури роз'єднаність теоретичного й історичного начал має своїм ви-током саму природу цього виду наукової діяльності. А якщо це так, то зберігається потреба в існуванні в структурі сучасного літературознавства певної перехідної ланки (компромісної зони) між загальною теорією літератури й історією літератури, між суто теоретичними та практичними дисциплінами²⁰. Цю ланку можна назвати прикладною (= спеціальною) теорією літератури, яка дозволяє реалізувати чинну ви-могу, згідно з якою «єдино допустимою концепцією літератури буде та, що створюється не заради краси понять, а заради зрозумілості текстів, у розрахунку на їхнє прочитання. Концептуальність, яка не виростає в поетику, стає ще одною перешкодою на шляху до тексту»²¹.

Така прикладна літературознавча теорія, функцію якої до моменту виникнення самостійної науки про літературу активно виконували різноманітні «поетики»²², на її сучасному етапі неминуче повинна розробити свій категоріальний апарат, який складався би з категорій, що були б максимально (наскільки це можливо для теоретичного знання) наближеними до художньої практики, а тому були б здатні якнайкраще враховувати динамічне поєднання у структурі художніх явищ стійкого і мінливого²³.

Культ. Полит., 1997. С. 445, 444; Щедровицкий Г.П. Синтез знаний: проблемы и методы. С. 662).

²⁰ Див. про це: Козлик І. Теоретичні аспекти структури сучасного літературознавства. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Івано-Франківськ: Плай, 1997. Вип. 2. С. 18–25.

²¹ Шайтанов И. Жанровая поэтика. С. 21.

²² Див.: Горский И.К. Историческая поэтика в её соотношении с другими литературоведческими дисциплинами. С. 145–147; Сивокінь Г.М. Давні українські поетики. Харків: Вид. Харківського держун-ту, 1960. (2-е вид. з додатками. Харків: Акта, 2001. 166 с.); Маслюк В.П. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII століття та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. Київ: Наук. думка, 1983.

²³ Див.: Гей Н.К. Историческая поэтика и история литературы. *Историческая поэтика: Итоги и перспективы изучения*. Москва: Наука, 1986. С. 117–127;

Варіантом такої прикладної теорії літератури можна вважати ту літературознавчу дисципліну, тенденції до формування якої оприявнилися в європейській науці десь починаючи з 1940-х рр.²⁴ і яка спробувала себе теоретично осмислити десь у середині 1980-х рр. під загальною назвою «історична поетика»²⁵. Прикладною такою теоретичною дисципліною справедливо назвати тому, що вона придатна до безпосереднього застосування як у сфері історії літератури, так і у сфері літературної критики. Зокрема, спираючись на художню концептуальність стійкого і мінливого в структурі літературних явищ²⁶, така історична поетика постає «як своєрідне схрещення синхронної і діахронної площин осмислення літератури»²⁷ і в практичному плані може служити регулятивним фактором у сфері поточної творчої діяльності. Таке розуміння історичної поетики не суперечить реальним тенденціям історії розвитку літературознавчої думки з часів Античності і до кінця ХХ ст. і відповідає первісному основному призначенню поетики як такої у всі часи²⁸. Нарешті, саме у площині такої історичної поетики можливо, на

Михайлов Ал.В. Проблемы анализа перехода к реализму в литературе XIX века. *Методология анализа литературного процесса*. Москва: Наука, 1989. С. 31–94.

²⁴ Див.: Историческая поэтика: Итоги и перспективы изучения. Москва: Наука, 1986. С. 3–9; Михайлов А. В. Историческая поэтика в контексте западного литературоведения. *Там само*. С. 66.

²⁵ Див.: Историческая поэтика: Итоги и перспективы изучения. Москва: Наука, 1986; Целостность литературного произведения как проблема исторической поэтики: сб. науч. тр. Кемерово, 1986; Литературное произведение и литературный процесс в аспекте исторической поэтики: межвуз. сб. науч. тр. Кемерово, 1988; Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания / отв. ред. П.А. Гринцер. Москва: Наследие, 1994; Бройтман С.Н. Историческая поэтика: учеб. пос. для студ. Москва: РГГУ, 2001.

²⁶ Див.: Якобсон Р. Лінгвістика і поетика (Фрагменти). *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / за ред. М. Зубрицької. 2-е вид, доп. Львів: Літопис, 2002. С. 467.

²⁷ Гей Н.К. Историческая поэтика и история литературы. С. 127.

²⁸ Горский И.К. Историческая поэтика в её соотношении с другими литературоведческими дисциплинами. С. 145–149, 142–143.

мій погляд, створити сучасну наукову методику історико-літературного аналізу, базовану на «фіксованих методах аналізу, дослідницьких алгоритмах» (у межах можливостей алгоритмізації у сфері гуманітарної науки), які акумулюють у собі повторюваний у широкому спектрі літературознавчих робіт дослідницький досвід²⁹.

Включеність літературознавчого дослідження в сферу науково-гуманітарної діяльності зумовлює не тільки певну його регламентованість і підпорядкованість загальним правилам останньої, а й підлеглість певному розподілу праці всередині самої галузі літературознавства відповідно до структури науки про літературу і специфіки спрямувань її конкретних дисциплін. Так, якщо в теоретичному плані у центрі уваги опиняється питання про те, як взагалі можна розуміти художній твір у його самобутній буттєвості (в його іманентності, екзистенційності, чи, кажучи по-арістотелівськи, субстанціональності), то історія літератури як дисципліна практичного літературознавства, у віданні якої знаходиться увесь доступний на цей час емпіричний літературознавчий матеріал, аналізує, що необхідно для розуміння-контакту з твором саме зараз, тобто в цей історичний момент. Метою історії літератури постає створення (засобом реконструкції) зони актуальної діалогічності як шляху входження в буттєву сферу історико-літературних явищ³⁰.

²⁹ Див.: Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Структура стиха. С. 21. Про розрізнення теоретичної та історичної поетик див. також: Поляков М.Я. В мире идей и образов. Историческая поэтика и теория жанров. Москва: Сов. писатель, 1983. С. 10, 11, 14–15.

³⁰ Див. про це: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 160–162.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ
ДО ОСНОВНИХ ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНИХ РІВНІВ
ТЕОРЕТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Якщо зібрати й систематизувати розкидані по різних роботах різноманітного тематичного спрямування міркування на провідні теоретико-методологічні теми, то методологія концепції теорії літератури виявиться зорієнтованою щонайменше на такі принципи:

1) принцип циклічності руху мистецтва в історичному просторі та часі та нелінійності відношень між різними історико-літературними епохами¹;

2) принцип літературної спадкоємності, що традиційно формулюється через проблему традиції і новаторства, як фундаментальний закон історичного розгортання світового літературного процесу²;

3) базовий, вихідний принцип сучасної історичної поетики студіювання літературних явищ із урахуванням складної єдності та діалектичного співвідношення в їхній цілісності константного та динамічного, незмінного та мінливого, структурного й історичного, автоматизуючого та деавтоматизуючого, загального й індивідуального, текстового та позатекстового, інтегрального й диференціального³;

4) принцип єдності вихідного теоретичного постулату літературознавчого дослідження мистецтва слова.

Домінантне місце і провідна роль у цьому переліку належить четвертому принципу – *єдності вихідного теоретичного постулату літературознавчого дослідження мистецтва слова*, – бо саме він знаходиться у підвалинах «онтологічної картини» наукового предмета науки про літературу, який називається «красне письменство». Саме з рівнем вихідного постулату як

¹ Див. про це: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 162–164.

² Див. про це: там само. С. 164–167.

³ Див. про це: там само. С. 167–172.

загальної світоглядно-методологічної засади гносеологічно й евристично компетентного розгляду мистецтва слова пов'язана і *методологічна роль теорії літератури*, на якій свого часу активно наполягав Павло Медведєв.

«Розробку теорії художньої творчості, – читаємо у цього чільного представника „кола Бахтіна“, – потрібно починати з початку і по-новому. Розробка ж будь-якої сфери знання неможлива без попереднього з'ясування її (цієї сфери знання) методологічних передумов. Таким чином, методологія теорії художньої творчості – ось те, з чого повинне починатися будь-яке будівництво...»⁴.

Питання про вихідний постулат не належить до сфери істинності, а є суто справою *вибору*. Критерієм цього вибору є відкриття необхідного для вирішення поставлених гносеологічних цілей горизонту (простору), на якому здатен зреалізуватися необхідний і неминучий при формуванні нового знання методологічний і теоретичний синтез. Зміна вихідного постулату не передбачає при цьому простого (механічного) нехтування попередніми засадничими позиціями, а мусить відбуватися у безпосередньому критичному переосмисленні останніх, що надасть змогу не втратити властивий їм позитив і водночас актуалізувати його в іншому, більш широкому просторовому мисленнєво-концептуальному реєстрі. Наявність єдиного вихідного категоріально позначеного постулату надає дослідницькій діяльності й отриманому в її результаті знанню той внутрішній стрижень, завдяки якому вони стають зрозумілими, доступними осягненню і трансляції.

**Категорія «відображення»
в аналізі літератури**

Упродовж великого історичного часу функцію такого вихідного постулату виконувала теза про міметичну природу мистецтва слова, переводячи проблему визначення специфіки мистецтва у площину стосунків останнього з нехудожньою (позамистецькою) дійсністю.

⁴ Медведєв П.Н. В лаборатории писателя. Изд-во писателей в Ленинграде, 1933. С. 11.

Саме в утвореному таким шляхом горизонті активне використання отримала категорія «відображення», яка попри всі зміни в соціокультурній ситуації, в історичному русі філософсько-естетичної думки продовжує свою активну присутність в сьогоднішній теоретико-літературній думці та практичному літературознавчому вжитку⁵, не кажучи вже про стереотипи масової літературно-естетичної свідомості.

Таке інерційне використання категорії відображення як вихідної у визначенні понять «художня література» і «літературно-художній образ», базоване не стільки на ґносеологічно-евристичній доцільності, скільки на звичці, виявляє принципову конфліктність між відповідними теоретичними настановами та можливістю їхнього послідовного проведення у практичному аналізі художніх творів. Конкретно я маю на увазі таке:

Перше. Якими б уточненнями не супроводжувалося тлумачення категорії відображення (мімесису / наслідування / відтворення, творчого освоєння, моделювання тощо) стосовно визначення сутності мистецтва слова, методологічно незмінним практичним наслідком тут логічно залишається те, що, аналізуючи конкретний твір, в ідеалі мусимо шукати об'єкт відображення і послідовно зіставляти відображення з цим об'єктом, щоб оцінити твір з точки зору так званої «правдивості відтворення» у ньому дійсності. Причому позалітературна (позатекстова) дійсність-об'єкт у такій ситуації неминуче отримує первинне значення, а витвір мистецтва – вторинне, похідне, несамостійне. Інакше кажучи, такий підхід передбачає, що ще до аналізу твору і поза останнім має існувати якийсь точно визначений об'єкт-не-твір (а значить, і абсолютно адекватне знання про нього), тобто те, чого насправді нема і не може бути. При цьому аналіз будь-якого літературно-художнього твору неминуче зводиться до пошуків прототипів і так званих

⁵ Див., напр.: Літературознавчий словник-довідник. С. 416–417; Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. С. 330, 296, 509.

«реальних життєвих ситуацій», щоб у порівнянні з ними встановлювати міметичну вартість образів цього твору.

Проте такого не знайти навіть у найактивніших адептів «марксистсько-ленінського літературознавства», для яких настанова на відображення мистецтвом дійсності (наслідок концепції економічного базису / ідеологічної надбудови та підходу до мислення як до натурального об'єкта чи породження природи) була наріжною теоретико-методологічною засадою. А це свідчить про те, що теоретико-методологічна настанова про (умовно кажучи) міметичну природу мистецтва слова не може бути практично зреалізованою в повному обсязі, не кажучи вже про те, що вона не здатна охопити всі наявні на сьогодні різноманітні мистецькі практики.

Переконані адепти ідеї мистецтва як відображення дійсності (наприклад, прихильники гасла – мистецтво повинно давати факти) насправді були байдужі до мистецтва як такого і не цікавилися, зокрема, філософсько-естетичним питанням про відношення мистецтва до дійсності. Це помітив Іван Франко, аналізуючи основні засади російської «реальної критики». У своїй студії «Із секретів поетичної творчості» він писав:

«...хибним видається мені погляд т. зв. реальних критиків, сформульований Добролюбовим... Що особливо дивує нас..., так *се цілковите знехтування штуки „реальною” критикою*. Для неї твір штуки має таке саме значення, як явище дійсного життя, отже, артистичне оповідання буде так само цінне, як газетярська новинка. Розбираючи артистичний твір, реальний критик поперед усього буде докопуватися, чи виведена писателем у його творі людина правдива і можлива в дійсності? Значить, коли письменник змалює портрет дійсної людини або подасть її біографію, то для реального критика *се буде цінніше від повісті Гоголя або Гончарова*. І що цікавіше, Добролюбов *не подає нам ані натяку на те, яким способом критик буде справджувати вірність і дійсність осіб, описаних у артистичнім творі, або вірність і дійсність настроїв, зображених в ліриці*. Чи надається йому тут метод статистичний, чи описовий, чи який інший? І чи твір найвірніший пересічній дійсності буде найліпший? І чи вірно авторові малювати явища виїмкові, людей видуманих і серед більш або менш видуманих обставин? На *се все „реальна” критика не дає ніякої відповіді*.

На ділі ж, оскільки вона розвивалась була в Росії в 50-тих і 60-тих роках, се була переважно пропаганда певних суспільних та політичних ідей під маскою літературної критики. Як пропаганда вона мала своє велике значення; як літературна критика вона показала ся далеко не на висоті своєї задачі». Разом з тим літературний твір «поза обсягом втілених у ньому соціальних, політичних та релігійних ідей, т. є. поза обсягом тенденції авторової» висуває перед нами *«питання про відносини штуки до дійсності..., про те, чи і наскільки тенденції авторові зв'язані органічно з виведеними в його творі фактами і впливають з них?»* Буде се задача, може, й скромна, та проте важна, бо, тільки зробивши оту роботу, можна знати, чи можна на підставі якогось твору робити якісь дальші висновки про соціальні, політичні чи релігійні погляди автора, чи, може, сей твір як недоладний треба без дальшої дискусії кинути між макулатуру»⁶.

Друге. Міметичне визначення мистецтва за допомогою категорії відображення так чи інакше спирається на сцієнтично-лінійні стосунки мистецтва і дійсності (як би саме поняття дійсності не трактувати), які неминуче, попри суб'єктивну волю дослідника, зумовлюють відношення одновекторної підпорядкованості, втілене у розхожій формулі «мистецтво відображає життя».

Водночас очевидна фактична стійкість і живучість поняття *mimesis* (imitatio, наслідування), належного до царини великої традиції формування естетичних понять, не дозволяє просто вивести його з ужитку як таке, що втратило свою чинність. Навпаки, саме розглянувши цю категорію у найбільш органічній для неї сфері (тобто без будь-якого домішку нігілізму), її можна повноцінно відрефлектувати для того, щоб отримати актуальну на сьогодні методологічну інформацію. У цій справі, яка вже має свій досвід, зацентую лише на таких рівнях.

Передовсім це стосується *рівня походження й історії функціонування*. Як відомо, поняття наслідування є античним за своїм походженням, зокрема виступає основоположним по-

⁶ Франко І. Із секретів поетичної творчості (1898). *Франко І. Збір. творів*: у 50 т. Київ: Наук. думка, 1981. Т. 31: Літературно-критичні праці (1897–1899). С. 52, 53. (Курсив мій. – І. К.).

няттям у Арістотеля. Тому цілком закономірно, що традиційне обґрунтування погляду на мистецтво слова як на відображення дійсності відбувається саме засобом апеляції до авторитету Арістотеля, що чітко проартикульовано і в сучасному українському літературознавчому словнику, де читаємо:

«Міметичне розуміння категорії літературно-художній образ (коли уявний світ визнається за більш чи менш докладне відтворення дійсності у художній формі) розробив ще Арістотель: „Мистецтво є наслідуванням і художнім відтворенням не лише того, що є, і того, що було, але в однаковій мірі й того, що може бути з вірогідністю або ж з необхідністю”»⁷.

Щоправда, ужиткова стійкість поняття мімесису пов'язана не стільки з прагненням йти у його тлумаченні строго за Арістотелем, як з можливістю його найширшого тлумачення⁸. У самого ж Арістотеля, який, як відомо, не створив теорії мистецтва у широкому сенсі слова, поняття наслідування означало не просто «вільне ставлення до дійсності, яку митець може показувати по-своєму», на чому наголошує Владислав Татаркевич⁹ (і це зберігає можливість переходу до поняття відображення), а насамперед, як вважає Г.-Г. Гадамер, позначало спосіб репрезентації чогось оригінального у самому собі як наявного і тому справжнього, що не тільки суттєво обмежує перехід до категорії відображення / відтворництва, але й саму цю категорію переводить у стан факультативної¹⁰. У такому векторі розгляду явище наслідування розкривається не через відношення відповідності відтворюючого (імітації / мистецтва) до відтворюваного (оригіналу / дійсності), а через поняття гносеологічного упізнання – ладу – наближення до світу – порозуміння.

⁷ Літературознавчий словник-довідник. С. 416.

⁸ Див. про це: Гадамер Г.-Г. Мистецтво і наслідування (1967). *Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика: вибрані твори*. пер. з нім. Київ: Юніверс, 2001. С. 18.

⁹ Див.: Татаркевич В. Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естетичне переживання: пер. з пол. В. Корнієнка. Київ: Юніверс, 2001. С. 252.

¹⁰ Див.: Гадамер Г.-Г. Мистецтво і наслідування. С. 22.

«Сенс мімічної вистави, – пише з цього приводу Г.-Г. Гадамер, – зовсім не в тому, що у впізнаванні зображеного ми повинні зважати на ступінь ототожнення й уподібнення до оригіналу. ...суть наслідування саме в тому й полягає, що ми бачимо в зображеному зображене. ...Не відрізнєння від зображення, а нерозрізнєння, ідентифікація – той спосіб, у який відбувається впізнання, як і пізнання справжнього. ...Те, що відкривається в наслідуванні, саме і є суттю речі. Це дуже далеко від будь-якої натуралістичної теорії, але й від будь-якого класицизму»¹¹.

Згідно з ученням Арістотеля, мистецтво – це «спосіб упізнавання, коли разом з упізнаванням <передумовою якого є наявність об'єднувальної традиції, де всі знаходять спільну мову> поглиблюється самопізнання, а отже, і близькість зі світом». Звідси мімесисом, за Арістотелем, називається здійснене прагнення «до того, щоб сягнути своєї власної дійсності» і, як наслідок, пережити «диво того ладу, який ми називаємо „космосом“»¹².

Відволікаючись зараз від конкретних античних уявлень щодо проявів ладу, які охоплює найдавніше поняття наслідування¹³, можна стверджувати, що смисловий горизонт арістотелівського поняття мімесису включає в себе не тільки свій звужений історично-інтерпретаційний варіант, реалізований у категорії відображення / відтворництва, а й конкурентні поняття вираження і знаку, які теж виявилися більш локальними на тлі коректно витлумаченої традиційної арістотелівської категорії.

Другим рівнем є *рівень послідовного концептуального проведення*. Звернувшись до чинників, які у помірковано-матеріалістичній парадигмі мислення (на зразок, скажімо, Юрія Борева¹⁴) так чи інакше висувалися в ролі реальних факторів літературно-художньої діяльності, і зобразивши їхню дію у

¹¹ Там само. С. 22–23.

¹² Там само. С. 23, 25.

¹³ Див. про це: там само. С. 25.

¹⁴ Див.: Боров Ю. Эстетика. Изд. четвёртое, доп. Москва: Политиздат, 1988.

схематичному вигляді¹⁵, можемо сформулювати на підставі категорії відображення такі висновки:

– художній образ-твір безпосередньо (лінійно) відображає творчий процес, у якому через слово з його основними властивостями, спираючись на психологічні механізми творчості, матеріалізується те ідеальне уявлення (задум), яке виникло у внутрішньому світі митця під впливом активно сприйнятих ним елементів об'єктивної дійсності. Навіть ця схема нібито лінійних відношень показує, що мистецький твір і позамистецька дійсність максимально віддалені одне від одного;

– художнє «відображення» завжди є непрямим, опосередкованим, трансформуючим і тому щодо дійсності спотворюючим і таким, яке не підлягає контролю виключно свідомих факторів і волі суб'єкта творчого процесу. У такій ситуації аналізувати художній твір як продукт творчої діяльності означає (якщо бути послідовним) встановлювати механізми вказаної спотворюючої трансформації, що можна зробити, лише маючи «достеменно-об'єктивні знання» про об'єкт, що неможливо. І навіть якщо припустити можливість існування таких знань, то і тоді залишиться незрозумілим, навіщо потрібне «спотворююче дзеркало» мистецтва, коли ніби є неспотворюючі форми відображення.

З огляду на це значно послідовнішими у своїх поглядах на літературу як мистецтво були теоретики ЛЄФу, зокрема Микола Чужак, Сергій Третьяков, Осип Брік та ін. творці теорії виробничого мистецтва та мистецтва-життєбудови, коли свідомо дискредитували класичну літературу за її неспроможність точно відображати позалітературну (= зовнішню, об'єктивну, емпіричну) дійсність¹⁶. Так само показовим є і те, що «література факту», яка висунута лефівцями як альтернатива красному

¹⁵ Див. рис. 1 в: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 181.

¹⁶ Див. про це, наприклад: Литературное движение советской эпохи: Материалы и документы: хрестоматия / сост. П.И. Плукш. Москва: Просвещение, 1986. С. 29.

письменству, з самого початку і не намагалася себе презентувати як мистецтво слова у традиційному значенні цього поняття. Микола Асєєв з цього приводу чітко написав: «...ЛЕФ проти художньої літератури, за фактичний матеріал, за свідчення часу»¹⁷. Я вже не кажу про славнозвісний заклик О. Бріка покинути писати картини і натомість взятися за розмальовування ситцю. Ця теза відверто проголошує те, що безпосередньо обґрунтоване теоретичними поглядами лєфівців.

Крім того, такі складові наведеної схеми, як «слово» і «авторський задум», теж не дають можливості розглядати стосунки між мистецтвом і дійсністю, між митцем, творчим процесом і твором як результатом творчого процесу (тобто матеріалізації задуму) у координатах лінійно-міметичної парадигми¹⁸.

Загалом звернення до наявного досвіду аналітики історії функціонування поняття мімесису¹⁹ теж дає підстави для перегляду традиційних лінійних уявлень про сутність мистецтва слова та його стосунки з позалітературною дійсністю і загалом виводить за межі легітимності масове аж до буденності тлумачення міметичної природи художньої творчості на основі категорії відображення. Це не означає повне усунення цього поняття з можливих характеристик мистецтва, проте засвідчує необхідну локалізацію сфер його вжитку, змінює його місце у

¹⁷ Асєєв Н. Программа группы ЛЕФ. *Литературное движение советской эпохи: Материалы и документы*. хрестоматия / сост. П.И. Плукш. Москва: Просвещение, 1986. С. 103. Див. також: Брик О. Ближе к факту. *Новый ЛЕФ*. Москва, 1927. № 2. С. 32–34.

¹⁸ Див. про це докл.: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 182–193.

¹⁹ Я свідомо не згадую тут відому книгу німецького літературознавця Е. Аґєрбаха «Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur» (Bern, 1946, 3-є доп. вид. 1964; рос. пер. під назвою «Мимесис. Изображение действительности в западноевропейской литературе» вийшов у Москві 1976 р.). Справа в тому, що під мімесисом, як пише М. Верлі, тут розуміється не риса реалістичного стилю (на зразок близькості до фактів, грубої матеріалістичності, реалістичного «наслідування»), а відповідне духові часу «тлумачення дійсності» в сенсі начерку стилю, який передує в літературі будь-якій тематизації (див. про це: Верлі М. *Общее литературоведение*. С. 90–92).

загальній ієрархії літературознавчих категорій, забираючи у нього статус вихідного засадничого концептуального терміна.

**Категорія «буття»
в аналізі літератури**

Натомість такою загальною категорією, на якій може базуватися вихідний постулат сучасного розгляду художньої літератури, як на мене, постає категорія «буття», якою і слід замінити у цій ролі традиційну категорію «відображення». Саме таку заміну передбачає подолання у сфері науки про літературу лінійно-сциєнтичної парадигми мислення.

Розгляд мистецтва, як і людської культури загалом, в аспекті проблеми буття сягає своїми витокami ще часів грецької античності. Так, основні концептуальні параметри *категорії буття* і той горизонт осягнення, який вона відкриває, були окреслені ще у VI ст. до н. е. основоположником елейської школи в давньогрецькій філософії, однією з ключових постатей у європейській філософській традиції загалом – Парменідом, коли він намагався осмислити те «Одне», котре *дійсно* є, чому і може бути осягнуте та висловлене.

Про це «Одне» Парменід писав:

Та у межах великих кайданів воно нерухоме,
Безначальне і безперервне: народження й смерть
Геть відкинуті...
Один тільки шлях зостається,
Що «Є» провіщає; на ньому – багато прикмет розмаїтих,
Що ненародженим бути йому й невмирущим також,
Цілим, єдинородним, незрушним і досконалим.
І не «було» воно, і не «буде», раз нині все відразу
«Є», одне, суцільне,
... воно завершене. Звідусіль, мов глиба прекруглої Кулі,
Від середини всюди однаково сильне, бо не більше,
Але й не менше тут ось його має бути, ніж там ось²⁰.

²⁰ Україномовний варіант з російського перекладу уривка Парменідової поеми мій (І. К.). Його зроблено за виданням: Парменид. О природе. *Фрагменты ранних греческих философов* / изд. подгот. А. В. Лебедев. Москва: Наука,

Репрезентоване у Парменіда *Одне / Єдине*, читаємо в авторитетній інтерпретації тексту давньогрецького філософа,

«характеризується і як буття, вічність і нерухомість, однорідність, неподільність і завершеність... Для богів нема ні минулого, ні майбутнього, а існує тільки одне теперішнє. Такому буттю відповідає і мислення, так що „мислити і бути є одне і те ж“, тобто одне і те ж за своїм змістом...: „Одне і те ж думка і те, на що думка спрямовується“. Таке буття... ніколи не може бути небуттям, оскільки це останнє Парменід характеризує як щось сліпе і непізнаване; буття завжди, всюди і однаково є, небуття ж ніколи і ні в чому не існує. Буття в жодному разі не може і походити з небуття чи якимось чином містити його в собі. ...Парменід підкреслює тут сталість, стійкість, самототожність мислимого предмета і ...мислення про нього. ...те, що він називає єдиним і буттям, він нітрохи не вагається уявляти собі у вигляді кулі і мислити обмеженням, бажаючи висунути на перший план його <буття> цілісність»²¹.

Так чи інакше парменідівське «буття» – це усе те, що знаходиться в опозиції до зовнішньої зримої повсякденності, до звичного протікання людського життя. У такій парадигмі мислення буття належить до сфери *непсихологічного* і постає як розуміння, можливість буття – як можливість розуміння, а закони буття – як закони розуміння²².

А у полі розуміння – свій простір і свій час, які теж протистоять звичному просторові і звичному часові. Так, у бутті

1989. Ч. I.: От этических теокосмогоний до возникновения атомистики. С. 296, 297.

²¹ Лосев А.Ф. Словарь античной философии. Избранные статьи. Москва: Изд-во «Мир идей», АО АКРОН, 1995. С. 7. Пор.: Подорога В.А. Erectio. Гео-логия языка и философствование М. Хайдеггера. *Философия Мартина Хайдеггера и современность*. Москва: Наука, 1991. С. 103. Пор. з досвідом передфілософії Індії: у деяких гімнах Рігведи втілена думка про єдність богів, згідно з якою Агні, Індра, Яма, Варуна й інші імена богів – це різні назви, які давали мудрі «єдиному буттю». (Див. про це: Чанышев А. Н. Курс лекций по древней философии: учеб. пос. для студ. Москва: Высш. шк., 1981. С. 59).

²² Див. про це: Мамардашвили М.К. Лекции по античной философии / под ред. Ю.П. Сенокосова. Москва: Аграф, 1997. С. 52.

немає учора (минулого) і завтра (майбутнього), а є тільки сьогодні (теперішнє), тому що розуміти можна тільки тут-і-тепер.

Буття не можна довго утримувати, його не можна раз і назавжди присвоїти, його не можна механічно передати і тим паче тиражувати. Навіть більше, бути / розуміти не можна колективно: буття можна переживати тільки індивідуально, хоча воно одне для всіх, єдине та неподільне.

Буттям не можна володіти, і ним не можна заволодіти засобом якого-небудь формулювання²³. У бутті можна тільки перебувати, у нього можна тільки на час поринути (*рос.* «впасть»²⁴), та в момент цього поринання, якщо воно дійсно відбулося, не можна залишитися незмінним, не можна уникнути подолання себе, не можна не змінити структуру своєї свідомості.

Виходячи з «дивного» парадоксу життя, згідно з яким «життя вічне, якщо відбулося хоча б один раз»²⁵, творчість художника є актом об'єктивованого поринання в буття, є об'єктивована форма існування життя (спосіб буття) і в такій якості вона вічна. Звідси до неї цілком можна віднести те, що Мераб Мамардашвілі говорить про вічну сучасність великих мислителів: відбувшись засобом думки, вони «живуть, населяючи той же самий життєвий простір тією мірою, якою ми його населяємо», вони «наші сучасники у тій мірі, в якій ми можемо закинути себе чи дещо може закинути нас у буття» – деяку форму життя, яка суттєво відрізняється «від нашого повсякдення, буденності, де діють закони розсіювання, забування, розпаду наших станів»²⁶.

²³ Пор.: Хайдеггер М. Преодоление метафизики. *Философия Мартина Хайдеггера и современность*. Москва: Наука, 1991. С. 221, 232, покликання 21; Heidegger M. Der europäische Nihilismus. Pfullingen: Neske, 1967.S. 251–252.

²⁴ Див.: Мамардашвили М.К. Лекции по античной философии / под ред. Ю.П. Сенокосова. Москва: Аграф, 1997. С. 39, 40, 42 й ін. Пор: Херрманн Фр.-В. фон. «Бытие и время» и «Основные проблемы феноменологии». *Философия Мартина Хайдеггера и современность*. Москва: Наука, 1991. С. 68, 79–80.

²⁵ Там само. С. 11.

²⁶ Там само. С. 9, 18.

Після тривалого періоду забуття в післядекартівській філософії категорія «буття» (зокрема питання про сенс буття) була у XX ст. реабілітована Мартіном Гайдеггером²⁷, розроблялася Гансом-Георгом Гадамером, а також виявилася однією з ключових категорій у роботах Еріха Фромма.

Гайдеггерівське *Dasein* (Da – тут; Sein – буття), яке, за словами Марії Зубрицької, характерне своєю сказаністю, оскільки воно нескінченно само розкривається у мові, яка сама про себе говорить і яку до моменту цієї сказаності не можна пізнати²⁸.

Сутність того, що М. Гайдеггер називав буттям, яскраво оприявнюється у його хронотопних характеристиках. Коли єдність буття постає як така, що дається у єдності сенсу буття, то це означає, що єдність буття, з позиції М. Гайдеггера, дається у єдності екстатично-часової та горизонтоутворююче-темпоральної розімкненості (чи просвіту) буття загалом²⁹.

Темпоральність, часовість *Dasein* «є звернений у своєму протіканні в минуле (*Vorgängige*) горизонт розуміння, поданий <рос. «пред-посланный»> будь-якому ставленню до сущого. Цей трансцендентальний час не може бути схоплений у категоріях вульгарного розуміння часу (час як протікання часу)»³⁰. М. Гайдеггер говорить про к'єркегорівську «мить», в якій діє сам час як те, що власне робить можливим *Dasein* у його дії: час постає як те, що «розкривається» – як «мить», яка завжди вже зачепила нас (*wir von ihr angegangen sind*) в обходженні з сущим і стосовно нас самих³¹.

Саме «на такий стан справ націлене поняття темпоральності. ... *Dasein*, про який говорить Гайдеггер, залишається у своїй часовості відкритим місцем, у якому розкривається світ

²⁷ Див. про це: Новейший философский словарь / сост. А.А. Грицанов. С. 104, 789–790.

²⁸ Див.: Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької. С. 227.

²⁹ Див.: Херрманн Фр.-В. фон. «Бытие и время» и «Основные проблемы феноменологии». С. 79.

³⁰ Анц В. Диалог Хайдеггера с традицией. *Философия Мартина Хайдеггера и современность*. Москва: Наука, 1991. С. 57–58.

³¹ Див.: там само. С. 60–61.

як смисловий горизонт розуміння буття»³². Звідси поняття твору (*нім.* Her-vor-bringen, *рос.* «про-из-ведение») за змістом у М. Гайдегґера значно ширше, ніж поняття «твір мистецтва» і фактично означає певний ракурс / реєстр розгляду того чи іншого феномена, коли останній розглядається як спосіб відкриття (*нім.* Entbergung), тобто істини³³.

Важливо, що саме у поетичному мисленні М. Гайдегґер побачив нову умову бачення «буття», відмінного від існування. І це закономірно у випадку, коли здійснюється спроба віднайти інший вимір у сприйнятті речей і їхнього буття на тлі продумування самого мислення в основі. Поставивши перед собою питання про «чашковість чаші» (= *рос.* «вещность вещи») і намагаючись пробратися крізь багатовікові культурні нашарування (для чого, до речі, і потрібна редукція) «до деяких першоджерел, „першопозицій“, ...завдячуючи яким ...буття в собі і для себе здатне відкрити... себе людині»³⁴, М. Гайдегґер і звернувся до мистецтва, якому віддав перевагу у порівнянні з технікою, наукою, філософією, політикою. На відміну від останніх, мистецтво, на думку німецького філософа, здатне забезпечити найбільш неопосередкований, не спотворений, не деформований численними культурними нашаруваннями минулого діалог людини і світу (= репрезентувати «чашковість чаші»). Тобто, як зазначає Неллі Мотрошилова (1934–2021),

«у мистецтві увагу Гайдегґера особливо привертає здатність митця ...дати <речам> можливість „узяти слово“, як „беруть слово“ селянські черевики на відомій картині Ван Гога: вони розповідають про селянина, селянську працю виразніше, точніше, глибше, „сутнісніше“, ніж тисячі вчених слів. Утім, через слова, якщо дати їм особливим чином „висловитися“, також здатні „промовляти“ самі речі»³⁵.

³² Там само. С. 61.

³³ Див. про це: Херрманн Фр.-В. фон. «Бытие и время» и «Основные проблемы феноменологии». С. 141.

³⁴ Мотрошилова Н.В. Драма жизни, идей и грехопадения Мартина Хайдеггера. *Философия Мартина Хайдеггера и современность*. Москва: Наука, 1991. С. 44.

³⁵ Там само. С. 45.

При цьому не менш важливим видається і те, що мистецтво, говорячи про щось, завжди не меншою мірою говорить і про себе, і це теж, як на мене, слугує реалізації вказаного гайдегґерівського завдання.

Такий загальний підхід до поезії, у якому остання за своїми онтологічними характеристиками органічно зближується з *тут-буттям* (Da-sein), яке завжди *тут-і-тепер*³⁶, яке первісне *завжди-і-повністю*, М. Гайдегґер сформулював у своїй роботі «Гельдерлін і сутність поезії», де, зокрема, писав:

«Поезія нагадує ілюзію чи сон, якщо порівнювати її з реальною і крикливою дійсністю, в якій нібито ми живемо. Насправді ж бо все якраз навпаки: дійсною є мова поета і завдання, яке він здійснює своїм існуванням...

Сутність поезії подібна до марева. Та це вона сама собі надає такої непевної, ілюзорної форми. І це при тому, що так міцно прикорінена до Землі. За своєю сутністю вона є становленням, закоріненням у Землю.

Поезія, як поставання буття, обмежена подвійно... Становлення буття обмежене знаками Богів. І водночас слово поета є тільки тлумаченням „голосу народу"... Поет стоїть посередині між Богом і народом. Його викинуто, викинуто у це Між, між Богами і людьми. І тільки тут, тільки тут уперше вирішується питання, ким є людина і в якому ґрунті вона закорінює своє існування: „...людина все ж мешкає поетично на цій Землі”.

Невтомно і щораз наполегливіше, ...пряміше Гельдерлін проривається в своїй поезії у це Між. Саме тому ми й говоримо, що він є поетом поетів»³⁷.

Оце «Між» з його семантикою проміжності (*nim*. Zwischen, *рос.* «промежуточность»), яка не є відсутністю³⁸) вказує на одну з визначальних, зокрема хронотопних, характеристик поезії (= художнього твору) як буттєвого феномена і в такій якості

³⁶ Див. про це: Долгов К.М. От Киркегора до Камю: Очерки европейской философско-эстетической мысли XX века. Москва: Искусство, 1990. С. 63–87.

³⁷ Гайдегґер М. Гельдерлін і сутність поезії. *Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* / за ред. М. Зубрицької. 2-е вид., доп. Львів: Літопис, 2002. С. 258, 259, 260.

³⁸ Див.: Подорога В.А. Erectio. Гео-логія языка и философствование М. Хайдеггера. С. 106.

інтерпретується в контексті філософствування М. Гайдеггера, зокрема у зіставленні і зв'язку з його *стратегією розриву*³⁹ і відповідно з його розумінням категорії „буття”.

М. Гайдеггер розглядав твір мистецтва (і загалом опозицію думка (Denken) / поезія (Dichten)) у просторових категоріях своєї стратегії розриву (Riss). Для нього поетичні образи й образи мислення

«зіставляються через близькість і розрив близькості, бо поезія і думка можливі лише як модуси ландшафтного твору, вони виділяються одне з одного завдяки розриву, і тільки твір може заснувати їх близькість: розриву, так як розрив вказує на єдність різного в близькості, знімаючи будь-яку можливу дистанцію між тим, що зазнало розрізнення». Під розривом М. Гайдеггер розуміє «малюнок», «обрис», і такий розрив, що зближує, «є згин <рос. „сгиб”, нім. Zwiefalt – гра поверхні, яка у скульптурному образі порушує зв'язок між внутрішнім і зовнішнім; гра згинів стверджує межу речі>. ...Ландшафт є окреслення світу, ...саме малюнок того простору, в якому збігаються, не втрачаючи відмінностей, думка і поезія»⁴⁰.

Розрив у М. Гайдеггера – це «те, що завжди між діючих сил, він *місце*, де вони стикаються одне з одним, переймаються, досягаючи рівноваги в сукупній дії сил світу і землі, просвітленого і затемненого, явленості і неявленості»⁴¹. Цей розрив постає як суперечка, яка втягує протилежно спрямовані діючі сили у походження їхньої єдності із спільної основи:

«Земля прямує вверх і до себе по лініях невидимої кривизни буття як сфери. Здіймання і є самозачиненням землі за допомогою сил світу. Це повернення землі до себе через здійснення народжує твір; саме він усякий раз знімає напругу сил... ...земля і світ відповідають одне одному здійсненням речі як

³⁹ Показово в цьому відношенні, що стратегія розриву розглядається М. Гайдеггером у роботі під назвою «Першоджерело художнього твору», у якій філософ намагається з'ясувати внутрішній лад мистецького твору.

⁴⁰ Подорога В.А. Erectio. Гео-логія языка и философствование М. Хайдеггера. С. 105, 106.

⁴¹ Там само. С. 103.

твору (картини, храму, вірша, філософського трактату чи скульптури)»⁴².

Звідси річ / твір постає у М. Гайдеґґера абсолютною поверхнею, тобто сферою, що знову змушує пригадати Парменіда з його репрезентацією завершеного Одного (= Буття), яке «звідусіль, мов глиба прекруглої Кулі». Ця сферичність як буття-якість твору, за логікою міркувань М. Гайдеґґера, теж (то поряд з іншими) обумовлює автономію мистецтва у його стосунках зі світом.

«Твір мистецтва, – читаємо з цього приводу у сучасного інтерпретатора німецького філософа, – відкидає глибину світу, яка не в змозі „увійти“ у твір і стати завершеною в собі поверхнею – поверхнею не „для“, а поверхнею „в-собі“. І тільки поверхня, здатна до подібних трансформацій, утворює глибину для того, хто осягає твір мистецтва, сама ж поверхня як у собі завершена не знає відмінності між внутрішнім і зовнішнім: вона вільно перетікає від своїх зовнішніх образів до внутрішніх, ніби сповнена байдужості до того, хто шукає глибини, останній сенс»⁴³.

І тут знову дається взнаки спорідненість міркувань Мартіна Гайдеґґера і Райнера Марії Рільке, адже для них обох –

„твір тоді стає твором, коли він є завершеною у собі поверхнею, відокремленою від усіх інших і здатною вмістити в себе усі інші. Твір як мікрокосм, ...як окремий світ, ніколи не рівний жодному іншому і такий, що не може бути зведений до іншого, самодостатній і абсолютний, бо володіє усім необхідним: речовиною-матерією, поверхнею-дотиком, яка відмежовує і спрямовує, і, нарешті, світловим середовищем, яке... подібно до атмосфери відразу ж створюється навколо твору“⁴⁴.

З такою просторовою характеристикою сутності художнього твору у М. Гайдеґґера пов'язане уявлення про специфічну діалогічність буттєвої сфери, провідним репрезентантом якої є

⁴² Там само.

⁴³ Там само. С. 120.

⁴⁴ Там само. С. 108.

са́ме мистецтва⁴⁵. Про цю ж специфічну буттєву діалогічність, але в іншому аспекті, йдеться і там, де М. Гайдеґґер, характеризуючи сутність мови / мовлення, коментує рядки Гельдерліна «З того часу, як ми є мовленням І чуємо одні одних» з його вірша «Ти, примирителю, котрий ніколи не вірив...», і в цьому коментарі з'ясовує питання про те, чим є насправді, в своїх основах так звана інтегративність мовлення. Зокрема, М. Гайдеґґер пише:

«Здатність говорити і здатність слухати – є однаково первинні. Ми є мовленням: можемо одне одного вислухати. Ми є мовленням – а це водночас означає, що це мовлення нас об'єднує. Те, що мовлення є об'єднавчим, полягає у тому, що істотне слово щоразу вказує на Одне і Те Саме – на щось, з огляду на що ми консолідуємося як самості, на основі чого ми є чимось цілним, а отже, й собою. ...Там, де йдеться про об'єднавче, скупчуюче мовлення, там істотне слово повинно бути прив'язане до Одного і Того Самого. Без цього зв'язку... неможлива навіть суперечка. Одне і Те Саме може по-різному виявитися тільки в світлі чогось триваючого, чогось сталого. ...Скупчуючим мовленням ми є з того часу, відколи „є час“. Відколи постав час і був затриманий, тобто саме історичність є способом, яким ми є. Ми є скупчуючим мовленням настільки, наскільки ми є історичними – одне стосується іншого, є тим самим»⁴⁶. І далі стосовно одночасності наявності Богів, появи світу і постання мови: „Відколи мова здійснюється належно, як мовлення, Боги доступаються до слова і з'являються на світ. ...Справжнє мовлення – мовлення, яким ми є, – ...полягає у тому, що Боги отримують свої назви, а світ стає словом. Але Боги можуть втілитися в слово тільки тоді, коли вони самі траплять у нас своїм покликом. Слово, що називає Бога, завжди є відповіддю на такий поклик. І щоразу ця відповідь впливає з відповідності, яку накладає на нас доля. Тільки тепер, коли Боги роблять наше існування мовою, ми стаємо перед вибором – чи посвятити себе їм, чи ні. ...Щойно Боги вводять нас у мовлення, відразу ж з'являється час, одразу ж основою нашого існування стає мовлення. Це і є поясненням і

⁴⁵ Див. про це докл.: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 210–211.

⁴⁶ Гайдеґґер М. Гельдерлін і сутність поезії. С. 254.

обґрунтування тези, згідно з якою мова є найважливішим чинником існування людини⁴⁷.

Принципового значення щодо цього набуває також тлумачення М. Гайдеґґером у його «Листі про гуманізм» висловлювання Гельдерліна про «поетичність» земного перебування (життя, мешкання, *рос.* «обитание») людини.

«Думка, – зазначає М. Гайдеґґер, – влаштовується у домі буття, в якості якого розташування буття в його історії робить схильним ество людини на перебування в істині буття. Це перебування є сутність „буття в світі“ (див.: „Буття і час“...). Наявна там вказівка на „усередині-буття“ як на „перебування“ зовсім не етимологічна гра. Згадка у доповіді 1936 р. гельдерлінівського „Всезаслужено, і все ж поетично / Людина мешкає на цій землі“ – зовсім не прикрашення думки, що рятується з науки в поезію. Розмова про дім буття – зовсім не перенос образу „дому“ на буття; швидше навпаки, з сутності буття, обміркованої так, як вимагає справа, ми можемо якось осмислити, що таке „дім“ та „перебування“»⁴⁸.

Саме витлумачуючи метафору «поетичності людського існування на цій землі», М. Гайдеґґер і дає характеристику поезії на підставі категорії буття:

1. «„Поетично мешкати“ означає перебувати в присутності Богів та близькості до сутностей речей. Те, що в своїй основі людське існування є „поетичним“, водночас говорить нам, що, як таке, яке становлять, воно не є заслугою, а даром»⁴⁹;

2. „Поет називає Богів і всі речі тим, чим вони є. Це не є надання назви чомусь, що попередньо вже було відоме – суще іменується тим, чим воно є, тільки завдяки істотному слову поета. Отже, суще стає власне як суще. ...Речі починають сяяти тільки після того, як ми первинно назвемо Богів і їхня сутність перейде у слово. Тоді людське існування отримує сильні зв'язки та основу. Сповідь поета є *поставлянням* не тільки тому, що дає сильну основу людському існуванню

⁴⁷ Там само. С. 255.

⁴⁸ Хайдеггер М. Письмо о гуманизме. *Проблема человека в западной философии*: сб. пер. с англ., нем., фр. / сост. и послесл. П.С. Гуревича; общ. ред. Ю.Н. Попова. Москва: Прогресс, 1988. С. 351–352.

⁴⁹ Гайдеггер М. Гельдерлін і сутність поезії. С. 256.

на його ґрунті. Коли ми розуміємо, що *сутність поезії є поставанням буття через слово*, то ми можемо розкрити істинність слів...⁵⁰;

3. «Основоположна поетичність нашого існування свідчить, що поезія – це далеко не якась невинна гра. ...*поезія – це становлююче називання буття і сутностей всіх речей*. тобто... висловлювання... саме таке, яке витягує все, про що ми потім щодня розмовляємо і сперечаємось. Тому мова не є матеріалом, який застає поезія, щоб його потім обробити, саме поезія робить мову можливою. Поезія є прамовою історичного народу. ...Основою людського існування є мовлення, мовлення як говоріння. Однак прамовою є поезія як становлення буття. Мова з різних причин є „найнебезпечнішим з благ“. Тобто поезія є найнебезпечнішою справою і водночас „найневиннішим із занять“. І тільки тоді, коли ми охопимо ці дві дефініції в їх єдності, зможемо зрозуміти сутність поезії у всій її повноті»⁵¹.

Загалом вказана «поетичність» сягає своїм корінням буттєвої належності діалогічного за своїм внутрішнім спрямуванням і сутністю мислення, яке «не виникає», а «є, тому що є буття»:

«...мислення є поетизування, хоча не тільки створення віршів у сенсі поезії... Мислення буття є первісний спосіб поетичного вислову. У ньому перш за все мова і приходить до проговорювання (Kommt... die Sprache zur Sprache), тобто виступає у своїй сутності. Мислення первісно і означає dictare – диктувати. Мислення є те першо-поетизування (Urdichtung), яке передує будь-якій поезії, але також передує поетичному в мистецтві...»⁵².

Саме виходячи зі своїх уявлень про сутність поезії, які базувалися на по-новому актуалізованій категорії буття, М. Гайдегґер підійшов і до постановки питання про функції мистецтва у технічно детермінованому світі (тобто мистецтва доби по-ставу, *nīm. Ge-stell*), де повинна втратити свій сенс категорія безумовного / Абсолюту / Буття – того, що не може бути зробленим, і «тому знаходиться в основі будь-якого роблення

⁵⁰ Там само. С. 256. (Курсив мій. – *І. К.*).

⁵¹ Там само. С. 256–257. (Курсив мій. – *І. К.*).

⁵² Heidegger M. Holzwege. Frankfurt a. M.: Klostermann, 1980. S. 324, 348.

<рос. „делания“>»⁵³. Сучасне філософів мистецтво ХХ ст., тобто мистецтво, яке зазнало впливу техніки, за М. Гайдеггером,

«не відображає, а скоріше робить видимими можливі, причому неіснуючі світи, в які ...входить також наш, дійсний даний світ. Технічний прийом у цьому мистецтві <конструювання форм> поновлюється у своїх правах завдяки постулату про нашу скінченність <рос. „конечность“> та її зв'язку з долею, завдяки прийняттю власної смерті (часто „ліричні“ підписи під картинами додатково нагадують про ці поетичні корені мистецтва). Коли таким чином у технічному показує себе поетичне як доленосне прийняття скінченності, тоді розгортання технічного приймає характер прориву у щось нестримне, яке не знає кордонів, меж та перешкод»⁵⁴.

Отже, і в умовах по-ставу, коли відношення до Абсолюту заслоняється і приховується, М. Гайдеггер вважає твір мистецтва / мистецтво безпосереднім вираженням Абсолюту / Буття.

Загалом гайдеггерівська інтерпретація твору мистецтва, яка реалізує прагнення проникнути у більш глибокі виміри мистецтва, є, за визначенням німецького філософа Вітторіо Хьосле (нар. 1960), не рецептивно-естетичною, а *діяльнісно-естетичною*, у площині якої, розглядаючи радикальні зміни функцій мистецтва в умовах епохи по-ставу, досягають його, це мистецтво, «не стільки через окремі технічні нововведення, як серійне виробництво, скільки через радикальну зміну відношення до дійсності»⁵⁵.

Нарешті, саме категорія *буття* посіла чільне місце і в одного з провідних представників неофрейдизму Еріха Фромма, в центрі уваги якого (і це споріднює фроммівський підхід з певними засадами підходу Вільгельма Дільтея) постійно знаходилася проблема людини, взята в її соціокультурному вимірі. Відстоюючи еволюційний соціобіологічний принцип історизму, Е. Фромм запропонував концепцію, вибудовану на основі тези

⁵³ Хёсле В. Философия техники М. Хайдеггера. С. 147.

⁵⁴ Пётелер О. Хайдеггер и политика. *Философия Мартина Хайдеггера и современность*. Москва: Наука, 1991. С. 185.

⁵⁵ Хёсле В. Философия техники М. Хайдеггера. С. 148.

про *буття* і *володіння* як два протилежні за своїми параметрами способи існування людини у світі і водночас як дві неальтернативні (співіснуючі) потенційні можливості людської природи.

Ці потенційні можливості Е. Фромм обґрунтовує інакше, ніж у великій історико-культурній традиції, і подає як не такі, що корелюють виключно в системі однозначного вибору за принципом «або–або».

«Альтернатива „мати“ <тобто бути зануреним в емпіричний світ речей, у світ небуття, не-розуміння> проти „бути“ суперечить здоровому глузду. ... *володіння та буття є двома основними способами існування людини, і їхньою потужністю зумовлені відмінності в людських характерах та різні соціальні типи.* ...людям властиві обидві тенденції: по-перше, тенденція **мати** (володіти), потужність якої зумовлена переважно біологічним чинником, інстинктом самозбереження; по-друге, тенденція **бути**, віддавати, жертвувати собою, яка набуває сили у специфічних умовах людського існування завдяки внутрішньо властивій людині потребі в подоланні самотності через єднання з іншими. Оскільки обидва ці протилежні прагнення живуть у кожній людині, домінування якогось із них визначається типом соціальної структури, її цінностей і норм»⁵⁶.

Єдине, що слід додати – не тільки від суспільства, а й від самої людини, бо зв'язок між суспільством і людиною не може зводитися виключно до лінійної одновекторності, а містить у собі актуальну двовекторність, включаючи зворотність впливу і акт свідомого вибору людини, що є обов'язковою у своїй неминучості умовою культуротворення⁵⁷.

⁵⁶ Фромм Е. Мати чи бути?: пер. з англ. Київ: Укр. письменник, 2010. С. 27, 28, 118.

⁵⁷ Це добре розумів Й.В. Гете, як засвідчує його вірш 1813 р. «Знайда» (в оригіналі та україномовній версії Євгена Дроб'язка див.: Фон Гете Й.В. Вибрані твори: пер. з нім. Київ: Юніверс, 1999. С. 80–81). У цій поезії, яку наводить у своїй книзі Е. Фромм (див.: Фромм Е. Мати чи бути? С. 29–30), вбачаючи у ній втілення гетевської концепції дослідження природи, є дещо більше: тут криється ідея *відповідального вчинку* – свідомого вибору людиною буття в умовах першого пориву до *володіння*, що засвідчує актуальну присутність у людині обох якісно різноспрямованих прагнень. Розуміння вказаної двовекторності присутнє також у структурі характерів центральних героїв роману у

Звідси проблема органічного, продуктивного культуротворчого існування людини у світі зводиться до свідомого встановлення певного співвідношення протилежних прагнень, до питання про те, яке з них буде домінуючим, засадничо спрямовуючим, а не до повної і нежиттєздатної, культурно непродуктивної за своєю суттю відмови від одного з них. А це дозволяє знайти нериторичну відповідь на давнє питання про роль і значення мистецтва, художньої реальності у її зіставленні з емпіричним світом і матеріальними потребами людини, на питання, чому не можна і не потрібно жити за книгою або тільки у вигаданій реальності художнього твору (якими б вони привабливими не здавалися), чому не можна і не треба відмовлятися і від позамистецької емпіричної повсякденної реальності, так само як і не треба занурюватися виключно у хаотичний буденний світ, нехтуючи при цьому сферою буттєвого модусу існування⁵⁸.

Вказана протилежність безпосередньо стосується і вихідної позиції реципієнта у спілкуванні з літературно-художнім твором, яке відбувається через акт читання, причому не тільки так званого звичайного читача, а й метачитача, яким є дослідник літератури. Читання за принципом небуття / володіння, вважає Е. Фромм, перетворюється ніби у сон наяву, не викликає продуктивної реакції, текст «просто поглинається»⁵⁹. Таке читання, яке, гадаю, стосується не тільки так званого дешевого роману, як вважає Е. Фромм, а також високохудожньої літератури, стимулюється бажанням довідатися про фабулу

віршах Олександра Пушкіна «Євгеній Онегін». «Могутньому нівелюючому впливові середовища, – зазначає з цього приводу Юрій Лотман, полемізуючи з Григорієм Гуковським, – може бути протиставлена така ж могутня сила духовного опору особистості, оскільки саме середовище не тільки створює людину, а й активно створюється нею. Саме це боріння створює життя романного героя XIX ст., початок чому покладено „Євгенієм Онегіним“» (Лотман Ю. М. В школе поэтического слова. Пушкин. Лермонтов. Гоголь: пос. для учит. Москва: Просвещение, 1988. С. 89, 90).

⁵⁸ Пор. з інтерпретацією Парменіда та Піфагора у М. Мамардашвілі (див.: Мамардашвили М. К. Лекции по античной философии. С. 44–47, 55).

⁵⁹ Фромм Е. Мати чи бути? С. 48.

твору, який перетворюється лише в засіб емоційного збудження: знаючи кінець, читач володіє всією прочитаною історією не як елементом художнього світу твору, а як такою, що жила в його власній пам'яті. Вільного різнорівневого діалогічного контакту реципієнта з твором як власне з твором мистецтва не відбувається, а сам реципієнт виступає в ролі залежного від власних емоцій споживача, а не співавтора, який у процесі художнього сприйняття переживає стан справжньої свободи і розкріпачення⁶⁰.

Натомість читання за принципом буття дозволяє реалізувати первісно передбачувану мистецтвом слова як вже сформованим естетичним феноменом настанову на читання як творчий акт, як співтворчість, настанову, на яку, як відомо, завжди розраховує справжній митець. Спілкування з художнім твором у модусі буття має суто діалогічну природу, реалізує читача як діяча, повноправного й активного суб'єкта певної творчої діяльності, який під час спілкування з мистецтвом не перестає бути собою⁶¹, хоча і не залишається незмінним.

⁶⁰ Нагадаю у зв'язку з цим міркування Г. Гуковського 1960-х рр. про так званий «наївний реалізм» у сприйманні літератури, які хоча і висловлені видатним ученим у відповідній для того часу понятійній лексиці, та все ж рухалися, на мою думку, у близькому до фроммівського змістовому векторі (див.: Гуковский Г. А. Изучение литературного произведения в школе. (Методологические очерки о методике). Москва; Ленинград: Просвещение, 1996. С. 32–34, 265–266 та ін.).

⁶¹ «Читачі, – писав свого часу Володимир Набоков, – народжуються вільними і повинні вільними залишатися» (Набоков В. В. Лекции по русской литературе: пер. с англ. Москва: Независимая газета, 1996. С. 27). Тому необхідна певна корекція у тлумаченні ігрової природи мистецтва, яка не дозволяє в буквальному сенсі отожднювати мистецтво з грою (див. про це: Гайдеггер М. Гельдерлін і сутність поезії. С. 258).

Водночас не буде перебільшенням сказати і про те, що питання про той чи інший вплив мистецтва, про сенс його існування, про його роль і значення у людському і суспільному житті – це проблема передовсім споживачів мистецтва, від яких далеко не в останню чергу залежить те, чим мистецтво стане у їхньому житті, як і те, наскільки здатні вони брати участь у запропонованій мистецьким твором грі (див.: Козлик І.В. Споры об искусстве сегодня (субъективные заметки). *Зарубіж. літ. в навч. закл.* Київ, 2004. № 12. С. 8).

Такий читач у спілкуванні з твором словесного мистецтва:

а) вчиться подумки розмовляти з текстом, звертатися до нього з власними питаннями;

б) вчиться бачити притаманні тексту суперечливості та визначати їхню смислотвірну функцію;

в) вчиться відрізняти нові смислові та перспективно актуальні пласти тексту від того, що виявилось вичерпаним епохою життя автора тексту;

г) шукає власний хронотоп у художньому світі твору, з якого він здатен критично сприймати текст, тобто бачити ті місця, де автор сам порушує ті правила, які визнає для себе, де автор, так би мовити, лукавить чи втрачає власну відповідність собі тощо.

При цьому важливо, що по-фроммівськи трактоване буття протистоїть не лише *володінню*, а й *видимості*, тому належить до ствердження істинної реальності особистості чи речі: «Твердження, що хтось або щось є, стосується сутності особи або предмета, а не його чи її видимості»⁶². У такому подвійному протистоянні формулювання «я знаю» означає участь у процесі продуктивного мислення, де руйнуються ілюзії, відбувається проникнення за зовнішню оболонку явищ до самих його коренів:

«Знання як спосіб буття не передбачає володіння істиною, але воно передбачає занурення в глиб реальності, де, зберігаючи критичну позицію, можна було б підступити до істини якнайближче. ...Для тих, хто *знає*, незнання рівнозначне знанню, оскільки і те, й інше є частиною процесу пізнання, щоправда, в цьому випадку незнання не тотожне бездумному неучтву. Знати оптимально за принципом буття – це знати глибше, а за принципом володіння – мати більше знань»⁶³.

Буттєва інтерпретація мистецтва знайшла своє втілення у ХХ ст. не тільки у філософів, а й у поетів, яскравим свідченням чого є літературно-критичні статті Марини Цветаєвої, де

⁶² Фромм Е. Мати чи бути? С. 36, 35.

⁶³ Там само. С. 53–54.

порушуються фундаментальні проблеми теорії поетичного мистецтва. Ці статті щодо її власне художньої творчості постають цілком самостійним явищем літературно-критичного, теоретико- й історико-літературного ґатунку⁶⁴, якому властивий високий філософсько-естетичний рівень, що вимагає для їхнього дешифрування належного філософського та філософсько-естетичного контексту.

Найважливішими складовими цього контексту можна вважати, як мінімум, античну філософію, християнство, західно-європейську філософію першої половини XX ст. та російську філософію й релігійно-філософську думку останньої третини XIX – першої половини XX ст. Про це свідчать такі найбільш показові висловлювання М. Цветаєвої:

1. «Будь-який поет, по суті, емігрант... Емігрант Царства Небесного і земного раю природи. ...Емігрант із Безсмертя у час, неповерненець у своє небо. Візьміть найбільш різних і думкою вишикуйте їх в ряд, на чиему обличчі – присутність? Усі – там. Ґрунтовність (*рос. „почвенность“*), народність, національність, расовість, класовість – і сама сучасність, котру творять, – усе це тільки поверхня, перший чи сьомий шар шкіри, з якої поет тільки-но й робить, що вилизає. „Котра година? – його запитали тут. – А він відповів допитливим: Вічність” – Мандельштам про Батюшкова... По суті, усі поети усіх часів говорять одне. І це одне так само залишається на поверхні шкіри світу, як сам зримий світ на поверхні шкіри поета»⁶⁵;

2. «...вся поезія... буде дана... у кожному поеті, бо поезія не подібноється ні в поетах, ні на поетів, вона у всіх своїх проявах – одна, одне, у кожному – вся, так само як, по суті, нема поетів, а є поет, один і той самий з початку і до кінця світу, сила, що забарвлює у кольори даних часів, племен, країн, мов, осіб, що проходить через її, силу, несучих, як ріка, тими чи іншими берегами, тими чи іншими

⁶⁴ Напр., значною мірою спираючись саме на літературно-критичні статті М. Цветаєвої, Юхим Еткінд свого часу обґрунтовував концепцію внутрішньої єдності російської поезії XX ст. (див.: Еткинд Е.Г. Русская поэзия XX века как единый процесс. *Вопр. лит.* Москва, 1988. № 10. С. 189–211).

⁶⁵ Цветаева М.И. Поэт и время. *Цветаева М.И. Соч.: в 2 т.* Москва: Худож. лит., 1988. Т. 2: Проза; Письма / сост., подгот. текста, коммент. А. Саакянц. С. 363–364.

небесами, тим чи іншим дном. (Інакше ми б ніколи не розуміли Віл-лона, котрого розуміємо цілком, незважаючи навіть на суто фізичну незрозумілість деяких слів. Саме повертаємося у нього, як до рідної ріки)»⁶⁶.

3. «Чиста лірика живе почуттями. Почуття завжди одні. ...Вони дані відразу усі... Почуття... завжди починаються з максимуму, а у великих людей і поетів на цьому максимумі залишаються. ...Почуттю не потрібен привід, воно саме привід для всього. ...Почуттю нема що роботи на периферії видимого, воно – у центрі, воно саме – центр. ...Зачарований круг. ...Думка – стріла. Почуття – круг»⁶⁷.

У наведених висловлюваннях спостерігається складна взаємодія, синтетичне переплетення «категорій» різної належності: дефініцій грецької філософії, до яких так чи інакше знову повернеться у своїх пошуках західноєвропейська філософія ХХ ст., та біблійних символів, дефінізованих у розвитку богословської і релігійно-філософської думки.

Основний вектор міркувань М. Цветаєвої базується на протиставленні двох сфер існуючого – емпіричної сфери (того, що у звичайній мові називається приземлена реальність, повсякденне життя) і сфери буття, яка є самодостатньою, самототожною, має свої специфічні параметри, які не збігаються з параметрами емпіричних явищ і понять. Саме до протиставленої життєвій емпіриці сфери буття належить, за М. Цветаєвою, мистецтво, тому поезія не може первісно вимірюватися категоріями чужої для неї сфери буденного людського існування, а митець виявляється прибульцем з іншого, але не менш (якщо не більш) реального світу. Саме тому для М. Цветаєвої не важливо, що Маяковський – партійний поет, Пастернак – з революцією, а вона сама – ні з ким. Важливою є тільки їхня загальна належність до буттєвої, висловлюючись сучасною філософ-

⁶⁶ Цветаева М. И. Эпос и лирика современной России. *Цветаева М.И. Соч.: в 2 т.* Москва: Худож. лит., 1980. Т. 2: Проза / сост., подгот. текста и коммент. А. Саакянц. С. 399.

⁶⁷ Цветаева М.И. Поэты с историей и поэты без истории: пер. с сербскохорватского О. Кутасовой. *Цветаева М.И. Соч.: в 2 т.* Москва: Худож. лит., 1980. Т. 2: Проза / сост., подгот. текста и коммент. А. Саакянц. С. 431.

ською мовою, сфери, яка ще з часів Античності ототожнюється з вічністю (позачасовістю) – з тим, що раз відбувшись (= висловившись), вже не може не бути.

До так сприйнятої поезії цілком можна застосувати парменідівські характеристики буття, і тоді можливість поезії може трактуватися як наслідок занурення людської самосвідомості в описане грецьким філософом Одне, завдяки чому можливий сам факт повноцінного поетичного вислову, в якому неможливе знищення мови і акт висловлювання не руйнуватиме саму основу і можливість поетичного мислення. Саме з цим вічним, повним, безупинним, завершеним і зцентрованим парменідівським Одним – Буттям – Шляхом – Кулею, а також з гайдегґерівською тезою про поезію як поставання буття, виявляються пов'язаними, як на мене, ключові характеристики сутності поезії, які можна зустріти у твердженнях М. Цветаєвої про поезію загалом та про Марселя Пруста, Анну Ахматову, Осипа Мандельштама й Олександра Блока зокрема. Я маю на увазі такі висловлювання:

а) про М. Пруста: «Коли я на якому-небудь французькому літературному зібранні чую всі імена, окрім Пруста, і на своє невинне здивування: „Et Proust? <А Пруст?>” – „Mais Proust est mort, nous parlons des vivants <Але ж Пруст помер, а ми говоримо про живих>”, – я кожного разу ніби з неба падаю: за якою ж ознакою встановлюють живий чи помер письменник? Невже Х. живий, сучасний і дієвий тому, що він може прийти на ці збори, а Марсель Пруст через те, що нікуди вже ногами не прийде, – мертвий? Так міркувати можна лише про скороходів»⁶⁸;

б) стосовно чотиривірша О. Мандельштам «Звук бережний і глухий...» (рос. «Звук осторожный и глухой...»): «Звук яблука, яке падає, акустичне бачення округлості. ...Ця строфа є тим самим падаючим плодом, котрий дав поет і від якого, як і від двовірша Ахматової <„Я на правую руку надела / Перчатку с левой руки...”>, народжуються надзвичайно широкі круги асоціацій. Кругле і тепле, кругле

⁶⁸ Цветаева М.И. Эпос и лирика современной России. С. 400.

і холодне, августівське – Августове (імперське), Парисове, грецьке, Адамове (горлове)...»⁶⁹;

в) про О. Блока: «Виняток – чистий лірик, у якого були ...і розвиток, і історія, і шлях, – Олександр Блок. ...цей шлях – тільки втеча по колу від самого себе»⁷⁰;

г) про даність і недидактичність мистецтва: «Чому навчає мистецтво? Добру? Ні. Розуму? Ні. Воно навіть себе самого навчити не може, бо воно – *да́не*»⁷¹.

Для найменування батьківщини поезії і митця М. Цветаєва вживає християнський символ Царство Небесне і романтичний мотив, що сягає ще часів давньої буколіки, земного раю природи, що поєднуються архісемою, яку можна сформулювати так: «те, що не належить до власне людського світу» (тобто не зачеплене гріхом, розпадом, брудом, тотальною руйнацією, метушливою буденщиною). Тут знову підкреслено протилежність поезії усьому, що не є вона, і ця ідея – один з лейтмотивів літературно-критичних статей М. Цветаєвої – акцентована й у її висловлюваннях про Володимира Маяковського:

«...у віршах все дозволено. Ні, саме у віршах – нічого. У приватному житті – все. ...Скандальності особистого життя... – тільки очищення того життя, щоб там було чисто. У житті насмічено – у зошиті чисто. У житті гучно – у зошиті тихо»⁷².

Позначення «там», «те життя» є не що інше, як повна протилежність «тут», «цьому життю», і тому М. Цветаєва обирає найкраще ім'я цій протилежності – Царство Небесне, посланцем якого вважає поезію і митця. Звернення до цього християнського символу не випадкове у Цветаєвої, мабуть, і тому, що саме він отримав досить суттєву (зокрема в напрямі аналогічної опозиції) аналітичну розробку в творах російських

⁶⁹ Цветаева М.И. Поэты с историей и поэты без истории. С. 438.

⁷⁰ Там само. С. 439.

⁷¹ Цветаева М.И. Искусство при свете совести. *Цветаева М.И. Соч.: в 2 т.* Москва: Худож. лит., 1988. Т. 2: Проза; Письма / сост., подгот. текста, коммент. А. Саакянц. С. 381.

⁷² Цветаева М.И. Несобранные произведения. München: Fink, 1971. С. 603.

філософів починаючи з другої половини XIX ст. На ґрунті абсолютих (найвищих, безумовних) понять «одкровення», «свободи» і «слави» (в межах «бути – бути досконалим») вибудовував своє тлумачення Царства Бога Володимир Соловйов⁷³. Шляхом до Царства Небесного, яке перебуває не в історичному, а в екзистенціальному часі, вважав етику творчості Микола Бердяєв. Причому розуміння цього екзистенціального часу як такого, що не знає протилежності між об'єктом і суб'єктом, не знає різниці між минулим і майбутнім, між початком і кінцем, як часу метаісторії, в якій перебуває «сенси історії», котрий «по той бік історії», і яка, ця метаісторія, руйнує детермінізм лінійного історичного часу, – усе це з очевидністю знову ж таки породжує асоціацію з давньогрецькою філософською категорією буття (парменідівське Одне), а в подальшій перспективі – із сучасною її розробкою, скажімо, в працях М. Мамардашвілі. Якісно відмінною сферою буття, де припиняється «непродуктивна нескінченність» (*нім.* die Schlecht-Unendlichkeit, *рос.* «дурная бесконечность») звичайних прагматичних уявлень і діє абсолютна завершеність, абсолютне благо, сприймав Царство Боже і Володимир Ерн⁷⁴.

Поєднання М. Цветаєвою в характеристиці онтології поезії складових грецької категорії «буття» та християнського (почасти дефінізованого) символу Царства Небесного здійснюється на підставі такої спільної і водночас ключової буттєвої властивості справжньої поезії, як «усечасовість» (*рос.* «всевременность»⁷⁵), яка через свою онтологічну належність теж є якісно відмінною від фізичного та історичного простору й часу і тому може сприйматися щодо них як позачасовість. У такому сенсі цветаєвське метафоризоване поняття «усечасовості» теж викликає цілу низку асоціативних зв'язків в історії світової філософської думки. Наприклад, поза емпіричною часовістю і

⁷³ Див.: Лосский Н.О. История русской философии. Москва: Высш. шк., 1991. С. 140–141.

⁷⁴ Див.: там само. С. 417.

⁷⁵ Цветаева М.И. Поэт и время. С. 370.

поза емпіричним простором перебувають достеменно «я» (пуруша) в одній з найдавніших індійських філософських систем санкх'я⁷⁶, справжнє буття у Плутарха, почасти Єдине Плотіна⁷⁷. Про неприналежність задуму митця законам часу писав Боецій, який відносив задум до буттєвої сфери промислу, а не зреалізованої долі⁷⁸. Нарешті, цікаво було б проаналізувати цвєтаєвські «усечасовість» поезії і тлумачення поета як «неповернення у своє небо» у контексті з таким положенням Фрідріха Шеллінґа:

«...чуттєве споглядання, допоки воно таке, ...межує з ніщо. Якби я продовжив його в якості споглядання, я припинив би бути „Я“... ...там, де чуттєве споглядання, де зникає все об'єктивне, є тільки безмежна протяжність, без повернення до самого себе. Якби я продовжив інтелектуальне споглядання, я припинив би жити. Я перейшов би тоді з часу до вічності»⁷⁹.

Цвєтаєвські тези про «позачасовість» поезії та про неподільність поезії на поетів (+ неможливість індивідуалістичного заволодіння нею, присвоєння собі тощо), буттєва єдність поезії як вираження її надособистісності, завдяки якій вона і може бути сприйнятою (чому ми і можемо, за словами М. Цвєтаєвої, розуміти Війона), має певний зв'язок і з ідеєю консубстанційності субстанціональних діячів (надчасових і надпросторових суб'єктів пізнання), яку розробляв російський інтуїтивіст Микола Лосський (1870–1965). Він, зокрема, писав:

«Субстанціональний діяч – ідеальна, надпросторова і надчасова сутність і як така виходить за межі різниці між психічними і матеріальними процесами: це „метапсихофізична“ сутність (цей термін вживає В. Штерн у своїй книзі „Persons und Sache“ – „Особистість і

⁷⁶ Див. про це: Чанышев А.Н. Курс лекций по древней и средневековой философии: учеб. пос. для студ. Москва: Высш. шк., 1991. С. 89.

⁷⁷ Див. про це: там само. С. 333–334, 401.

⁷⁸ Див. про це: там само. С. 451.

⁷⁹ Шеллинг Ф.В. Философские письма о догматизме и критицизме. *Шеллинг Ф.В. Соч.: пер. с нем. М.И. Левиной, А.В. Михайлова.* Москва: Мысль, 1998. С. 94.

річ"). ...Як носії творчих сил субстанціональні діячі індивідуальні і незалежні, та як носії основних абстрактно-ідеальних форм вони то-тожні й утворюють єдине буття; отже, навіть у своєму незалежному аспекті вони взаємно координуються до такого ступеня, що і забезпечують можливість інтуїції, любові, симпатії..., тобто можливість безпосереднього, інтимного спілкування»⁸⁰.

Таким чином, розмірковуючи в своїх статтях над сучасністю Маяковського та Пастернака, Пруста і Рільке, про свою власну, як поета, сучасність, М. Цветаєва фактично говорить про духовну природу мистецтва як такого, яке, колись виникнувши, постійно оприявнюється у творчості кожного митця. Мистецтво, у розумінні М. Цветаєвої, вічне не належністю до непродуктивної безкінечності механічного (тавтологічного, буквального) повторення, а в сенсі належності до буття в його внутрішній парадоксальності, коли бути (трапитися, відбутися) означає «існувати завжди»⁸¹, означає неможливість просто піти в минуле і перетворитися в раритет, архівний примірник чи пам'ятку.

Поезія (в її неподільності) у розумінні М. Цветаєвої існує сама по собі, і її єдність не залежить від людини, та й сама вона більша за людину. Тобто в основі цвєтаєвської філософської естетики маємо той самий постулат, на якому, згідно з М. Мамардашвілі, базуються всі великі філософії і релігії світу, а саме: «реально є, існує якесь інше життя, більш реальне, ніж наше повсякденне», і воно «також живе, та живе інакше..., в іншому часі, в іншому просторі...»⁸².

Безумовно, не тільки М. Цветаєву в російській (і не тільки) літературі ХХ ст. цікавили теоретичні питання художньої творчості. Проте вона, гадаю, одна з небагатьох, у кого кут зору на ці проблеми не був локальним, спорадичним, вузько цеховим і побічним щодо її власної творчості. Теоретична думка М. Цветаєвої так само напружена, так само відчайдушна, самовіддана,

⁸⁰ Лосский Н. О. История русской философии. С. 324, 326.

⁸¹ Див.: Мамардашвили М. К. Лекции по античной философии. С. 9.

⁸² Там само. С. 23.

як і її поетичні твори, тому що теж стосується того найголовнішого для поета, що не може бути не висловленим, від чого не можна відмовитися чи відсунути на периферію, у площину інтелектуального і загалом духовного маргінесу. У цьому – іманентні витoki фундаментальності цвeтаєвської художньо-теоретичної думки («художньо-» тут неминуче, бо і в теорії М. Цвeтаєва поет), а сутність цієї фундаментальності в тому, що критичний дискурс М. Цвeтаєвої 1930-х рр. базується на максимальній смисловій сконцентрованості слова, ключових метафоричних понять-домінант, які акумулюють у собі і відроджують пам'ять про величезний досвід світового філософствування від найдавніших часів і аж до вже післяцвeтаєвської сучасності.

Безпосередній зв'язок мистецтва з буттям-розумінням, яке принципово відмінне від повсякденного емпіричного життя і звичних чуттєвих перцепцій людини, позбавляє слушності усі спроби зведення мистецтва до відображення чогось зовнішнього щодо нього, чи до служіння чому б то не було у повсякденному емпіричному існуванні, і переводить проблему сутності і специфіки мистецтва в зовсім іншу методологічну і загальнотеоретичну площину. У межах цієї площини актуалізуються не тільки певні наскрізні філософські і філософсько-естетичні тенденції, а й літературно-естетичні позиції, які відстоювалися, скажімо, в російському суспільно-літературному житті «демократичних» 1920-х рр. Зокрема розгляд мистецтва слова через співвідношення з філософською категорією буття як позначення іншого виміру, який не можна описати термінами, що застосовуються зазвичай стосовно емпіричного потоку (= світу небуттєвості), змушує пригадати гносеологічний потенціал позицій імажиністів.

Скажімо, Анатолій Марієнгоф у своїй роботі «Буян-Острів. Імажинізм» 1920 р. писав:

«Життя буває моральним і аморальним. Мистецтво не знає ні того, ні іншого»; «Не мистецтво боїться життя, а життя боїться мистецтва, бо мистецтво несе смерть... Від одного дотику поетичного образу

стигне кров речі і почуття... Краса – синонім строгості. Строгість вимагає нерухомості. Мистецтво робить рух статичним»⁸³.

Так само актуалізується й естетична платформа «Серапіонових братів», яка знайшла своє теоретичне втілення в статті Лева Лунца «Чому ми серапіонові брати» (1922), де читаємо:

«Твір може відображати епоху, але може і не відображати, від цього він гіршим не стане. ...твір повинен бути органічним, реальним, жити своїм особливим життям. ...Не бути копією з натури, а жити нарівні з природою. Ми говоримо: Лускунчик Гофмана ближчий до Челкаша Горького, ніж цей літературний босяк до босяка живого. Тому що і Лускунчик, і Челкаш вигадані, створені митцем, тільки різні пера малювали їх»⁸⁴.

Нарешті, інтерпретація мистецтва на засадах категорії «буття» вносить концептуальну ясність у питання про застосування щодо мистецтва категорії «сучасність». Виходячи з «дивного» парадоксу життя, згідно з яким «життя вічне, якщо відбулося хоча б один раз»⁸⁵, творчість художника є актом об'єктивованого поринання в буття, є об'єктивована форма існування життя (спосіб буття), і в такій якості вона вічна. До неї цілком можна віднести те, що Мераб Мамардашвілі говорить про вічну сучасність великих мислителів:

відбувшись засобом думки, вони «живуть, населяючи той же самий життєвий простір тією мірою, якою ми його населяємо», вони «наші сучасники у тій мірі, в якій ми можемо закинути себе чи дещо може закинути нас у буття» – деяку форму життя, яка суттєво відрізняється «від нашого повсякдення, буденності, де діють закони розсіювання, забування, розпаду наших станів»⁸⁶.

⁸³ Мариенгоф А. Буян-Остров. Имажинизм <1920>. *Литературное движение советской эпохи: Материалы и документы. хрестоматия* / сост. П. И. Плукш. Москва: Просвещение, 1986. С. 40.

⁸⁴ Лунц Л. Почему мы серапионовы братья. *Литературное движение советской эпохи: Материалы и документы. хрестоматия* / сост. П. И. Плукш. Москва: Просвещение, 1986. С. 57.

⁸⁵ Мамардашвили М.К. Лекции по античной философии. С. 11.

⁸⁶ Там само. С. 9, 18.

А значить, художній твір минулого, як і філософські тексти, є сучасним актуально-присутньому теперішньому часові (глибинно спорідненим) перш за все не сукупністю зафіксованих словами ідейних, етичних й ін. уявлень, а тим, що М. Мармардашвілі в руслі античної філософської традиції називає конструктивною стороною, тобто способом певної творчої (культуротворчої) роботи, способом творення людиною самої себе, зусиллям самотворення⁸⁷.

Якщо у бутті-розумінні немає учора, якщо воно завжди цілісне, повне і дане усе відразу, якщо воно відбувається / перебуває завжди, то логічно зробити висновок про те, що учора не можна і розуміти, що буттєво-актуальне повинно бути завжди актуальним, тобто вічно сучасним – так само, як людина не може відмовити собі у прагненні бути, тобто у прагненні упорядковувати свої уявлення про себе і про світ, зробити своє існування чимось більш осмисленим, ніж хаос повсякденного життя з його потоком суперечливих вражень. Причому тут йдеться не про конкретний зміст творів і навіть не про конкретику їхньої мовленнєвої форми. Тут йдеться про те, що так зінтерпретована сучасність стосовно мистецтва має жити одночасно двома джерелами: по-перше, буттєвістю самих художніх текстів, а по-друге, наявністю здатності до буттєвості у їхнього реципієнта. Об'єднуючим фактором тут виступає буттєвість самого розуміння, яке тлумачиться не як якийсь результат, а як єдність шляху, як сам рух до буття, який розгортається за своїми загальними і єдиними законами. Цей рух в теоретико-літературній площині можна сформулювати питанням: як взагалі можна розуміти художній твір? чи як взагалі можна бути / відбуватися у художньому світі?

Ось чому фундаментальні категорії літературознавства, як художній образ, художній твір, стиль, жанр й ін., не можуть бути однозначно визначені остаточно і кінцево не через «нерозвиненість» науки про літературу, а через специфіку буття-розуміння – шляху, який увесь час доводиться проходити кож-

⁸⁷ Див. про це: там само. С. 11.

ному заново і неможливо якось пройти за всіх раз і назавжди, шляху, який не можна стандартизувати, алгоритмізувати тощо. Такі категорії завжди сучасні тому, що вони, як і сфера буття, перебувають у постійному становленні, відродженні і є категоріями шляху (руху, входження), а не результату.

Так чи інакше, але на відміну від ужитку слова «сучасність» як лексеми природної мови як первинної моделюючої системи, де в цьому слові актуалізується насамперед значення часової локальності (+ просторова семантика горизонтальності⁸⁸), в ролі категорії метамови науки, яка несе на собі відповідне філософсько-естетичне навантаження, лексеми «сучасний» / «сучасність» (рос. «современный» / «современность») потрібно розглядати в певній системі категорій.

Це знову ж таки зручно проілюструвати на прикладі російської лексеми «современный» за допомогою такої схеми, яку для кращої лінгвістичної наочності подаю російською мовою⁸⁹. Не пориваючи у префіксі «со-» певний зв'язок з своїм загальним мовним значенням, лексема «современный», взята вже як наукова категорія, отримує в постпрефіксальній (кореневій) частині зовсім інше, навіть протилежне семантичне наповнення, акцентуючи тепер не часовий, а позачасовий аспект.

У такому категоріальному потрактуванні лексеми «сучасний» / «сучасність» виступають однією зі складових термінологічного ряду, який втілює відому ще з часів давньогрецької філософії концепцію буття і мислення, і актуалізують ті її основні концептуальні вектори, про які М. Мамардашвілі писав:

⁸⁸ Це добре видно на прикладі російського слова «современный». Це слово етимологічно калькує латинське *synchronus* чи давньогрецьке *σὺγχρονος* і означає одночасність, збіг у часі. (Див.: Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т.: пер. с нем. и доп. О.Н. Трубцкого / под ред. Б.А. Ларина. Изд. второе, стереотипное. Москва: Прогресс, 1987. Т. III: Муза-Сят. С. 706; Словарь иностранных слов. Москва: Русский язык, 1983. С. 458).

⁸⁹ Див. про це: Козлик І.В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства. С. 235.

«...під мисленням мається на увазі „розум” як певний стан, в якому він спів-належить <рос. „со-принадлежит”> буттю..., коли розум разом з буттям. ...Те, що ми розуміємо <що називається буттям чи тим, що вимагає розуміння і тільки в розумінні постає> ...є одночасно поставаючим..., завжди відокремлене від будь-якого існуючого... зібране, з’єднане як логос..., що уявити як образ деякого вертикального... стану: стояти вертикально і не спати... (Сон – це образ розсіювання і забуття, а пам’ять – значить триматися разом»⁹⁰.

При цьому буттєва просторовість (вертикальність), яка корелює з повнотою і не-локальністю, не втрачає зв’язку зі структурами часу. Якщо бути можна тільки повністю і вічно, і тільки після того, як якимось станешся / відбудешся, і якщо бути (входити до сфери буття як до іншого, неемпіричного виміру) власне означає бути сучасним, то можна стверджувати, що категоріальне наповнення поняття «сучасний» народжується на перетині просторових і часових характеристик. З одного боку, воно характеризується за допомогою просторових ознак положення, а з другого – цілком зіставляється з таким проміжним богословським поняттям середньовічного сприйняття часу, як *aevum*, тобто «вік», «створена вічність», яка має початок, та не має кінця, і яка присутня уся відразу, хоча і має послідовність⁹¹. Таким чином, можна говорити про наявність в категоріальному наповненні поняття «сучасний» («сучасність»), як і в категоріальному наповненні фундаментального поняття «буття», можливості теоретичного синтезу певних філософських (у широкому розумінні слова) традицій.

Перетин у категорії «сучасність» просторової і часової концептуальної семантики дозволяє зняти наліт стереотипності зі сприйняття міркувань багатьох митців про так звані «вічні теми» і «вічну сучасність» мистецтва, під чим розуміють зазвичай відповідність змісту творів (зображених автором думок, почуттів, образів і проблем) читачам різних історичних діб.

⁹⁰ Мамардашвили М.К. Лекции по античной философии. С. 62–63.

⁹¹ Див. про це докл.: Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва: Искусство, 1984. С. 129–130, 124–128.

Справжня сучасність у мистецтві – це і та «таємна сучасність», та «внутрішня тема», про які писав і розмірковував свого часу Михайло Пришвін і які, на його думку, є «пробним каменем істинної творчості»⁹².

Як відзначає Ришард Радзюк, для М. Пришвіна ключовим є поняття єдиного цілісного безперервного процесу життя, стосовно якого поділ на минуле, теперішнє і майбутнє виявляється умовним, формальним, бо «незалежно від часу і місця кожен факт буття має якесь відношення до кожного з нас і тому може сприйматися нами як сучасний, тобто допомагає глибше осягнути сенс оточуючого нас світу у світлі цілісного процесу життя»⁹³. Щоправда, польський дослідник висвітлює літературно-естетичні погляди російського письменника, не використовуючи контексту тенденцій розвитку світової філософської думки. Проте звернення М. Пришвіна у питанні про сучасність у мистецтві (хай і не в суто термінологічному значенні) до таких понять, як буття, цілісність, єдність життя і т. п., можна вважати симптоматичним і таким, що асоціюється з тими неподільністю, цілісністю і повнотою явленості завжди існуючого у теперішньому буття, про яке писав ще Парменід.

Літературознавчий дискурс (якщо він *насправді відбувся*) в ідеалі не може бути не-сучасним стосовно буття-розуміння, бо в протилежному випадку він буде явищем емпіричного потоку, тобто розмовою про щось таке, що відбувається, але без усвідомлення ситуації, в якій воно відбувається, а значить, такий дискурс буде відтворювати чи втілювати в собі те, що стародавні люди називали небуттям. Це пов'язано з тим, що і метамова науки теж перебуває у постійному становленні і її не можна отримати раз і назавжди (в сенсі придатного на всі випадки життя стереотипу).

⁹² Див. про це: Пришвин М. Раздумья. 1950. *Пришвин М. Собр. соч.: в 6 т.* Москва: Худож. лит., 1957. Т. 5. С. 545.

⁹³ Радзюк Р. «Литература и современность» в эстетико-литературных взглядах Михаила Пришвина. *История и современность в русской литературе: сб. науч. ст. / под. ред. К. Prusa.* Rzeszów: Wyd. WSP, 1999. С. 168.

Усе це безпосередньо стосується проблеми осмислення сучасних вимог до літературознавчої діяльності, її цілей, завдань, структуризації, внутрішнього поділу праці тощо. Належне врахування того, що художній твір живе-постає тільки у сприйнятті, тобто у розумінні конкретного реципієнта, якому не можна нав'язувати ззовні будь-яке тлумачення, з очевидністю, як на мене, прояснює роль літературознавства не як традиційної емпіричної науки (хоча неминуча і достатньо вагома доля емпіричності тут природно присутня), а насамперед як науки гуманітарної, яка служить забезпеченню самої можливості розуміння, *але не замінює його*. Якщо є презумпція сприймання поезії у широкому сенсі цього слова, на якій наголошував Ю. Лотман⁹⁴, то мусить існувати й *презумпція розуміння поезії*. Власне забезпечити історично-необхідні умови індивідуальної реалізації історичним же реципієнтом цієї останньої і покликане, попри усі інші свої завдання, сучасне літературознавство.

Здійснення актуального аналізу літератури означає конкретну реалізацію можливості живого контакту свідомості реципієнта із твором як постійним народженням і життям художньої думки в її кожен раз новому становленні в рецептивній свідомості. А це неможливо без належної теоретичної бази в досягненні мистецтва слова, яка, власне, і формує наповнення того, що називається жаданим очікуванням поезії і без чого художня література неможлива. Причому цю базу не можна отримати вже готовою як результат чужого досвіду, бо вона теж належить до сфери розуміння-шляху-буття, а отже, щоразу вимагає зусиль реципієнта – вона живе як дійсний факт свідомості лише у постійному становленні і розгортанні. Тому аналізувати літературу в сучасній літературознавчій парадигмі означає рухатися до її буттєвості як самопідставного живого явища без долучення (я вже не кажу заміни чи підміни) якихось інших

⁹⁴ Див.: Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Структура стиха. С. 63.

цільових настанов⁹⁵. Тим паче немає змоги говорити про розуміння конкретного художнього твору як про факт мистецтва, не маючи уяви про літературу як таку в її внутрішній, іманентній, самодостатній сутності. І це останнє питання теорія літератури теж кожний раз (при зміні гносеологічних парадигм) повинна для себе вирішувати заново.

Таке, базоване на постійному введенні і переосмисленні провідних літературознавчих дефініцій проведення сучасного літературознавчого аналізу літератури дозволяє реципієнту як живому, діючому суб'єктові свідомого суспільно-історичного життя по-справжньому, продуктивно і з користю для себе долучитися до світу буття мистецтва слова у його повноті і завершеності, нічого не відкидаючи і нічим не нехтуючи. Саме на такому шляху можна дійти до відкриття в реально можливому для даної живої рецептивної свідомості нового горизонту розуміння, який виведе з небуття-нерозуміння тексти, які хоча і емпірично виникли у різні історичні часи, та все ж несуть у собі єдність та цілісність (повноту) непідвладного емпіричному лінійному часові буття. А це, мабуть, і буде:

– тим «примирливим елеєм» (*рос.* «примирительным елеєм»), про який писав 1850 р. Федір Тютчев у вірші «Поезія»;

– тим подоланням егоїзму та нігілізму, здатних вирвати сформовану ХХ ст. людину з цілісності культурного світу, про що попереджували Еріх Фромм та Мераб Мамардашвілі⁹⁶;

– тим простором і можливістю того «відповідального вчинку», про який ще наприкінці 1910-х рр. писав Михайло Бахтін, а життєву необхідність якого для кожного живого культуротворчого індивіда через проблему вибору людиною самої себе (принцип суб'єктивності «або–або», *нім.* Entweder–Oder)

⁹⁵ Інші цільові настанови щодо мистецтва слова цілком допустимі, але вони будуть належати царинам інших наук, які мають свої власні – не суто літературознавчі – цілепокладання.

⁹⁶ Див. про це: Фромм Е. Мати чи бути? С. 13–24; Мамардашвили М.К. Лекції по античной философии. С. 61, 62 й ін.

філософськи обґрунтував більш ніж за півстоліття до М. Бахтіна Серен К'єркеґор⁹⁷.

Таким чином, саме у горизонті категорії «буття», де основним орієнтиром є чинник свободи, вільної (завдяки своїй компетентності) дії, можна органічно і концептуально поєднати такі категорії в характеристиці мистецтва, як-от: самопідставність, цілісність, структурність, повнота, тотальність поставання / становлення, творчість / співтворчість, діалогічність, розуміння як спосіб присутності, істинність, тріада текст–твір–художній світ, символічність і багатозначність образу тощо.

Крім того, у горизонті розгляду словесного мистецтва як буттєвого явища:

1) знімається лінійність у зв'язках тексту з позатекстовою реальністю і при цьому остання не підлягає нігілістичному запереченню, а входить у дію методу реконструктивної редукції, який, на відміну від поверхово осягнутої деконструкції, передбачає фактор активної відтворюючої пам'яті;

2) ліквідовується тоталітарність у стосунках автор / читач, інтерпретатор / читач, а літературознавство, попри всі інші свої внутрішньогалузеві та загальнокультурні завдання, отримує змогу займатися не пошуком єдино правильних тлумачень художнього тексту, не реалізацією читання, так би мовити, замість самого читача, а забезпеченням належних інформаційно-аналітичних умов для самостійного, вільного й адекватного спілкування реципієнта з літературно-художніми творами.

Навіть більше, саме у топосі категорії «буття» літературознавство отримує, як на мене, можливість чітко визначитися у власних методологічних засадах як гуманітарної науки, не шукаючи еталонів у точних науках.

Незважаючи на те, що новітня філософія вбачає в абсолютизації категорії «буття» одну з причин так званої «смерті філософії»⁹⁸, варто все ж визнати, що саме актуалізована цією

⁹⁷ Див. про це: Долгов К.М. От Киркегора до Камю: Очерки европейской философско-эстетической мысли XX века. С. 7–42.

⁹⁸ Див.: Новейший философский словарь / сост. А.А. Грицанов. С. 105.

категорією налаштованість на постійно прояснюване розкриття присутності як конкретної єдності речей і людини найбільш органічна і близька сферам гуманітарних наук. Гадаю, що, саме спираючись на досвід філософсько-естетичної розробки категорії „буття” і теоретичне узагальнення ключових характеристик буттєвих явищ у зв’язку зі специфікою мистецтва слова як самоцінної творчої діяльності, сьогодні можна належним чином не тільки прояснити і концептуально упорядкувати традиційну теоретико-літературну проблематику, а й надати їй необхідної двовекторності, спрямувавши її не лише на художню спадщину, а також на ще не завершені у своєму поставанні сучасні літературні практики.

Послідовне методологічне проведення у літературознавчих дослідженнях фундаментальних характеристик явищ буттєвого ґатунку, до яких належить мистецтво, дозволяє науці про літературу утримуватися в межах своєї автентичності, компетентності й завдяки цьому не втрачати своєї чинності, бо воно не нав’язує вже готових висновків, до яких, незважаючи ні на що, повинні дійти майбутні дослідження (як це було у випадку марксистсько-ленінської методології), а дає ту необхідну предметну сітку (мережу), яка відкриває для цих досліджень продуктивний методологічний простір.

Загалом найважливіше, на мою думку, в актуальній саморефлексії самих підвалин науки про літературу, з чим пов’язаний сучасний розгляд будь-якої літературознавчої проблематики, полягає в усвідомленні неминучих (якщо дотримуватися принципу послідовності) *методологічних і технолого-методичних наслідків* тих чи інших загальнотеоретичних припущень. Це не тільки дозволить реально ліквідувати ритуальну присутність теорії літератури в студіях практичного літературознавства, але суттєво сприятиме правильному подоланню розриву між теоретико-літературною й історико-літературною сферами, оскільки будь-які аналізи конкретного історико-літературного матеріалу отримуватимуть свою чинність і легітимність тільки у тому разі, коли вони будуть результатом послідовного практичного проведення певної системи теоретичних засад і будуть внутрішньо узгоджені з ними.

ДОДАТОК

ФІЛОСОФИ, МЕТОДОЛОГИ ТА ФІЛОЛОГИ, ЯКІ
ЗАЙМАЛИСЯ РОЗРОБКОЮ ЕПІСТЕМОЛОГІЧНОЇ
ПРОБЛЕМАТИКИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ

Гром'як
Роман Теодорович
(1937–2014)

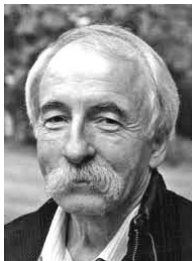
– літературознавець. Кандидат філос. наук (1969). Доктор філол. наук (1982). Професор (1983). Засновник та очільник кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного ун-ту імені Володимира Гнатюка (1995–2014), головний редактор наукового альманаху «*Studia methodologica*» (1993–2014). Один із редакторів та автор загальнотеоретичних і методологічних статей «Літературознавчого словника-довідника» (Київ: ВЦ «Академія», 1997; 2-е вид., випр. і доп. 2007).

Гундорова
Тамара Іванівна
(нар. 1955)

– літературознавець, культуролог. Доктор філол. наук (1996). Професор. Член-кореспондент НАН України (2003). З 1997 працює в Ін-ті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, де 2002–2022 очолювала відділ теорії літератури, а з кінця 2022 – головний науковий співробітник.

Ковалів
Юрій Іванович
(нар. 1949)

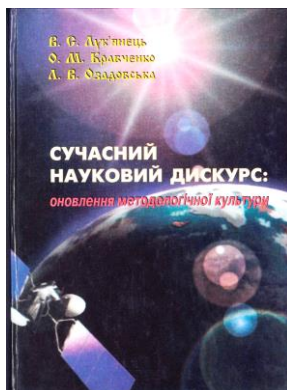

– літературознавець. Доктор філол. наук (1995). Професор (1998). Професор кафедри історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості Ін-ту філології Київського національного ун-ту імені Тараса Шевченка. Автор-укладач двотомної «Літературознавчої енциклопедії» (Київ: ВЦ «Академія», 2007). Один із редакторів та автор поетологічних та віршознавчих статей «Літературознавчого словника-довідника» (Київ: ВЦ «Академія», 1997; 2-е вид., випр. і доп. 2007).

Лук'янець
Валентин Сергійович
 (нар. 1942)

– філософ. Доктор філос. наук (1993). Професор (1999). З 1968 працює в Ін-ті філософії імені Г. С. Сковороди НАН України.

Павличко
Соломія Дмитрівна
 (1958–1999)

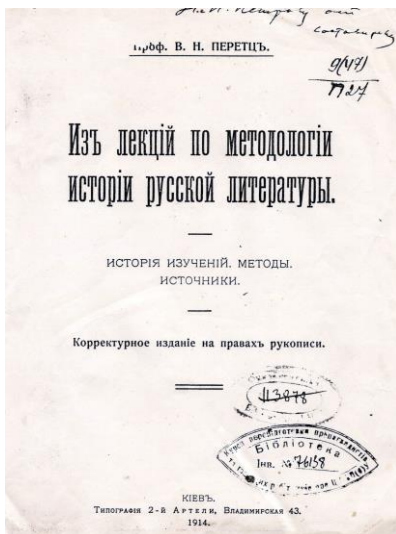
– літературознавець. Доктор філол. наук (1995). З 1985 працювала в Ін-ті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.

ПЕРЕТЦ
Володимир
Миколайович
(1870–1935)

– філолог, історик і видатний теоретик літератури. Професор. Академік Української академії наук (1919, нині НАН України). Один з авторів офіційної записки Російської АН до Кабінету міністрів Росії «Про відміну утисків малоросійського слова» (рос. «Об отмене стеснений малорусского слова», 1905) з вимогою прав на вільний розвиток української мови і літератури, свободи друку. У 1907–1914 працював в Університеті св. Володимира в Києві, де 1907 заснував і очолив «Семінарії російської філології». Серед учасників цього семінару були майбутні видатні філологи Варвара Адріанова-Перетц, Олександр Багрій, Леонід Білецький, Микола Гудзій, Іван Огієнко й ін.

СИВОКІНЬ
Григорій Матвійович
(1931–2014)

– літературознавець. Доктор філол. наук (1983). Член-коресподент НАН України (2000). У 1962–2011 працював в Ін-ті літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України, де 1991–2002 очолював відділ теорії літератури, а пізніше був головним науковим співробітником.

ФРАНКО
Іван Якович
(1856–1916)

– письменник, учений у різних галузях знання (філософія, філологія, етнографія, економіка, історія, сходознавство, психологія). Доктор філософії (1893). Дійсний член НТШ (1899). Почесний доктор Імператорського Харківського ун-ту (1906). Знав 14 мов (польську, німецьку, грецьку, латинську, старослов'янську, чеську, російську, французьку, англійську, болгарську, угорську, італійську, ідиш). У 1898–1907 був фактично редактором літературно-наукового та громадсько-політичного журналу «Літературно-науковий вістник».

ЗАРУБІЖНІ ВЧЕНІ

АВЕРИНЦЕВ
Сергій Сергійович
(1937–2004)

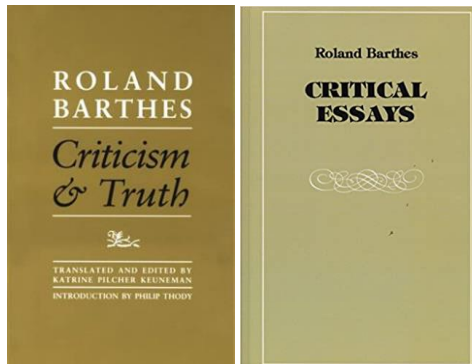

– рос. філолог, культуролог, філософ, літературознавець, біблієїст, фахівець у сфері вивчення античної і середньовічної культури, перекладач. Доктор філол. наук (1978). Член-кореспондент АН СРСР (1987; з 1991 РАН¹). Академік РАН (2003). Закінчив класичне відділення філол. факультету Московського держ. ун-ту ім. М.В.Ломоносова (1961). Учень О.Ф.Лосєва та С.І.Радцига. Лауреат держ. премій СРСР (1990) та РФ (1996). Член Папської академії суспільних наук (*ital.* Pontificia Accademia delle Scienze Sociali; виокремлена 1994 з Папської академії наук Іваном Павлом II).

БАРТ (BARTHES)
Ролан
(1915–1980)

– франц. філософ, літературознавець, структураліст і постструктураліст, семіотик.

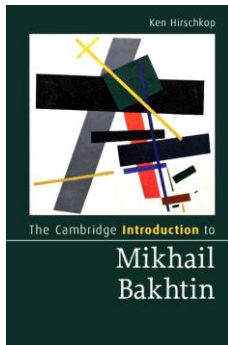
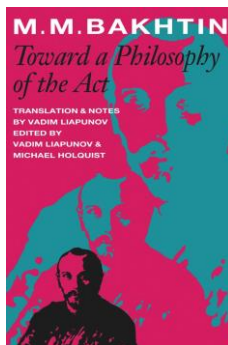
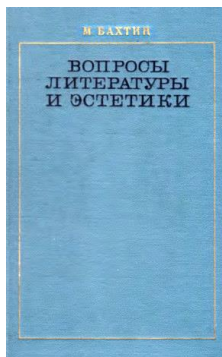

¹ РАН – Російська академія наук.

**БАХТІН
Михайло
Михайлович**
(1895–1975)

– рос. філософ, літературознавець і теоретик мистецтва. Після арешту 1929 і заслання жив до 1969 поза межами Москви та Ленінграда. 1945 подав у ВАК СРСР дисертацію про Франсуа Рабле на здобуття наукового ступеня доктора філол. наук, проте йому присвоїли лише кандидатську ступінь. 1969 переїхав до Москви. Основні праці були перекладені на іноземні мови і стали широковідомими на Заході, особливо у Франції, де їх пропагували болгарсько-французькі філософи та культурні діячі Цветан Тодоров (1939–2017) та Юлія Крістева (нар. 1941).

ВЕЛЛЕК (WELLEK)

Рене

(1903–1995)

– амер. літературознавець чеського походження, один із піонерів порівняльного методу в американському літературознавстві. Доктор філософії (1926). Викладав в ун-тах в Празі (Чехія), Лондоні (Великобританія), у Принстоні (США), в ун-ті штату Айова та Йельському ун-ті (США).

ВОРРЕН (WARREN)

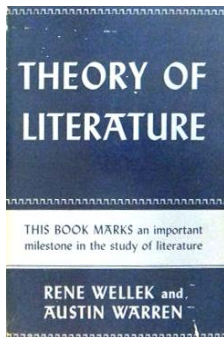
Остін

(1899–1986)

– амер. літературознавець. Доктор філософії (1926). Викладав історію літератури в ун-тах Бостона, Нью-Йорка, штатів Айова та Мічиган (США).

Р. Веллек та О. Воррен – автори однієї з найбільш популярних на Заході праць з теорії літератури, яка витримала численні видання різними мовами.

ВЕРЛІ (WEHRLI)
Макс
(1909–1998)

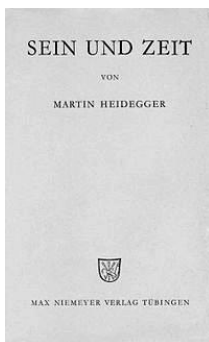
– швейц. літературознавець і германіст. Доктор філософії (1936). З 1953 працював штатним професором історії німецької літератури в Цюриху (Швейцарія), а 1955 був запрошеним професором у Колумбійському ун-ті в Нью-Йорку (США).

ГАЙДЕГГЕР (HEIDEGGER)
Мартін
(1889–1976)

– нім. філософ-екзистенціаліст та феноменолог, один із засновників герменевтики та сучасної лінгвістичної філософії. Доктор філософії (1913). Доцент у Едмунда Гуссерля (1915). Професор Марбурзького ун-ту (1922–1928), Фрайбурзького ун-ту (1928–1945, 1950–1967).

ГҮССЕРЛЬ (HUSSERL)
Едмунд Густав
Альбрехт
 (1859–1938)

– нім. філософ, засновник феноменології, яка звільнила філософію і науку від позитивізму, надавши ваги суб'єктивному досвіду як джерелу пізнання об'єктивних явищ. Доктор філософії (1882). 1916 одержав кафедру в Фрайбурзькому ун-ті. Після приходу до влади нацистів і прийняття антисемітських «Нюрберзьких законів» (1935) Гуссерль, як єврей за походженням, був остаточно відсторонений від посади, але з Німеччини не емігрував. Йому було заборонено брати будь-яку (офіційну чи приватну) участь у філософських конгресах 1933 і 1937 рр., видані його книжки з бібліотек не вилучалися, та нові книжки було видати неможливо. У Гуссерля немає праць, присвячених літературі та мистецтву, проте чимало його концептуальних ідей виявилися актуальними для розуміння художньої діяльності.

Г҃ДАМЕР
Ганс-Георг'
 (1900–2002)

– нім. філософ, один із найзначніших мислителів другої половини ХХ ст., відомий передусім як засновник «філософської герменевтики». Доктор філософії (1922). Працював у Німеччині професором в ун-тах Лейпцига, Франкфурта-на-Майні та Гайдельберга (тут зайняв кафедру, яку раніше очолював Карл Ясперс), а після виходу на пенсію 1968 і до 1989 викладав в ун-тах США.

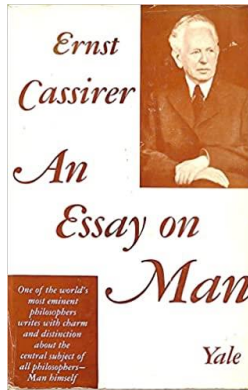

КАССИРЕР (CASSIRER)

ЕРНСТ
(1874–1945)

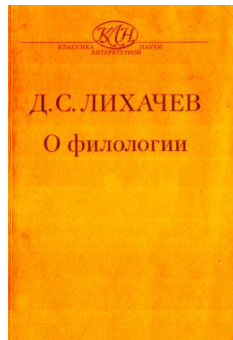
– нім. і амер. філософ і культуролог, представник Марбурзької школи неокантіанства, близький ідей феноменології та філософської антропології. Доктор філософії (1899). Професор (1919).

ЛИХАЧОВ
Дмитро Сергійович
(1906–1999)

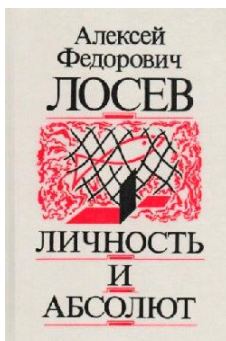
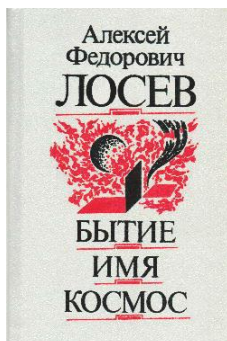
– рос. філолог, історик давньоруської лірики та історик культури. Доктор філол. наук (1947). Дійсний член АН СРСР (1970, пізніше РАН). Професор (1951). З 1938 працював в ІРЛІ (Пушкінський Дім) АН СРСР (Санкт-Петербург).

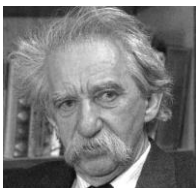
Лосев
Олексій Фёдорович
(1893–1988)

– рос. філософ, філолог, антикознавець, перекладач. Професор класичної філології (1923). Доктор філол. наук (1943). Дійсний член Державної академії художніх наук (поч. 1920-х). 1929 таємно постригся у ченці від афонських старців під іменем Андронік (з чернечого убору носив шапочку на голові). Був репресований (реабілітований посмертно 1994).

Лотман
Юрій Михайлович
(1922–1993)

– ест. літературознавець, культуролог та семіотик, один з основоположників Тартусько-московської семіотичної школи. Доктор філол. наук (1962). Професор (1963). Академік АН Естонської РСР (1990).

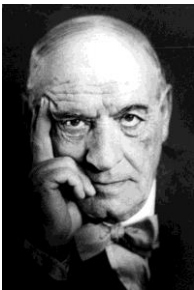
МАМАРДАШВИЛИ
(მამარდაშვილი)
Мераб
Костянтинович
(1930–1990)

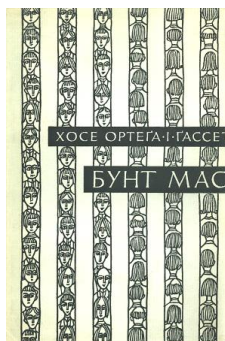
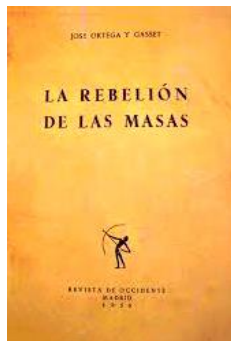
– груз. філософ, один із засновників Московського методологічного гуртка. Доктор філос. наук (1970). Професор (1972).

ОРТЕГА-І-ГАССЕТ
(ORTEGA Y GASSET)
Хосе
(1883–1955)

– ісп. філософ, соціолог. Перший за талантом і значущістю серед іспанських філософів ХХ ст., впевнено увійшов до плеяди тих мислителів, які репрезентуватимуть це століття у золотій шерензі вічних супутників людства.

**П'ятигорський
Олександр**
(1929–2009)

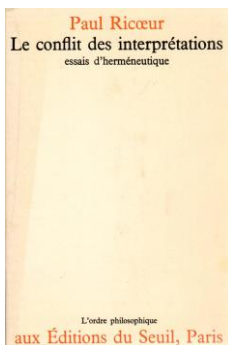
– рад. і брит. філософ, філолог. Канд. філол. наук (1962). Один із фундаторів Тартусько-московської семіотичної школи, автор текстової моделі комунікації.

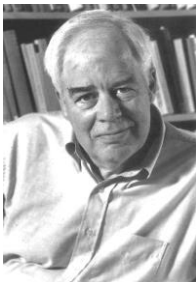
Рікер (Ricoeur)
Поль
(1913–2005)

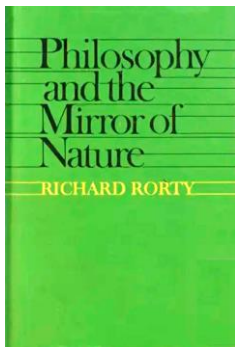
– франц. філософ, поряд із М. Гайдеггером і Г.-Г. Гадамером один із провідних представників філософської герменевтики. Доктор філософії (1950). Професор Сорбонни (Франція) та Чиказького ун-ту (США).

РОРТИ (RORTY)
Річард
 (1931–2007)

– амер. філософ, один з найбільш впливових сучасних представників аналітичної традиції в філософії. Професор філософії у Принстонському ун-ті, гуманітарних наук у Вірджинському ун-ті та порівняльної літератури в Стенфордському ун-ті.

ТАТАРКЕВИЧ
(TATARKIEWICZ)
Владислав
 (1886–1980)

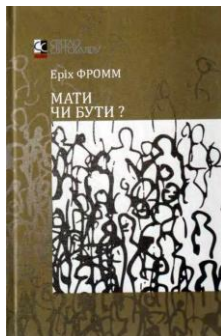
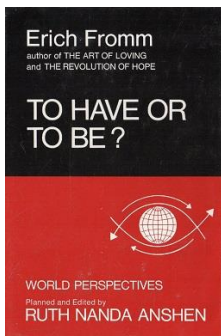
– польс. філософ. Представник Львівсько-Варшавської школи логічного позитивізму. Професор Варшавського ун-ту (1915–1919, 1923–1961). Академік ПАН (1930).

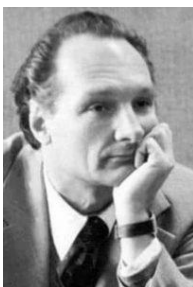
ФРОММ (FROMM)
Еріх
(1900–1980)

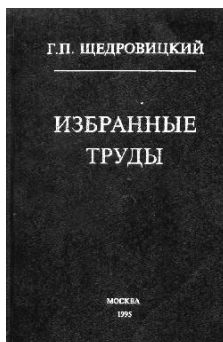
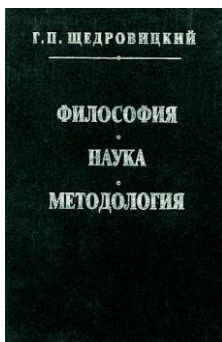
– нім. соціальний психолог, філософ, психо-аналітик, представник «Франкфуртської школи», один із засновників неофрейдизму та фрейд-марксизму. Доктор філософії (1922).

Щедровицький
Георгій Петрович
(1929–1994)

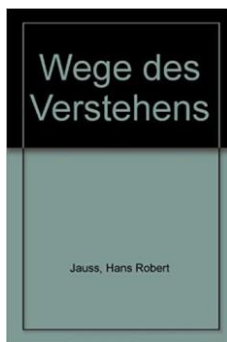
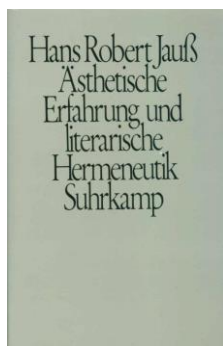
– рос. філософ і методолог, творець системомислєдїяльнїсної (СМД) методології, засновник і лїдер Московського методологїчного гуртка. Кандидат філософських наук (1964).

**Яусс (Жаув)
Ганс Роберт**
(1921–1997)

– нім. літературознавець, активний учасник колоквіумів дослідницької «Поетика і герменевтика» (1963–1988), один із лідерів Константської школи рецептивної естетики. Доктор філософії (1955). 1967 року очолював кафедру теорії літератури в Константському ун-ті (ФРН). Викладав також у Колумбійському та Ельському ун-тах, у Сорбонні й ін.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

А

Аверинцев С.С. 27, 81, 170
Адріанова-Перетц В.П. 168
Андрусів С.М. 19, 20
Анц В. 134
Арістотель 9, 94, 127, 128
Асєєв М. 130
Аугштайн Р. 29
Ауєрбах Е. 130
Ахматова А. А. 149

Б

Багрій О. 168
Байнес К. 29, 97
Барт Р. 26, 82, 91, 170
Бахтін М.М. 9, 27, 40, 76, 81-83, 123, 161, 162, 171
Бекон Ф. 77
Берґсон А. 33, 60
Бердяєв М. 151
Білецький Л.Т. 168
Блок О. О. 61, 149, 150
Борєв Ю.Б. 128
Бочаров С.Г. 9, 40
Брік О. 129, 130
Бройтман С.Н. 120
Брукс К. 22
Бурбакі Н. 51
Бушмін О.С. 16, 18, 28, 79

В

Васильєв Є. 17, 28
Венцковський В.Е. 115
Веселовський О. М. 114
Веллек Р. 74, 172
Верлі М. 72, 130, 173
Вінер Н. 51, 53
Волков І.Ф. 17
Волошинов В.М. 81
Вольф Г. 29
Воррен О. 74, 172

Г

Гайдеґґер М. 76, 102, 134-142, 145, 173, 178
Гаск Ф.А. фон 83
Галич О. 16, 17, 28

Геґель Г.В.Ф. 5

Гей Н.К. 119, 120
Гельдерлін Й.Х.Ф. 136, 139, 140, 145
Генісаретський О.І. 44, 68, 88
Германн Ф.-В. фон 133-135
Гінзбург Л.Я. 72, 74, 114
Гірц К. 114
Гоголь М.В. 125, 144
Гольберг М.Я. 115
Гончаров І.О. 125
Горський І.К. 115, 118-120
Горький М. 155
Гофман Е.Т.А. 155
Грицанов О.О. 33, 45, 46, 134, 162
Грінцер П.О. 120
Гром'як Р.Т. 19, 166
Гудзій М.К. 168
Гуковський Г.О. 144, 145
Гундорова Т.І. 19-23, 85, 166
Гуревич А.Я. 158
Гуревич П.С. 140
Гуссерль Е. 45, 46, 76, 173, 174

Ґ

Ґадамер Г.-Ґ. 5, 7, 12, 25, 27, 34, 75, 76, 82, 90-92, 94-99, 100, 105-110, 112, 127, 128, 134, 174, 178
Ґете Й.В. фон 98, 143
Ґомбрович В. 47, 48, 52, 53

Д

Дельоз Ж. 60
Дзюба І.М. 19
Дільтей В. 27, 33, 76, 142
Діссанайк Е. 103
Дмитрієв О. 20, 21, 23, 72, 79, 113
Добролюбов М.О. 125
Долгов К.М. 136, 162
Домащенко О.В. 19, 27, 78
Дубровський В. 47

Е

Евальд Ф. 65
Ейхенбаум Б.М. 81
Еко У. 82
Еліот Т.С. 22
Ерн В. 151
Еткінд Ю.Г. 147

З

Зіммель Г. 33
Зубрицька М. 7, 8, 19, 34, 82, 120,
134, 136

І

Іван Павло II 170
Ієвлева В. 72
Ізер В. 82
Інґарден Р. 82

К

Камю А. 136, 162
Кант І. 33, 45
Кассіре́р Е. 33, 49, 103, 175
К'єркеґор С. 162
Ковалів Ю.І. 19, 166
Коген Г. 33
Кожінов В.В. 9, 40
Косіков Г.К. 26, 82
Кравченко О.М. 19, 30, 34, 55, 116
Кун Т. 43
Куталов-Пастолль К. 107

Л

Лазицька І. 7
Лакан Ж. 59, 103
Ларін Б.О. 157
Лебедев А.В. 131
Леві-Стросс К. 82
Лермонтов М.Ю. 144
Лесик В.В. 17, 28
Лефевр В.О. 38
Левіна М.І. 41, 152
Липовецький М. 16
Лихачов Д.С. 6, 26, 72, 73, 74,
175
Лосев О.Ф. 132, 170, 176
Лосський М.О. 151-153
Лотман Ю.М. 11, 59-61, 76, 82, 96,
121, 144, 160, 176
Лук'янець В.С. 19, 30, 34, 55, 116,
167
Лунц Л. 155
Люмкіс Е. 7

М

Майнер Е. 80
Мак-Каллок В. 51
Макровольський О. 34
Мамардашвілі М.К. 76, 133, 144, 151,
153, 155, 156, 157, 161, 177
Мангайм К. 33
Мандельштам О.Е. 147, 149
Ман П. де 82
Манн Ю.В. 73, 74
Марієнґоф А. 154
Маркс К. 83
Маслюк В.П. 119
Маяковський В.В. 61, 148, 150, 153
Мегрелідзе К. 45
Медведев П.М. 81, 123
Михайлов О.В. 120, 152
Мілл Д.С. 75
Молчанов В.І. 29
Мотрошилова Н.В. 135
Мукаржовський Я. 81

Н

Набоков В.В. 145
Наєнко М.К. 19
Назарець В. 17, 28
Нарський І. С. 64
Наторп П. 33
Нікіфоров О.Л. 64
Ніколаєв П.О. 17
Ніцше Ф. 32, 102
Нуцубідзе Ш. 44
Ньютон І. 24

О

Огієнко І.І. 168
Озадовська Л.В. 19, 30, 34, 55, 116
Ортеґа-і-Гассет Х. 31, 32, 40, 177

П

Павличко С.Д. 19, 83, 84, 167
Парменід 131, 132, 138, 144, 159
Пастернак Б.Л. 148, 153
Пастух Т. 46
Пейперт С. 51
Перетц В.М. 77, 78, 81, 84, 113, 114,
168
Піаже Ж. 51

Пермінов В.Я. 115
Пікон Г. 52
Піскоппель А.А. 67
Піфагор 144
Платон 101, 102, 104
Плотін 152
Плукш П.І. 129, 130, 155
Плутарх 152
Подорога В.О. 132, 136, 137
Поляков М.Я. 121
Попов Ю.Н. 140
Поппер К. 33
Поспелов Г.М. 17
Потебня О.О. 76
Пришвін М. 159
Пропп В.Я. 81
Пруст М. 149, 153
Пушкін О.С. 60, 144
Пьогелер О. 142
П'ятигорський О.М. 98, 99, 178

Р

Радзюк Р. 159
Радциг С.І. 170
Ренсом Д.К. 22
Речицький В. 49, 51, 53, 64, 104
Рікер П. 6, 7, 82, 97, 178
Рільке Р.М. 138, 153
Рорті Р. 33, 103, 179
Руднева О. 17

С

Саакянц А. 147, 148, 150
Сазонова Л. 32
Садовський В.М. 56
Сантаяна Д. 53
Сенокосов Ю.П. 132, 133
Сивокінь Г.М. 10, 11, 19, 119, 169
Синявський А. 25, 83
Скакун В.М. 33
Сократ 101, 103
Соловйов В. 151
Сохор А.Н. 114, 116

Т

Татаркевич В. 127, 179
Тейт А. 22
Теплінський М.В. 115

Терц А. див. Синявський А.
Тинянов Ю.М. 81
Ткаченко А.О. 16
Третьак І.Я. 10
Третьяков С. 129
Тютчев Ф.І. 8, 161

У

Устинов Д. 20, 21, 23, 24, 79, 113

Ф

Фасмер М. 157
Фейерабенд П. 33, 64
Фізер І. 19
Франко І.Я. 46, 125, 126, 169
Фрідлендер Г.М. 18
Фройд З. 83
Фромм Е. 5, 6, 134, 142-144, 146, 161, 180
Фуко М. 64, 65, 82

Х

Харчук Р. 48, 52
Хьосле В. 29, 142

Ц

Цветаєва М.І. 146-154

Ч

Чанишев А.М. 132, 152
Чудінов Е.М. 114, 115
Чужак М. 129

Ш

Шайтанов І. 81, 119
Шеллінг Ф. В. 41, 152
Шкловський В.Б. 81
Шопенгауер А. 98
Штерн В. 152

Щ

Щедровицький Г.П. 18, 28-41, 43, 44, 47, 48, 50, 51, 53, 54-56, 58, 61-63, 66-71, 73, 88, 103, 104, 116-119, 180

Ю

Юдін Е. Г. 38

Я

Якобсон Р. 81, 120
Якобсон С. Г. 44
Янінон М. 46
Ясперс К. 174
Яусс Г. Р. 34, 82, 181

Baudrillard J. 50

Bauman Z. 64

Bouthoul G. 52

Bertelé R. 52

Caillois R. 52

Cassirer E. див. Кассіпер Е.

Encontre M. 52

Erval F. 52

Heidegger М. див. Гайдегґер М.

Hollier D. 52

Hutcheon L. 64

Hübscher A. A. 98

Janion М. див. Янінон М.

Kanters R. 52

Lacan J. див. Лакан Ж.

Merleau-Ponty J. 52

Miner E. див. Майнер Е.

Natoli J. 64

Papert S. див. Пейперт С.

Picon G. див. Пікон Г.

Prus K. 159

Ricoeur P. див. Рікер П.

Téttry A. 61

Wechsler J. 52

Навчальне видання

Ігор Володимирович Козлик

**МЕТОДОЛОГІЯ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА НА ТЛІ ДИНАМІКИ
СУЧАСНОЇ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ СФЕРИ МИСЛЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ**

Навчальний посібник

(Українською мовою)

Текст надруковано в авторській редакції

Підписано до друку 26.08.2025 р. Формат 60х84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Таhoma.

Умовн. др. аркушів – 10,9.

Обл.-вид. аркушів – 8,3.

Наклад 100 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до державного реєстру видавців та

виготівників видавничої продукції:

серія ДК № 3312 від 12.11.2008 р.

Виготівник – ФОП Семко Я.Ю.

76008, м. Івано-Франківськ, вул. Глібова, 11

тел. +38-067-342-56-46

Ігор Володимирович КОЗЛИК – український літературознавець (теоретик та історик літератури, методолог науки про літературу), автор документальних фільмів про знаних українських вчених різних галузей (літературознавство, природничі науки, медицина), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри світової літератури і порівняльного літературознавства Карпатського національного університету імені

Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Автор понад 200 публікацій різних наукових, навчально-методичних та науково-популярних жанрів, серед яких монографії, навчальні посібники, статті, біобібліографічні праці, що друкувалися українською, англійською, німецькою, французькою, польською та російською мовами в Україні та країнах Центральної (Польща, Чехія) та Східної Європи.

У сфері методології літературознавства, проблематиці якої присвячений запропонований навчальний посібник, відстоює інтегративний методологічний підхід, що ґрунтується на органічному поєднанні базових засад СМД-методології Г.П. Щедровицького та філософської герменевтики Г.-Г. Гадамера й уможливорює нейтралізацію у сфері науки про літературу негативних наслідків сцієнтизму та межової спеціалізації наукової діяльності, рецидиви яких і сьогодні проявляються у потоці масової наукової і навчально-методичної продукції. У цьому векторі відстоює ідеї суттєвої інтенсифікації теоретичної сфери літературознавства й організації системної методологічної рефлексії наявних літературознавчих практик як провідного механізму якісної зміни фахового рівня української науки про літературу в кореляції з сучасними досягненнями світової гуманітаристики.

Навчальні посібники базує на поєднанні «онтологічної картини» відповідного явища, наскрізних теоретичних концепцій, репрезентації окресленої джерелознавчої бази та історико-наукової складової, що дозволяє продемонструвати власне знання блок у зв'язку з цільними представниками науки, які максимально розробляли відповідну проблематику. Виклад матеріалу у посібниках не спотворює їхній фаховий зміст, має діалогічну спрямованість, орієнтовану на залучення реципієнта до участі в акті розуміння та засвоєння конкретного предметного матеріалу.